

BIBLIO
THECA
VITAE
AZ
ÉLET
KÖNYVEI

SZERKESZTETTE
AZ „ÉLET”
ÍRÓIBÓL
ALAKULT
SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG

KIADTA
AZ „ÉLET”
IRODALMI
ÉS NYOMDA
RÉSZV. TÁRS.
BUDAPEST 1916

LANDAUER
BÉLA

GLÓRIA

KIADTA
AZ „ÉLET”
IRODALMI
ÉS NYOMDA
RÉSZV. TÁRS.
BUDAPEST 1916

— MINDEN JOG FENTARTVA —

A BEKÖTÉS ÉS CÍMLAP RAJZÁT
ZÁDOR ISTVÁN KÉSZÍTETTE

„ÉLET” IRODALMI ÉS NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
Budapest, I, Fehérvári-út 15/c.

Előszó.

Kötetemnek egyik fogyatékosága, hogy hiányos. A tavalyi küzdelmekről, a limanovai nagy napokról, a kárpáti kínszenvedésekről, gorlicei, tar/nowi dicsőséges áttörésről, Przemysl visszavételéről nincs sok szó benne. Azzal kell védekeznem, hogy ezekről már előző kötetemben írtam.*

Felelni óhajtok e néhány sorban egy nagyon szigorú, nagyon jó emberemnek is, aki egyszer ezzel támadt rám:

— Ugyan hagyd el! Te is csak olyan vagy! Belefűjsz a közös trombitába. Csupa dicséret, rajongás! Sehol egy őszinte „önérzetes” szó!

Kedves jóemberem, nem a mindenható cenzorával védekezem, — pedig megtehetném ezt is. Arra figyelmeztetek csupán, hogy ahámyszor nem bírtam a szívemmel: a „mi katonánk” alakja lebegett előttem, amikor elhallgattam vagy körülírtam akár-

* A nagy esztendő. Egy haditudósító naplójából. 1914—15. Élet kiadása.

mit: megint csak őrá gondoltam, aki talán éppen induláskor vagy ázott, sáros odúban olvasná valamelyik elfakult újságfoslányban az én rossz híreimet, és amikor nem „kritizáltam” (valld meg: ez fáj, úgy-e?): úgy gondoltam, hogy nem jött el még az ideje.

A magyar katonáról kellett volna még többet írnom, igaz. De ma, amikor még sír és nevet bennem minden, nem tudok elég különbséget tenni elhantolt hősök, vakok és féllábúak között.

Sajtóhadiszállás, 1915 szeptember havában.

Landauer Béla.

„Gloria . . .”

Máról-holnapra lettek hőskké a földmíves, a boltossegéd, a béresgazda, a könyvelő, a kántortanító, a suszter, a fiskális, a napszámos, a tanár, a kórista, a mérnök, a zongorastimmelő és a gróf. Sok szó esett háborúról azelőtt is, régen, meg azóta is; ha valamelyik nagyon tüzelt, nagyon nevelték. Akkor beszéljen, ha majd egyszer sor kerül arra is, Isten ne adja. Könnyű dolog: csak úgy ütögetni a mellét. Aztán úgy került csakugyan, és úgy lett minden, ahogy mondogatták. A földmívesek, boltossegédek, béresgazdák stb., stb., hőskké lettek máról-holnapra.

Nem lehet arról beszélni simán, egyszerűen, száraz szemmel. Hiába fázik az ember a lírai ömlengéstől. Nincsen olcsóbb babér annál, amely krokodilus-könnyekkel és a más vérével áztatott. Különösen amikor ebéd után, fűtött szobában, kényelmes íróasztal mellől szerződik. És nincs visszataszítóbb érzés, mint az, hogy habos kávé és pohárban két tojás mellett, még félig álmosan és unottan veszed

tudomásul, olvasó, hogyan ment nótázva halálba Kovács János szegedi halász. S mégis írni kell róla, jóformán csak erről érdemes írni, mert ettől hangozhat hét országnak hegye, völgye, bokra, csalitja, ezer mérföld minden röge ettől vereslik, ezzel vegyül minden folyó zúgása, minden patak csobogása, ez ennek az áldatlan népek viaskodásának egyetlen bánata, egyetlen öröme.

Nagy szerencse, hogy Wotan kemény szívet adott a hadak vezérének, hogyan tudná másképp a felelősséget viselni azért, hogy ezeket (!) küld a halálba a maga és népe uralmáért! — úgymond Nietzsche. És még nagyobb szerencse, hogy nincs az a nyomorúság, nincs az a sors csapása, amelyet korunk gyarló, roskadt idegzetű embere ki ne bírna. A halál elvesztette iszonyatát, a gyász zárkózottságán Akik egy vasúti katasztrófa három áldozata miatt el nem aludtunk időben, ma átlapozunk húsz-ezer halotton. A cinikusok elől rohannak a golyózáporkba a „hazáért”, a gyávák öt lövéssel kényes húrukban füttyörészve ugrálnak az ellenség árkába, a durvák sírva fogják be a pajtás szemét, hogy ne lássa, amikor nyisszantják le a lábát tőből, a „parasztok” inkább ott pusztulnak el meglődözött gazdájuk mellett a nyíresben, mintsem hogy ott hagyják martalócok prédájául. Mi lett, Uram, az emberekből, a nagyokból és kicsinyekből? A duhaj béresből, a seftelő boltosból, a ravasz ügyvédbojtárból, a szórakozott tanárjelöltből, a finnyás kaszinótagból, a „cucilista” munkásból? Lehetséges-e, hogy mire hazajönnek — már mint akik hazajön-

nek — újból kezdjék előlről az acsarkodást, ripakodást, gyűlölködést?

Beszéltünk a háborúról, de sohasem gondoltunk rá igazán, kinek jutott volna eszébe egész leplezetlen könnyűségében a tömeghalál olcsósága, amikor egy egész életen át megszoktuk, hogy az egész emberi társadalom szervezete a személy biztonságában csúcsosodik ki, hogy az élet a legdrágább érték, amelyet elsősorban véd minden törvény, minden érzés. Hiszen beszélünk a halálról is, mint olyasvalamiről, amit le nem lehet tagadni, de ami mégse igaz, talán. Aztán csak egyszerre egész közel jutottunk mind a kettőhöz, háborúhoz is, halálhoz is. És büszkén, boldogan, danolva mentünk elébe. Nemcsak halni, de ölni is. Olyanok is, akik végre megszoktuk a gondolatot, hogy se távolság, se ország határa, se nevelés, se mód, se faj, se vallás nem választja el az embert az embertől. Akiknek a lelkiismerete felülkerekedett a vásári zajon is. És mialatt itthon szigorú büntetés terhe alatt tilos volt felszállni menet közben a villamosra, odafönn vagy odalenn bele volt muszáj szaladni az ágyú torkába és míg idehaza a korcsmai verekedésért fogság járt, valamivel odébb az tett jól, aki többet ölt. És mindezt nem kancsuka, nagajka alatt, káromkodva, leszegett fejjel, fogvicsorgatva, megtorpanva, hanem délcegen, büszkén, vágyódva. Miért? Mert „nem eresztjük be a Kárpátokon” és „nem adjuk oda Erdélyt” és „magyarok vagyunk” . . .

Csukaszürkén lepték el a főváros utcáit és úgy indultak, félszegen, szégyenlősen, boldogan. A

Szegényház-téren volt valami irodaféle, ahol az önként vállalkozók jelentkezhettek. A bejáratnál annyian szorongtak, mint vasárnap, jóidőben, a színházi pénztárnál. Hihetetlen dolog, hogy ez a lázasan tülekedő tömeg nem valami kedvezésért, anyagi előnyért, kis polgári haszonért töri magát, hanem azért, hogy halni mehessen.

Mikor aztán felvirágozva és selymes ajándékszólóval — de hamar megoldódott a zászlókérdés! — kivonultak a vasúthoz, egy egész ország szeretele csüngött a sok harcias és sok nem harcias alakon. Vasútról visszajövet ment át a kísérők lelke azon a processzuson, amely őket is mihamar egyenruhába bújtatta. Nem lehet itthonmaradni! Kávéházi billiárdasztalnál, irodák kerek villanyos korongja alatt, a fűszeres bolt pulpitusa mögött, a község-házán, a templom előtt ezt érezték az emberek. S megindult az áradat és söpörte végig széles Rákóczi-utat a sok fiúval, férjjel, apával, mind virágosán, mind csukaszürkén.

És az itthonmaradottak. Különösen a nők. Kényeskedő anyák zokogva tuszkolták minden boldogságukat, kérges tenyerű nénikék addig ki nem bocsátották az első könnyűt veresre mart gyöngye szemükből, amíg el nem fűtyült a gőzös a drágával; asszonyok összeszorított ajakkal nógatták életük párját: menj, menj. Az elsőt még a keleti pályaudvaron láttam, az első transzportnál. Az urát kíséerte ki, tüzértiszt volt, velük jött öt-hat esztendősi fiacskájuk. Az asszony összekulcsolta két kezét az ura vállán s úgy nézett fel a szemébe. A gyerek

átölelte az apja térdét s a csizmaszárát csókolgatta. Falumban szegény asszony lakik, akinek delíriumos férje elkótyavetyélte mindenét; hentes volt, mindössze néhány rúd szalámi szégyenkezett az üres stelázsín. Fiát tegnap vitték el. Az asszony felaprította darabokra egész vagyonát: a maradék szalámit s úgy vitte ki az átutazó legényeknek. Mindegyik zsúfolt kocsiba adogatott fel belőle s mi-
kor elfogyott mind, végigtörült a keze fejével két véresre sírt szemén: szegény Lajoskám! Ország szé-
lére értünk az utolsó nagyobb állomáshoz, öreg földművesek, meglett úriemberek, battisztruhás höl-
gyek, piros-pozsgás parasztleányok szaladták vé-
gig a vonatot itallal, elemózsiával, dohánnyal. Kér-
dések, búcsúszavak, szótlan kézszorítások, himnusz,
szózat, Gotterhalte. Görcsösen hátraszegett karok-
kal, férfias léptekkel méri egy magányos fiatal asz-
szony a pályatestet fel s alá. Nem szól senkihez,
őt se zavarja senki. Itt-ott egy percre megáll, mintha
eltűnődnék, aztán folytatja útját. Fel sem tekint a
sínekről, a lázas mozgalom hozzá el nem ér. Indul
a hosszú nehéz vonat lassan, lassan, végigvonul
valamennyi kocsijával az asszony előtt. Most ér
hozzá az utolsó kocsi. Mélyen kihajolva szakállas
népfelkelő int kezével búcsút a magyar földnek. Az
asszony hirtelen előrelép, elkapja a katona kezét,
megcsókolja.

A csukaszürke áradat pedig hömpölygött tovább
az országon végig.

Jött aztán Krasnik, Kielce, Grodek, Lemberg,
Sabac, Valjevo, Limanowa, Dukla, Lupkow, Uzsok,

Gorlice, Tarnow, Przemysl, Lemberg, Ivangorod, Lublin, Brest-Litowszk, Luck. Véres napok és dicsőséges ármádia, más nem is lehetett, az új emberek serege, magyarok, osztrák németek, salzburgiak, tiroliak, horvátok, bosnyákok. Nagy vezérek, egész szívű, nagy katonák. Boroevics, Dankl, Kövess, Arz, Szurmay, Pflanzler, Hadfy, Jenő főherceg és — utoljára hagyom, hogy külön említhessem — a „mi” főhercegünk, Palatínus József. Volt hiba is, hogyne lett volna, hiszen emberek harcoltak, nem istenek. Hiúság és nagyravagyás nem haltak ki, terminusra számított, drága meglepetések, csillogó csecsebecsért erőltetett iparkodások bőven arattak a halál mezején.

De csak szomorú epizódjai — igaz, hogy nagyon szomorúak — ezek a borzasztóan gyönyörű, lélekemelő s a véráztatta földig lesújtó, embertelenül dicsőséges nagy tusának, amelyet nem az erő, hanem a lélek csupán, kicsi korszak nagy embereinek a lelke, a névtelen tömeg lelke dönt el.

S mialatt idehaza tehetetlen intézők diadalmi plakátok kiragasztásával és otffelejtésével lakatták jól a gondjaikra bízott éhes várost s bectelen kufárok papirosbakkancsokból építettek palotát, mindig több lett a feketefátyolos asszony, leány, öreg, fiatal. Odakünn a fehérre meszelt házikók világában csak a kis muskátlis ablak mögött, meg vasárnap, mise alatt értek rá sírni. Szántásban, búzaföldön várt az élet, hogy vigyék az élők. És csak jöttek a hosszú, hosszú listák, amiket a jegyző úr ragasztott ki, azokról, akik többé vissza nem térnek. A csuka-

szürkék pedig csak indultak tovább, százával, ez-revel.

A rossz napok után jöttek a jók, a szomorúság után a bizakodás. Gyöngyvirágos május óta diadal diadalra, odafenn, odalenn, mindenfelé. Boldog az ország, amely hamarábbra várja haza övéit, boldogok a csukaszürkék, mert most, *ezentúl* talán más képe lesz a magyarnak, elenyhül talán sok sziszegő szó, hámlik talán sok kérges szív. Talán mégsem az a becstelen szó kerekedik felül, hogy, mert *most jól* van minden, *jól volt mindig, ahogy volt*. Büszke reménység szálai fűzik össze a magyart az Isonzó partjától az orosz mocsárig, ne adja Isten, hogy elszakadjanak.

Dicsőség nekik, akik magukért és érettségükért küzdöttek, küzdenek. Utolsó csepp vértükig, amely elfröccsen szerényen s elfakult rég, mire itthon siratni kezdik.

A lebergi csaták.

Sajtóhadiszállás, 1914 augusztus 26.
Amikor csapatainknak a Visztula és Búg folyók között Lublin irányában történt előrenyomulásáról és Krasnik bevételeéről, ugyanakkor lovasságunknak a keleti határon, a Zbruc mentén, Satanovig befejezett földérítő expedíciójáról értesültünk, tisztán lát-

* Az olvasó kis jóindulattal le fogja vonni ebből a fejezetből azt a következtetést, amelyet jobb példával illusztrálni nem tudnék. Meg fogja látni belőle, milyen messze, nagyon messze van olykor a legjobbhiszemű haditudósító is a — jól-

hattuk, hogy a krasniki csapatok: balszárnyát, a zbruci felderítők: jobbszárnyának szélét képezik keletgaliciai haderőnk zömének, az úgynevezett fő- vagy középcsoportnak, amelynek tehát hozzávetőleg a nyugatra eső Krasnik és a keleti Zbruc között Ravaruska és Tarnopol közé tömörítve, tehát a Przemysl—Lemberg—Bródy lövonal utolsó szakaszától jobbra és balra, helyesebben délre és északra kell állania harcra készen.

Itt állunk tehát az orosz-keletgaliciai határ északi csücskében, a döntő ütközet előtt, teljes erőben, teljes vértetben. De miért a határon belül, miért nem orosz területen? Tehát be tudott jutni az ellenség, tehát nem voltunk képesek a döntés előtt visszaszorítani?

Közelfekvő kérdés a távolból (micsoda paradoxon!), amelyre iparkodom megfelelni. A legkényesebb taktikai föladatok egyike volt fölvonulásunkat, tartalékjaink, trénünk fölszívását, szárnyaink szolgálatát akképp rendezni, hogy magunk áttekinthető, jó közlekedési utakkal bíró területen állíthassuk föl frontunkat, az ellenséget pedig jobbról-balról szorongatva, előrenyomulásra a nekünk tetszetős pozícióban kényszerítsük megütközésre. Megtörténhetett volna, — s ez elég gondot okozhattott hadvezetőségünknek — hogy az orosz sereg

értesültségtől. Nem pikantériának vagy leleplezésnek szántam. hiszen *akkor* másképp nem is lehetett. Kóstoló ez abból a tépelődésből, amely — bár oly közel az események „színhelyéhez”, — épp oly kevésbé kímélte meg a „benfentes”-t, mint a messzi újságolvasót.

A szerző.

még sem lépi át a határt s minket kényszerít offenzívára orosz területen. Lehetséges, hogy ez esetben a várakozás prekárius taktikájához folyamodunk vagy mostohább körülmények között provokáljuk a döntést. Az oroszok miért fogadták el ezt a nekik kedvezőtlenebb alakulatot? Nem hiszem, hogy tévednék, ha ezt azzal indokolom, hogy a porosz haláron történt visszaszoríttatásuk, de még tán sokkal inkább a franciák kétségbeesett helyzete követelte, hogy a hadi szerencsét haladéktalanul megkíséreljék.

Ez a fölvonulás, ez a front képezhetette összes eddigi hadiműveleteink végcélját stratégiai szempontból s annyi máris bizonyos, hogy ezt a frontot el tudtuk érni. Hogy a jól előkészített döntő ütközet megtörtént-e, ha igen, milyen eredménnyel végződött? azt szíves olvasóim e pillanatban talán már tudják, tudósítójuk e mai szerdai napon csak szorongva lesi az újabb híreket.

Csütörtök, aug. 27.

Sejtésünk nem csalt, áll a csata, négyszáz kilométer szélességben folyik olyan óriási méretű összecsapás, amilyenre példát nem tudunk . . .

A tegnapi éjszakát álmatlanul töltötte az jgész szállás. Ezredesünk a telefon mellett töltötte az órákat, magunk a közelben egy csoportban. Hirtelen megszakadt az összeköttetés, automobil száguldott azonnal a közbeneső állomásra az akadály elhárítására. És jöttek ezután az éjszakai várakozás el-

képzeltető izgalmai, lélekzetviasszafojtva lestük még csak az első pozitív híradást arról, hogy tényleg megtörtént-e az összecsapás és ezzel megkezdődött-e a döntő mérkőzés?

Ma reggel tudtuk meg végre, hogy a leszámolás tegnap, szerdán, folyó hónap huszonhatodikán megkezdődött. Megtudtuk azt is, hogy az ellenség a Visztulától a Dnjeszterig, jobbszánya a Visztula és Búg folyók között, Krasnik irányában, balszánya Bródytól délre a Dnjeszter vidékéig, esetleg azon túl a Pruthig; középső főcsoportja pedig a leberg—bródy-i vonaltól északra és délre, körülbelül Ravaruskától Zlocow irányában vonult föl s ebben a hadállásban kényszerült fölvenni a harcot ugyanezen a vonalon teljesen tervszerűen fölkészült seregünkkel.

S alig múltak el az első izgalom hullámai, jött az újabb hír: a középcsoportunk balszánya (megkülönböztetendő a tulajdonképpeni balszánytól orosz területen, Krasnik felé) Ravaruska és Zsolkiev között máris sikeresen halad előre, a többi erőteljes offenzívában . . .

Az ég boltozatja kékebb, a nap sugarai ragyogóbbak, a pázsit füje bársonyosabb és az élet sokkal, sokkal kedvesebb lett egy csomó újságíró szemében, akik hallgatólag megkötötték a treugá-t a legközelebbre engedélyezett sürgőnytudósítás elsőbbsége dolgában. Mindnyájan tudjuk, érezzük, hogy még csak a kezdet kezdetén vagyunk, hogy bal- és jobbszány viselkedése csak epizód, hogy előre nem látható körülmények csapataink leghősiesebb igyekezete dacára is balsikert okozhatnak, de valameny-

nyien, ezredesüinktől rajtunk keresztül a fõlszolgáló dragoner-ig örülünk, bogy örülhetünk.

Ma, hogy már kézzelfoghatóbb a jövõ, jobban látjuk az eshetõségek következményeit is. Ha elmaradna ezúttal a döntõ diadal, — pesszimista vagyok s ezzel kezdem — úgy visszavonulva, újabb és jobb viszonyok között kell bevárnunk az újabb mérkõzést, amelynek eredménye az oroszra nézve még gyõzelme esetén is csak epizódot jelentene a németek által szorongatott helyzetében és francia szövetségestársa vesszõfutását mérlegelve. Ha azonban sikerül igazságért küzdõ fegyvereinknek visszavetni az ellenséget, úgy ez futtában saját nyomába, tartalékjába, oszlopaiba, agyonsanyargatott s Jetiport hátvédjén keresztül kénytelen gázolni, egészen más terep és más élelmezési lehetõségek között, mint amilyenek belföldön a mi rendelkezésünkre állanak. Hogy csak egyet említsek, a jelenlegi csatától visszafelé az orosz sereg zömének kizárólag Bródyn át van a határon túlvezetõ vasúti vonala, egyéb számbajövõ közlekedési vonalai pedig rendes körülmények között is siralmasak, a fölvonulás utáni állapotban pedig elképzelhetõen gyászosak lesznek.

Járkáljunk még egy éjszakát a kommandó helyisége elõtt, ezredszer meghány forgatva minden eshetõséget; mondogassuk el egymásnak ezredszer, hogy nemcsak véletlenek, de van bár útjaiban kiszámíthatatlan, mégis igazságos a gondviselés is és föl-lírt gallérral lessük a hajnal pirkadását.

Péntek, aug. 28.

Telefon-izenet jött. Semmi baj, a szélső balszárny egyik része Zamosc-ig előbbre tört (Hurrá!) a közepén s jobbszárnyon, dél felé változatlanul áll a harc az úgy közepén, mint dél felé a bukovinai háliárig nagy számban szembenálló ellenséges csapatokkal.

Frontunk déli — a Dnjeszter felé vonuló — nyúlványa stratégiai és taktikai okokból nem közvetlen a határ mentén, hanem beljebb vonul el s így természetesen nem volt elkerülhető, hogy határszéli helységek egészen Tarnopolig megszenvedjék az ellenség nyomát. Tarnopol ég, fájdalmas dolog, de eleste már a taktikai föltevésben is előre volt látva.

Szombat, aug. 29.

Hiába tudjuk, hogy napokig nem dől el a helyzet, a várakozás sorvaszt. Hát még őket, kimerült, álmatlan, hasonfekvő, füstölgő ágyú mögött lelkesedő hőseinket. . .

A balszárny lépésről-lépésre nyomul előre. Hiába a regula, hogy megerősített helyeket ne támadjanak szemközt, csak oldalt. A 72-ik pozsonyi gyalogezred úgy esik neki az egyik körülzáncolt orosz állásnak, hogy az egész, számra ötszörös erő, ész nélkül megadja magát 150 emberünknek s két százados, hat tiszt, 470 közkatona kerül fogságba. A Vieprz és Búg között körülkerít balszárnyunk egy csapata egy, egész orosz divíziót, futva menekül ez az éjszaka sötétjében.

Mindenre elkészülve, remélve, hogy bárhogy is

alakul sorsunk, hadseregünket mulasztás vádja nem érheti, bízva Istenben s az ő szent akaratában várjuk a holnapot.

Vasárnap, aug. 30.

Észbontó vasárnapi reggel, első levelek hullása, első bágyadt, enyhén simogató napsugár.

Mikor már valamennyien együtt voltunk, alumíniumos kávéspoharunkkal kézben a híres plátfánfa alatt, ezeket jegyezhattük föl:

— A nagy döntés még be nem következett. De már némileg áttekinthetők Dankl Viktor lovassági tábornok seregének krasniki sikerei. újabb ütközetben, csütörtökön, huszonhetedikén Krasnik és Lublin között a nedjevice-duzai magaslaton erődített helyen visszaverte hősieles rohammal a Krasnikról odamenekült ellenséget, hat különböző hadtestből összeverődött tíz orosz divíziót. Egy tábornok, hat törzs-, 14 alantás tiszt, hatezer közlegény fogoly ... *a helyzet, úgylátszik, biztató* ...

Most harangoznak be a vasárnapi szentmiséhez, azt hiszem sokkal többen mennek ma templomba, mint máskor. Benn, szegényes gyolcsruhában az ájtatos falu népe, odakünn a téren, szűk sikátorokban a kaftános, bozontos városi „urak”, akik minden hírt percek alatt kapnak föl és adnak kézről-kézre, egy sarokház eresze alatt, valamelyik piaci akácfa lombos árnyékában.

Ügy szeretnénk nagyon reménykedni, hiszen olyan irtózatosan nagy érték forog kockáin. Döntő siker! Egy új, jobb kor bevezetése, régi nagy, mérges sebek behegedése. Nem merünk még sem, hi-

szén minden olyan kiszámíthatatlan, hátha ezzel is rontunk!

A táborunk előtt — mire oda visszaérek — megint izgalom. Az ezredest a telefonhoz hívták. Vájjon . . .? De már jön is vissza. Megalakul szempillantás alatt körülötte a stereotíp élő rétestészta és hallgatjuk.

— *Semmi újság. A szerb atrocitásokról kaptam hírt.*

Kissé megnyúlt ábrázatunk és a németek Roda-Rodája sietett leadni a zsidó diák válaszát a tanító úr kérdésére, hogy hány lába van a cserebogárnak?

— Más gondja nincs tanító úrnak?

Bizony nekünk elég gondunk van a szerb hordák embertelen brutalitásaival, hullacsonkításaival. De e pillanatban magunkat is, megvallom, csak a döntés kilátásai érdekelték. De ezredesünk arca derült, tehát baj nem lehet.

Tényleg csak ennyi az egész. Éppen elég ahhoz, hogy megfélemezzünk az ebédről és agyonkövetkeztessük magunkat.

Szaladok a cenzorhoz s engedelmével megsürgönyözöm lapomnak: Hangulat jó.

Vajha az események meg ne hazudtolnának . . .

Hétfő, aug. 31.

Már kezdetben tudhattuk, hogy északi hadseregünk célszerű fölvonulása olyan fronthoz van kötve, amely Galícia délkeleti részén — Bukovinától északra — nem megy végig közvetlen a határ-

szélen s így meg fog történni, hogy a határszéli helységek kisebb kozák portyázó csapatok betöréseit kénytelenek lesznek elszenvedni. A hatóságok is megtették idejekorán óvintézkedéseiket, a lakosságot az adott pillanatban figyelmeztették az elvonulásra, közlekedési eszközökről gondoskodtak s itt egyáltalában senkit sem lepett meg az a hír, hogy, Tarnopol vidékéig pusztítanak és gyűjtogatnak egyes hirtelen fölbukkanó s az első fegyveres találkozás elől megfutamodó kozákszotnyák. Ezekről a rövidlélekzetű betörésekről s a lakosság elvonulásáról érkező hírekkel egyidőben és ugyanegy forrásból értesülünk arról is, hogy minden egyes ponton, amelyen e kozák hordák fölmerültek, a hatodik napja tartó nagy döntő ütközet egyik folyamánaképpen már a mi csapataink vetették meg lábukat s helyreállt a személy- és vagyonbiztonság, úgy, hogy az elmenekült lakosság már kezd visszazállingózni.

Két határszéli városból menekülő állami tisztviselő beszélte el a következőket:

— Ma érkezünk meg állomáshelyünkről hatnapos utazás után ide. Szombaton, folyó hónap huszonkettedikén, amikor az ellenségről jóformán még mitsem hallottunk, megjelent városunkban a tarnopoli kerületi kapitány s figyelmeztetett, hogy kisebb-elleneséges csapatok betörése várható. Még ekkor nem határoztuk el magunkat; különösen, mert egy vasárnap (23-ikán) reggel Tarnopolból hazatért podhajcei lakos elmondotta, hogy a Tarnopolba az éjjel tényleg benyomult kozákokat csa-

patáink reggelre már vissza is verték, (utólag igaznak bizonyult). Másnap, hétfőn reggel külön is értesültünk, hogy ne siessünk az elutazással, a dolog veszélyesebbnek látszik, mint amilyen. Mivel azonban időközben azt hallottuk, hogy a határszálon gyújtogattak, hétfőn délben fél óra alatt fölcihelődtünk, magunkhoz vettük a legszükségesebbet; adópénztárt, adófükönyveket, kataszteri térképeket fölraktuk kocsira; lakásainkat, szekrényeinket nyitva hagytuk, hogy legalább föl ne törjék s a kerületi kapitány vezetésével hosszú kocsitáborban indultunk el Rohatin felé.

Ghodorowig érkezte, a menekülőök egy része vissza is fordult, más része a chodorowi állomásról vasúton Lembergbe, legtöbben azonban (vagyonosabb emberek, kereskedők, hivatalnokok) tovább utaztunk a Dnjeszter túlsó partján fekvő Zadowba, hol már a legkisebb nyugtalanságnak sem volt nyoma. Innen azután széjjeloszlott a kocsitábor különböző irányokba.

Pánikszerű fejtelenségről nincs szó, mondja informátorom és legmelegebben az iránt érdeklődnek jelenleg, hogy holnap esedékes havi fizetésükéi, mikor kapják meg?

Kedd, szept. 1.

Még tegnap késő este jött a hír, hogy balszárnyunk föltartóztathatatlanul töri át az orosz élő bástyát Lublin irányában, Krasznostawot, Grubiesovvot már elhagyta, folyton nyomul előre és úgylátszik arra leíé, északon lesz a döntő mérkőzés, még pedig nem is, ahogy tegnap hittük, valamikor

napok múlva, hanem talán már legközelebb. Dél felé a keletgalíciai határon változatlan a helyzet, nines ok aggódásra.

Kis villamos zseblámpám világánál ráhajlok mappámra s még egyszer elgondolom az egész szituációt:

Nyugaton a porosz halárral párhuzamosan a kalisz—lodzi vonaltól délre nyomul előre keleti és részben északkeleti irányban a német haderő, a censtochowo—kielcy—radomi vonalon mindjobban közeledve északi hadseregünk kielcy—krasnik—lublini balszárnya felé, úgy, hogy az orosz erővel szembenálló német-osztrák-magyar előny omulási frontnak mintegy balszárnyát képezi. A kielcy—radomi vonaltól a Visztuláig és a Visztulától délkeleti kanyarodással a Dnjeszterig érhet az osztrák és magyar harcfront, amelynek a kielcy—krasnik—zamosei segmentum a bal-, a ravaruska—zlocovi rész a közép- s az innét délebbre vonuló szárny a jobbcsoportja. Ennek a majdnem összeérő félholdalakú tömör csoportosulásnak, amely már így is elzárja az orosz-lengyel nyugati területről a birodalom északi részére vezető legtöbb közlekedési vonalai, minden kombináció nélkül legtermészetesebb irányának a varsói, brest-litovvski és kievi központok látszanak.

Ezzel körülbelül föl van adva a lecke s meddő volna minden további felhőkön járó következtetés. Ez a helyzet a magva az orosz kérdésnek, amely azonban magábanvéve, bár legponderánsabb, de Mégis csak egy fejezete az egész háborús konstella-

ciónak. Kiegészítő részei a belgiumi és a francia arénákban lefolyt és folyamatban lévő kialakulásnak s a remélhető végeredmény mérlegelésénél ezzel együtt ítélandók meg. Áttekintve azonban az összes megoldott és megoldásra váró föladatokat, minden részrehajlástól menten megállapíthatjuk, hogy a közös óriásmunka mennyiségileg és minőségileg oroszlánrésze s a viszonyoknál fogva legkevesebbé mutató, gyors eredményeket produkálható adagja a mi hadseregünknek jutott, amely vaserővel s emberfeletti önmegtartóztatással halad lépésről-lépésre. És Szerbia? Távolság van tőlem az ellenfél okatlan lebecsülésének abba a hibájába esni, amely 78-ban annyi áldozattal járt. A szerb ellenség területének abban a sajátos konfigurációjában bizony kétségkívül igen kellemetlen ellenfél, amely miatt még sok drága vér fog ömleni, ha protektorának remélhető balsorsa föltétlen megadásra nem kényszeríti. De az európai összeütközés elsimulásának szempontjából a szerb kérdés még sem tekinthető egyébként, egy(bár véres, de mellékes epizódnak, amely a szerbekre nézve akkor is tragikusan fog lefolyni minden valószínűség szerint, ha orosz pártfogója — amit Isten meg ne engedjen — felülmaradna, ellenkező esetben pedig kimenetelére nézve alig kétséges. És ha csak valami igazság van abban a legújabb hírben, hogy az orosz a Duna torkolatánál segítőcsapatokat szállít a szerb határra, úgy ez a szerencsétlen Barbária jobbról-balról a közvetetten szomszédságban olyan farkasszemekkel fog szemköztállani, amelyeknél csak gazdájuk étvágya farkasabb.

Fiainkat, testvéreinket áldoztuk, áldozzuk. Egyetlen vigaszunk lehet, hogy e háború nélkül jövőjük oly kétségbeejtő perspektívát mutatott, hogy az elérhető jobb értékben föléri az egyénenkint fenyegető veszedelmet. S akik életük alkonyán ölhetett kézzel kénytelenek végigszenvedni a nagy kibontakozást, eddigi életük során — legtöbben — megszenvedtek azért, hogy most távolmaradhatnak onnét, ahol a golyó süvít.

Szeptember 2., délután.

Megszólal a trombita. Három „vigyázz”, ezzel jelzik az új hírt. Jön az ezredes a telefon-szobából és máris ötven ember fürkészi az arcát.

— *Nincs különösebb újság,* — szól — az ütközet még nem dőlt el, most van a krízis.

— Mégis mi a benyomása? Mit gondol ezredes úr? Hiszen ön köz vetetlenül értesült, hallotta a beszélő hang rezgését.

— *Azt hiszem, nincs baj...*

— Hurráh! Hoch! Éljen! Szabad sürgönyözünk?

— *Nem lehet, uraim!* Hivatalos sürgönyt nem adunk ki még, *a legújabb jelentések kizárólag őfelségéhez mennek,* ő dönt a közzétételről.

Kissé elszontyolodtunk, dacára a *bátorító* hírnak. Másrészt el kell ismernünk, hogy a hadseregnek ilyen döntő nagy eseményéről, — mint remélhetőleg az lesz, melyet várva várunk — mégis csak a legfőbb hadúr értesítendő legelőször. Annyit azután mégis kikönyörögtünk, hogy legalább néhány

szóval megnyugtathassuk szerkesztőinket, azt ne higgyék, hogy alszunk. Kollégák azt sürgönyözték: *Jól állunk, jó kilátás* stb. Magam régóta megszoktam, hogy ne kísértsem a sorsot, így csak ennyit izén lem:

— Nincs közölhető újabb hír. Sapienti sat! Ez lehet jó, lehet rossz, de mindenesetre jelent legalább annyit, mint cirkuszban a zenekar hirtelen elhallgatása a légtornász saltomortáléja előtt.

A kommandó melletti kisszobában folytattuk a találgatást, ahányan vagyunk, hajnalig. Két táborra szakadtunk. Az egyik az optimista, kétségtelen nagy győzelmet bizonyított. Hiszen az ezredes arca derült volt és arról beszélt, hogy legközelebb mi is indulunk a front felé. Percről-percre váltakozó hangulatok, leírhatatlan izgatottság, hangos örömkialtások és szárnyaszegett elszontyolodás. Csak már holnap volna.

Ma délután jött végre újabb, bár nem a várvárt üzenet: *Jól állunk. Auffenberg serege szép győzelmet aratott.* Sok ezer fogoly, százhatvan ágyú stb. Éljen Auffenberg! Ezredesünk, aki áthajtatott a főhadiszállásra, öt órakor itt lesz. Vagyunk néhányan, akik fohászcodunk: Én! jó Istenem, ígérem, soha többé tollat nem veszek kezembe, csak ezt a nagy döntő sikert add meg annak a drága jó öreg hazánknak . . .

Megjött ezredesünk. Auffenberg szárnyainak, valamint a Dankl tábornok szélsőbal szárnyának föltartóztathatlan előnyomulása a német hadsereg folytatólagos harcvonálára való tekintettel nagyobb

jelentőségű, mint az első pillanatban gondoltuk. Délkeleten áll a harc.

Szept. 2. Este 7 óra 30.

A Keletgaliciában túlsúlyban lévő ellenséggel szemben előnyomulásunk nagy nehézségekkel jár. *Lemberg még birtokunkban van.*

Ez volt az első leMBERGI csata.

Szept. 9.

Lemberg körül új ütközet folyik.

Szept. 10.

Főhadiszállásról nem érkezet újabb hír. Helybeli lakosoknak *ellenőrizhetetlen* forrásokból származó hírei szerint több jelenségből az ütközet eddigi *kedvező* lefolyására lehet következtetni.

Szept. 10. Este 10 óra.

A mai napról, amelyen trónörökösünk is megjelent Frigyes főherceggel, a hadsereg főparancsnokával és hőtendorfi Conrad vezérkari főnökkel a tűzvonalban, *nagy örömmel jelenthetem, hogy támadásunk kedvező kilátással folyik és e közlésre hivatalosan följosítottam.*

Szept. 11. 2 órakor reggel.

Alkotmány, Budapest.

Előbbi sürgönyt, ha még lehetséges, visszatartani.

Ez volt a második.

Sebesültek közt.

Sajtóhadiszállás, 1914 szept. 28.

A kapu előtt sárga aufslágos román bakák ácsorognak, legtöbbnek kampós bot a kezében, a vöröskeresztes dámáktól kapták. Kinek a feje van be-, kinek a karja felkötve. Arcukon a becsületesen teljesített kötelesség nyugodt derűje. Kevés közöttük az elégedetlen, rémlátó; a legtöbbje büszkén és jókedvűen beszél az elmúlt nagy napokról. Krasznikről, Kielcyről, Tomasowról, Zamoscról, Komarowról, Grodekről. Csupa roham, csupa győzelem. A sata-noviaiak, bródyiak, lebergiek csak itthon tudták meg, hogy visszavonultak; amikor mellen, karon, Sábón érte a golyó, még ütötték-verték az ellenséget.

A seb az semmi. Bekötötték, begyógyul, indulás lehet megint egy-kettőre. Fájt a golyóbis? Nem érezni, csak egy lökést. Ha vér nem folynék, észre se venné. Jól bekötötték? Jól. Hát ennivaló volt-e mindig? Volt sok, amikor volt. Jól bánnak itt az emberrel a kórházban? Az Isten megáldja a derék nagyságákat. Hát a tiszt urak a táborban? Elhiszem azt. Az enyém . . .

És itt mindegyik tud valami kedveset, meghittet az ő hadnagyáról, kapitányáról.

Bámulatos. Mindezek az emberek korcsmai verkedés után és előtt hihetetlenül pózolnak. A csatáról úgy beszélnek, mint valami búcsúról. Hogy, a vérüket ontották, ontják és fogják ontami „a hazáért”, az olyan természetes valami, mintha ágyúszó mellett éltek volna egész ifjúságukat. A tartaléko-

sokat sorra kérdezem, van-e választójoguk? Alig egynek, kettőnek.

Amint fölérök az elsőemeleti folyosóra, Tosca nagy áriája üti meg a fülem. Belépek az első nagy terembe, a könnyen sebesülteknél vagyok.

Negyven ágy áll négy sorban egymás mellett. Középen üres négyszög, sarkában kerek asztal, rajta óriás grammofon. A grammofon körül vagy tíz baka hallgatja nagy műélvezettel Puccini remekét. Az egyik tartalékos ész nélkül forgatja a ládából kinyúló indító emeltyűt, verkleinek nézi. Egy lóca körül hárman dominóznak, s az ágynak dülve vagy tizen tábori levelezőlapot írnak. Ágyban fekvő beteg alig van kettő-három, az egyik csaját iszik s om-lós kiflin harap nagyokat, amelyet az ápoló nővér nyújt a szájához.

— Hát a balkezének mi baja? — kérdem.

— Most vitte le róla a doktor úr a kis ujjamat.

— Fájtnagyon?

— Jobban fájtnagyon annak a muszkának, akit hason szúrtam.

— Hát aztán van étvágya most, amikor úgy megszenvedett?

— Hogy van-e?

Nem folytatta, hogy ki ne hűljön a csájája. Persze sorra veszem egyenkint a vitézeket. A sebesüléséről nem szívesen, inkább fitymálva beszél valamennyi, mintha szégyellene. De annál többet — s megvallom, nem győztem csodálni — arról, hogy „mikor megyünk már?”

A szomszéd szobában két ágy van csak, mind a kettőben sebesült fekszik, középen vöröskeresztes úriasszony ül egy széken és kötöget.

— Jaj kérem, a világért se tessék ezekkel diskurálni, mert összevesznek nyomban.

Megtudtam, hogy az egyik magyar, a másik meg orosz sebesült, mind a kettő egy csatában sebesült meg (Komarownál), mind a kettő tud németül s folyton azon veszekednek, melyik győzött? Szimpatikus fiú az orosz is, átlőtt bordával került fogságba, önérzetesen, de nagy megadással viselkedik, csak a magyar kolléga incselkedését (pedig annak lábát vitte el a gránát) nem tudja szóltan túrni. Nekik külön ápolónő kell — békítésre.

— Hát hogy is volt az? — nem álltam meg, dacára a néne fölszólításának.

Hanem erre olyan túlkiabálás indult meg a két ágyból, hogy futva menekültem.

Odakünn az ozsonnát viszik nagy tálakon a derék nővérek. Kávét, teát, kuglófot, pogácsát. Az ápolónői fehér ruhában olyan szépek, kedvesek. Sokkal-sokkal előkelőbbek, mint a bukjel-szoknyában. És amerre megy az ember, menü győzi hallani a dicséretüket. Azok a legmunkásabbak, legáldozatkészebbek, akik talán eddigi életük során legkevesebbé szokták meg. A mozdulataik rugalmasságából, arcuk egészséges mosolygásából szinte kisugárzik, hogy ujjongva jöttek rá: nemcsak Váci-utca és Gerbeaud van a világon.

Persze az önfeláldozásnak is megvannak a bohócái. Épp most áll meg a kapu előtt két pompás lipicai. Királynői mozdulatokkal lejt keresztül a járdán fehérselyem vöröskeresztes burnuszában egy női Lohengrin a lépcsőn fölfelé . . .

Áttekintünk a súlyosan sebesültek folyosójára. A folyosó közepe táján az udvarra nyíló ablak mellett egy zsámolyon alaktalan tömeg gubbaszt. Csak mikor lépteink egészen odaérnek, halk beszédünk neszére válik ki belőle egy keservesen síró úriasszony formája. Soha még kétségbeesést arcon ennyire kifejezve nem láttam. Ha kőszívűek országában állítanák ki az út közepére, itt sem akadna talán utas, aki szótlan haladna el mellette.

— Miért sír, nagyságos asszony?

A hölgy egy darabig reám ejti inkább, mint irányítja fáradt nézését, véraláfutott szeme mintha életelen volna, szája széle az emberfeletti fájdalomtól szinte gúnyosra görbül.

— A fiam. Az én drága szép fiam.

— Sebesült hős fiát ápolja, úgy-e?

— Ápolom?

Nedves kis kendőjével megtörli szemét, homlokát, szája szélét.

— Igen, ápolom. Ma. Talán még holnap. Aztán vége.

— Olyan súlyos az eset?

— Én már semmit sem tudok, csak egyet: ezt a kínládást már nem sokáig állom. Eleinte úgy volt,

hogy megoperálják, aztán halasztgatni kezdték, most már senki sem beszél róla. Tudom, hogy ez mit jelent. Isten bocsássa meg bűnömet. De bár csak már vége volna . . .

— Hol érte a seb?

— Srapnellgolyó a hátgerincbem, a velőig hatolt, megbénult egész alsó teste. Szegény fiatal teste.

— És eszméletnél van szegény fia?

— Tökéletesen. Most olvassa föl a legénye a reggeli lapok sürgőnyeit. Egyéb sem érdekli.

— Nagyságos asszony, újságíró vagyok s még sem a kíváncsiság hajt, amikor azt kérdezem, meglátogathatnám-e a beteget? Hátha megnyugtathatnám azzal, amit el tudnék mondani a harctérről?

Az asszony benyitott a szobába, majd néhány másodperc múlva kiszólt érettem a folyosóra.

Az első pillanatban elámultam. Az a nő, aki ajtót nyitott, nem volt többé ugyanaz, akit odakünn láttam. Egy derűsen mosolygó, hangosan kacagó, mókázó, igazi bécsi asszony állott előttem, minden szava móka, tréfa, ugratás.

— Bemutatom önnek a család hősét: az én Franzlimat. Jól vigyázz magadra Franzi, ez az úr újságíró, tehát veszedelmes!

Az ágyban állig betakarva, feltűnően csinos, széke, kékszemű, húsz-huszonnégy esztendőös fiatalember feküdt, rendesen megfésülve, frissen megborotválva. Udvarias, kissé bágyadt mosollyal nyújtotta ápolt keskeny kezét. Leültem az ágya szélére. Az édesanyja példáját követve hangosan, jókedvűen kezdtem mesélni a grodeki ötezer fogolyról, ágyú-

ról, zsákmányról, az új frontról, a németek párisi ostromáról, legközelebb várható segédcapatainkról, kilátásainkról, a szerbek kiveréséről stb. stb. Most hallottam meg először a hangját.

— Siehst du, Mamerl, wir werden siegen!

(— Látod anyus, győzni fogunk!)

— Látja, hogy kipirul az arca ennek a kis haszontalan hősnek? Most már a lábát is mozgatja. Ne tagadd, jól láttam. Persze velem unatkozik, mert nem tudok a harctérről semmit.

És egyszerre se hossza, se vége nem lett a jóízű csacsogásnak. Családi intimitások, utazási epizódok, Franzi összes eddigi fűrtjei, mindenre rá került a sor. A fiú bágyadt mosollyal hallgatta, szemével simogatta hálásan az anyái, a lelkével csókolta a szerencsétlen komédiást.

— De most, — szoltam — a főhadnagy úrról szeretnék hallani egyet-mást. Szabad? Lehet?

Az ifjú hátranyúlt a párnájáért, kissé a feje alá igazította, úgy látszott, mintha beszélni készülne. Hallgatott mégis. Majd előhíta az ajtó mellől ordonánát.

— Erzählen Sie! (Mondja el!)

S az ordonáné beszélt:

— Szeptember 11-iként történt, a grodeki csatában. A ... tábori tüzérezred 3. battériája az erdő szélén állott és a szemközti ellenséges tüzérséget lövöldözte. Az én főhadnagy uram, mikor jött a parancs, hogy ő megy előre a battériához, fűttyentett egyet örömeiben s rágyújtott egy cigarettára. Én is vele mentem, hogy a közelében maradjak. Aztán

kiálltak az ágyúk közé, egészen a fák elé, jobbról Krajcsi alezredes úr, balról Gál kapitány úr, az én főhadnagy uram középen. A srapnellek csakúgy röpködtek. Egyszerre csak az egyik pont a tiszt urak leje fölött vagy öt méterre pukkadt széjjel. A tiszt urak valamicskét lehajoltak a felső testtel mind a hárman. Mire a füst eloszlott, ott állottak az alezredes úr meg a kapitány úr is, kicsit támolyogtak. A gazdámat nem láttam. Mire oda szaladtam, ott találtam a földön véresen. Amint lehajolt, pont a háta közepén érte a lehullott golyó. Nem tudott magáról. Fölkaptam a vállamra s kivitem az erdőből hátra a segély-állomásra. Ott bekötötték, azután elvillem még egy darabig, mert vagy hat kilométer volt a betegszállító-kocsikig, onnét a vasúti állomáshoz, majd meg ide.

Mialatt az ordonánc beszélt, a beleg lehunyta szemét, a melle mind erősebben emelte a takarót. Az asszony kezével oldalt eltakarva arcát, görcsös vidámságát pihentette. Mély csend volt, azt hittük, elaludt a beteg.

Lábujjhegyen az ajtó felé közeledtem, de halk köhécselés állított meg. Megálltam és hátranéztem. A főhadnagy magához hívta szemével édesanyját és a fülébe súgott.

— Johann menjen ki egy kicsit, majd visszahívom.

Azután hozzám fordulva:

— A Franzi szeretné önt megkérni valamire. Leültem megint az ágy szélére. S a szöke kis

hős lassú, vontatott, de nyugodtra erőltetett hangon beszélni kezdeti:

— Azt hiszem, nem sokáig fekszem már itt. Ez a tin, az én tisztii szolgám, nagyon derekasan viselkedett. Szeretnék tenni valamit érte. De sietnem kell, ki tudja, holnap . . .

— Aber Franzi! Hogy beszélhetsz ilyen bolondokat?

— Lass, Mamerl. Ne áltass és ne sajnálj. Gondolj azokra a társaimra, akiknek nincs mamájuk a halálos ágyuk mellett. En még jól jártam. Ennek a fiúnak kitüntetését szeretnék. De már nincs erőm sem fogalmazni, sem írni . . .

— Talán én?

— Éppen erre akarom kérni. A kommandóhoz . . . írásban . . . én diktálnám . . .

Es lassan, akadozva, lehunytt szemmel diktált:

Commando des K. u. K. E. K. R. X.

Feldpost X.

Johann Müller tisztii szolga (. . . ezred o. üteg) folyó évi szept. hó 11-ikén a grodeki ütközetből, miután egy srappell-löveg által megsebesültem, a tűzvonalból kivitt a hatkilométeres távol segély állomásra (Makai főorvos) és az egész nehéz út tartama alatt a legnagyobb önfeláldozással gondozott és ápolt. Ezért kérem nevezett tisztii szolgát kitüntetésre felterjeszeni.

Kelet helye és ideje.

— Adja kérem ide, alá kell írnom személyesen.

Odanyújtottam a blokkomat, amelynek egyik

lapjára ceruzával jegyeztem fel a jelentést. Kezébe adtam a ceruzát. Nagy nehezen megmarkolta s az írás alá odatette: Murko, Oberleutnant.*

Aztán visszahanyatlott a párnára.

— Wenigstens er, der arme Kerl!

Az asszony vigyázva, halkan kinyitotta a szoba ajtaját és kiengedett. Amint kiértem, éppen csak hogy el tudtam kapni a félkarommal, hogy össze ne roskadjon.

A galíciai vonalon.

1914 szeptember 30.

Bíró Lajos „Sárga liliom”-ában van egy jelenet, amely mulatozó magyar huszártiszteket mutat be. A fiúk túl vannak a vacsorán, a pezsgőn, a nótán, de még nem keseregték ki magukat amúgy magyárosan, huszárosan. Következik a hajnali műsor. Felállítják az asztal közepére az öreg böggöst s elmondatják vele talán ezredszer nyomorúságos életének megrikáto tragikumát. S mialatt a vén szerencsétlen száraz szemmel, egykedvűen, még csak nem is akadozva fújja el szüléje, asszonya, porontyai vesztét, pusztulását, a fiúk asztalra könyökölve, lehorgasztott fejjel hallgatják, siratják minden szavát. Csupa igaz, becsületes, jó lélek valamennyi, a más bánata az ő szomorúságuk is, mégis mulató vérük feleslege áhítozza a fájditó keseregést, sírva vigadnak.

* Azóta meghalt ő is, Murko Ferenc főhadnagy, és el-
esett az apja is: Murko Ferenc ezredes. *A szerző.*

A múlt héten félnapot töltöttem Budapesten. Ez idő alatt, bár ezer dolgom volt, egy tucat jó emberemmel találkoztam. A legtöbbször a „Sárga liliom” kesergő huszárjaira emlékeztem. A legfanatikusabb rémlátással marcangolták szinte kéjesen a lelküket, szívüket, valahányszor a háború került szóba, pedig természetesen egyébről se esett szó. Minden részletére külön parafrázisuk volt, a jó hír csak narokotikum, minden hadművelet kétségbeesett erőlködés, minden mozdulat megfutamodás, minden sebesült ezrek hekatombája. Elnyűtt, elkoptatott kézi mappájukból a napnál is világosabban ki tudják mutatni, hogy egész Galícia lángban áll, mindenütt már az orosz az úr, egész hadseregünk szétvert csapattöredékekből áll és már Kassáról menekülnek az emberek. Mindezekért pedig még csak haragudni sem lehet, mert a szerencsétlen önsanyargatóknak becsületesen, hazafiasán dobog magyar szívük és amit elkomorodva maguk állítanak, mint „feltétlen biztos értesülést”, mint „kétségbevonhatatlan tény”, azt tulajdonképpen — maguk sem hiszik el s kiérezhetőleg csak azért tálalják fel, hogy epedve várt cáfolatát hallhassák.

Mire hosszú vasútazás után visszaértem a sajtóhadiszállásra, parancsnokunk azzal fogadott, hogy mit ijesztgetjük a közönséget? Egyre-másra érkeznek a magyar fővárosból a jelentések, hogy, a közönség a legsetétebb tájékozatlanságban kovácsolja a maga rémes hangulatát s hogy ennek az indokolatlan rémlátásnak állítólag a haditudósítók magánlevelei az okozói. Hiába a cenzúrának

minden erőlködése, hiába a lapok komoly, higgadt munkája, a levélbeli célzások, elejtett megjegyzések megőrzítik a publikumot.

Megmagyarázhattam volna vitéz ezredesünknek, hogy emberi — és talán különösen — újságírói vonás: lehetőleg többet és szenzációsabbat tudni, közölni, mint a szomszéd. Meg hogy vannak krónikus vészmadarak, akiknek a kárognál kezdődik a madárdal. Meg hogy sokat, nagyon sokat kissé kikökkentett nyugodt, megfontoló képességéből annak a sok drága vérnek látása, amely bizony-bizony csak elfolyt. E helyett azonban jobb ötletein támadt.

— Egyetlen egy módot tudok, ezredes uram, meggyőzni a közönséget a vész hírek valótlanságáról. Engedje meg, hogy magunk, akik nem vagyunk szócsövei a hadvezetőségnek, akiknek pártatlan igazmondásában inkább megbízik talán a saját közönségünk, magunk győződjünk meg arról, mi igaz a rémmesékből, mi nem? Teszem fel, igaz-e, hogy a galíciai városok már mindenfelé orosz kézen vannak? Eresszen minket el oda, hadd lássuk a magunk szemével.

— Semmi kifogásom.

Félóra múlva snajdig ifjú barátom Luczenbacher Raoul, aki hűségesen osztja meg velem a hadiszállás viszontagságait, már autójában ült, kezében a kormánykerék, magam is felkaptam melléje s neki az első — „muszkakeresésnek”.

A Dukla-szoroson kellünk át. Ez az örökzöld fenyőtől borított mesevidék, amelyen derék kávéházi Konrádjaink az orosz inváziót várják.

Itt is üzi fenséges játékát a természet a megszokott fogalmakkal. Határszorost, tehát alapjában háborús vonatkozású geográfiai determinációt ruházott fel az isteni derű minden varázsával. Béke honol itt tájon, fenyőóriások csipkés ágain, csergedező patak incselkedő ritmusában, az ellődített kavics csengő ütődésében, illatos, zöld béke, amelyet a vérgőzös tömeggyilkolástól talán csak egy taktikai mozdulat, egy jól kiszámított cselvetés, egy diplomáciai epizód választ el. De — s mert erről van szó — béke honol, még pedig a legjavából.

Az országúton hófehérre meszelt kőobeliszkhez érünk. Rajta ennyi:

MAGYARORSZÁG
HATÁRA
2 1 5
KM.

Mellette piros-fehér sávós faoszlopon fatábla:

GALICYA

És tovább is gyönyörű a vidék, tovább is ugyanaz a szeptemberi égboltozat terül el felettünk, amely mintha láthatatlan sugárújjával lezárná ajkunkat, torkunkra forrasztja a szót. De a büszke globetrotter bennünk szégyenkezve szólal meg: nem vagyunk itthon többé.

Tylawa, Trzcyna a nagyobb helységek utun-

kon. Alacsony blockházak, erősen szláv típusú parasztság, ködmönös, jelentéktelen kinézésű asszonyok, lógó bajszú, görnyedt hátú emberek és szomorú, fájdalmasan bánatos nézésű leányok.

Az egyik szilvát szedett a háti kasba. Mire megállítottuk a kocsit, szótlán odalépett hozzánk, szótlán kínálta gyümölcsét. A fényes ezüst koronától sem vidult arca, csak kérően nyújtott fel két tiszta kezével még szilvát, suttogott hozzá olyasfélét, hogy fogadjunk el belőle még, még. Nemrég szerzett orosz tudásunkat kamatoztatva kérdeztük: jön az orosz? A leány szabad jobbkarját szeme fölé emelve nézett sértődötten reánk: mit bolondítjuk?

Utunk ettől fogva ismert tájékon vezetett. Voltunk már ezen a vidéken a háború megkezdése óta, sőt abban a városkában, amelynek már látszik ide tornya, laktunk is. S azért jöttem ide legelőször, mert éppen arról a dombról, amelyről most gördül le autónk, hallottam éppen elinduláskor egyik mindig „jól értesüli” barátomtól, hogy véres csata folyt alatta „tegnap”. És idilli csendben roboghattunk végig a napsütötte tájon, míg elértünk Dukla bejáratáig, valamivel innen a monumentális kolostor-épületen, a gyönyörű barokk templomon, kis fenyőerdőske tövében.

A 3—4000 lakosú lengyel városkát úgy láttam viszoni, ahogy nemrég elhagytam. A Ringplatzen (röviden: Rinek) büszkén tárja szennyes homlokzatát a Marech-dinasztia keskeny egyemeletes, a balfronton Brajlowsky-ék balkonlakása, amelyet csak azért kínáltak annak idején napi négy koro-

naért, hogy jelenlétemmel feljavítsam az orosz származású család kissé megromlott presztízsét. A sarkon barátságosan hívogat Lichtmann úr kurta korcsmája, amelyben a Krondorfí helyett Hnnyady Jánost kínálnak a Jasepinkához. Leiser Schneedorn és Wellisch urak most is a térség közepén süttetik a napfényvel vetekedő kaftánjukat még fényesebbre, körülöttük a városkának minden adómehtagadó férfilakosa. A Ringplatz négy akáca alatt négy gomolyag lengyel zsidó. Lengyel és héber nyomású (jiddisch-nyelvű) zsidó újságot olvas fel egy-egy verzátus polgártárs, de mihelyt a tér közepén sztoppol a gépünk, megrohan lelkendezve az egész kaftánság. Der gnädige Herr!

Ők még a grodeki csatánál tartanak s egyelőre nem is érdeklí őket semmi más. Tízszer is el kell mondanom minden részletét. Hány sebesült, hány ágyú, hány fogoly stb.

— Und, gnädiger Herr, sagen Sie, wie viel Generäle ?

T. i. ők minden sikert ahhoz viszonyítanak, hogy esett-e el generális? Ügy hiszik valószínűleg, hogy ha megszűnnek a generálisok, megszűnik a hadsereg s így a háború is. Ha tehát nincs generális, nincs háború.

Békésebb időkben lett volna erre talán egy-két megjegyzésem, amely esetleg köztetszést arat. Így azonban főladatom tudatában az orosz invázió iránt érdeklődtem. Orosz az itt nincs, hanem a Berger szabó neje, aki tegnap jött meg Tylawából, látta a szorosban az orosz ágyúkat. (Ott, ahol mi jöttünk

el reggel.) Aztán meg itl van a Pientok adótárnok úr, aki Sanokból meneküli a kozákok elől.

Pientok úrral sikerült megösmerkednem staute jfede.

— Slary Samborból érkezett szerdán este a sógorom, elhozta a feleségét és két gyerekét. Ő neki a drohobyci patikus hozta hírül, hogy Stryj felől tüzet láttak. Erre összepakkoltunk és eljöttünk.

— A drohobyci patikus látott kozákat?

— Nem látott.

— Hát a maga sambori sógora?

— Az sem, prosim (kérem).

— Hát maga?

— En sem.

Hogy Duklán nem esem orosz fogságba, kezdem átlátni. Kurblizott sofförünk, átsiettünk a városon, egy búcsúpillantás a gyönyörű templomra, amely vasárnaponként ugyancsak megtelik híveivel, dacára a kaftános világnak, a Mecinski grófok gyönyörű platánjaira, amelyek alatt még nemrég annyi jóslás történt és föl északra Krosnonak, ahol „tegnapelőtt szintén nagy csata volt.”

Duklánál nem sokkal nagyobb, de jóval tisztább Krosno város, vasúti állomás. Az állomásfőnök volt az első, a postatiszt a második, a vendéglős pedig harmadik koronatanúja, hogy a „krosnoi csata” még csak barátunk jégbehűtött fantáziájában él.

Innét Jaslon, Riecen át érkezünk Szalowa alá, hol meglepően pittoreszk látvány tárult szemünk elé. Vagy húsz szekér, tele asszonyneppel és cók-mókkal. Elöl a bakon a családfő, mellette és mögötte

család, cseléd, bútor, dunnák, a szekér fölé ócska szőnyegekből és fakó firhangokból improvizált kas. Ez bizony menekülő karaván.

A lovak megtorpantak gépüktől, a férfiak mind leugrottak a lovak elé, az asszonyok vértelen arc-cal kandikáltak ki a szőnyegmennyezet kopott hasadécai között. Általános megállás.

— Honnét jönnek?

Ki Jaslóból, ki Riecből.

— Hová mennek?

Sandecbe, Tarnowba, Krakóba.

— Miért?

Szöknek az orosz elől.

— Hát hol az orosz?

— Duklában, gnädiger Herr.

— Mióta?

— Nem tudjuk biztosan, de már legalább három napja, mert mi tegnapelőtt indultunk el Ósiekből.

— Szerencsétlenek, hiszen mi most jövünk Duklából, színét sem látták ott az oroszoknak!

Azt vártam, hogy erre fölháborodás fog kitörni a megtévesztők ellen. Ehelyett bárgyú beletörődés.

— Sicher is' sicher! (Biztos a biztos!) — mondotta vajdájuk s elindultak köszönés nélkül, ki nyugatnak, ki délnek, azzal a hallgatag ígérettel, hogy vagy tíz esztendővel később Budapest székesfővárosban látom őket viszont városatyák és alanyi költők képében.

Folytattuk utunkat s menekülőkkel bár többet nem találoztunk, de annál többet katonai csapatok-

kai, train-fuvarokkal, szekerekkel, tábori konyhák-
kal, hidat strázsáló őrökkel, zsandárpatruellokkal.
Neu-Sandez felé közeledtünk, amely budapesti for-
rás szerint már régen orosz kézen van.

A város maga kisebb vidéki város, keskeny ut-
cákkal, emeletes házakkal, egy-két szerényebb kávé-
házzal, fürdővel és korzóval, szóval a boldogság
mindama attribútumaival, amelyek a hetek óta sza-
badban vagy fészker alatt táborozó katonának az eli-
zeumot jelentik.

Félórai járkálás után a város szűk sikátoraiban
már nem tudnék lépésben haladni. Nincs, aki nem
siet. Egymást követi, hajszolja a sok uniformis. És
ami a legfőbb: tökéletes nyugalom az arcokon. A
budapesti pesszimisták elszégyelnék magukat, ha ta-
pasztalnák ezt a biztonsági érzést, amely definiál-
hatlan csodálatos valami, kevesebb taláin a végső
kimaradhatatlan győzelem tudatánál, de jóval több
reményénél. Szemközt érkező, keresztül-kasul össze-
találkozó tisztek csoportosulnak, majd csillag suga-
raiban mennek útvjokra a szélrózsa minden irányá-
ban...

*

Jarowsko, Zabro, Kroszcienko, Corsztyn ... és
itt vagyunk Nedecvár alatt.

Ahol jártunk, nincs ellenség, igaz. De itt meg
itthon vagyunk, mi, néha szűklátókörű, kicsit nagy-
képűsködő, cinikus, vajszívű, internacionális és az
első magyar szóra nedvesszemű magyarok. A „Ma-
gyar Világ” Konrádjai ne féltsék a magyar világot.
Hogy az oroszok galíciai előnyomulása milyen vo-

nalban és meddig fog eljutni, az most az egy szel-
nem ide tartozik. Kicsit azt akartam bebizonyítani,
hogy nincs igazuk a Kossuth Lajos-utcai patrollok-
nak és ezt a vállalt föladatomat még folytatom talán
már holnap. De azt szeretném nagyon megértetni,
hogy nemzetek sorsát nem bajonett és kozáklovak
döntik el.*

Przemysl.

Sajtóhadiszálhís, 1914 okt. 18.

Vasárnap, e hó 14-ikén kaptam meg az enge-
délyt, hogy az ostrom alól fölszabadult Przemyslbe
mehessek. Szakadó esőben rögtön megkezdtem
automobilon az utat és az óriási trénszállítmányok,
valamint a teljesen felázott talaj következtében meg-
szakítás nélkül huszonnyolc óra hosszat kellett
utaznom.

Hihetetlen akadályok után, csalavonalak mel-
lett haladva el, végre sikerült elsőnek (első civil-
nek) bejutnom a csak nemrég fölszabadult erős-
ségbe. Jelentkeztem a várparancsnoknál, Kusmanek
altábornagynál, aki igen lekötelező szívességgel fo-
gadott és kilátásba helyezte, hogy alkalmam nyílik
a védőművek személyes megtekintésére.

Az erősség ostromáról és fölmentéséről a követ-
kező autentikus részleteket tudtam meg tőle:

* Tartozom az igazságnak azzal a kiegészítéssel, hogy
nagyon kevés idő múlva bizony ott voltak az oroszok min-
denütt. Azóta persze kicsit elmentek megint. *A szerző.*

Szeptember 18-án mutatkoztak az első orosz csapatrészek a vár körzetében. Kozákok voltak, akik majdnem habozva közeledtek. Csak lassanként jelent meg gyalogság. Majd a tüzérség is egyre sűrűbb tömegben. Lassan aztán valóságos vasgyűrűvel vették körül a vár övezetét. A közeledést az ellenség számára azonban nagyon nehézzé tették a jóformán mindennap véghezvitt kirohanások, melyeknek energiája és bátorsága a tiszték és a legénység offenzív szelleméről lettek tanúságot. Minden lépést nehéz áldozatok árán tehetek csak meg, mert kitűnő tüzérségünk már nagy távolságra akcióba lépett.

A tüzérharc megszakítás nélkül végig kitarzott. Csak október 2-án állott be rövid szünet. Ezen a napon messze kint az erősség előtt levő sík téren nagy fehér zászló tűnt fel, mely lassan közelelt a mi vonalainkhoz. Ez a zászló egy parlamentairet jelzett, akit egyik tábori őrségünk feltartóztatott. Az őrség rögtön telefonon jelentette az esetet a várparancsnokságnak, mire egy vezérkari tisztünk automobilon ment a parlamentaire elé — ez Vandam vezérkari őrnagy volt — és szokás szerint beköttött szemekkel kísérte az erősségbe.

Itt gyorsan terjedt el az esemény híre és a helyőrség meglehetősen humorosan fogta fel a dolgot. Mielőtt még az orosz tiszt a városba érkezett, a katonák között már az a tréfás hír szállott szájról-szájra, hogy az oroszok szeretnének néhányat a mi jó ágyúink közül kölcsönbe kapni.

A parlamentaire az ostromló csapat vezérének

levelét hozta. Ez a vezér nem más volt, mint az egykor oly híres kirkiliszei és esorlui győztes: Dimitriew Radko bulgár tábornok, aki a háború kitörésekor orosz szolgálatba lépett. Ő reá bízták a nehéz feladatot, hogy a monarchia legerősebb védővárát elfoglalja. Dimitriew meg akarta magának ezt a feladatot könnyíteni, midőn a várparancsnoknak, burgneustetteni Kusmanek Hermann altábornagynak orosz szövegű levelet küldött a német fordításal együtt, amelyben őt, „tekintettel a hasztalan áldozatokra”, megadásra szólította föl. Kusmanek altábornagy az osztrák és magyar hadsereg tisztjéhez méltó választ adott: „Méltóságomon alul valónak tartom, hogy ilyen szégyenteljes feltevésre válaszoljak”.

Mikor a helyőrségnek ez a válasz tudomására jutott, óriási örömszájba tört ki és parancsnoka válaszának megerősítése gyanánt rögtön gránátjait küldötte az ellenség sorai közé. A hangulatot csak emelte még annak a vezérkari századosnak a hőstette, aki — mint már jelentettük — ugyanebben az időben egy hadipilótával iderepült s parancsokat és a legújabb hírlapokat hozta magával.

Október negyedike ünnepnap volt a helyőrség számára. Uralkodónk, a legfőbb hadúr névnapját ülte. A várparancsnok Bolfras főhadsegédhez a következő szikratáviratot küldötte:

„Przemysl várparancsnoka és helyőrsége kérik Kegyelmességedet, kegyeskedjék lelkes hódolaluk és törhetetlen hűségük kifejezését öfelsége lábai elé letenni.”

Még ugyanezen a napon, éppen mikor Kusmanek tábornagy az ünnepi lakománál toasztra emelkedett, megérkezett a választávirat ugyancsak drótnélküli úton, mely így hangzott:

Várparancsnok

Przemysl.

Ő császári és apostoli királyi felsége különös örömmel és legkegyelmesebb köszönettel kegyeskedett Przemysl várparancsnokának és helyőrségének mai hódoló táviratát tudomásul venni. Őfelsége bízik abban, hogy a vár bevehetetlen biztos védősánca marad harcoló seregeinknek.

Bolfras,

gyalogsági tábornok, s. k.

Ötödikén aztán az oroszok hatalmas gyalogsági támadást kezdtek, amely főképpen a délkeleti oldal ellen irányult. Egyúttal heves tüzelés indult meg az orosz ütegekből, melyek között a következő kaliberű lövegek voltak: 8, 10, 15, 18, 21 centiméter, sőt még 8 centiméteres tengerészeti ágyúk is voltak.

Az ágyúzás tetőpontját hatodikán érte el és nyolcadikán délig tartott, tehát hetvenkét órán keresztül. De minden orosz támadás megghiúsult a helyőrség nyugalmán és derekasságán, amely még a legnagyobb orosz lövegek tüzeiben sem vesztette el nyugalmaát. Az emberek úgy lőttek, mintha csak a lövőtéren lettek volna. Tüzelésük, melyet kitűnő ágyúink akciója támogatott, a legelkeseredettebb orosz erőlködéseket is tönkre silányította.

Az ellenség éjjel és nappal szakadatlanul igyekezett az erősséghez közelebb jutni. Amint a foglyul ejtettek kijelentéseiből kitűnik, az orosz csapatok előtt vasárnap napiparancsban a következőket hirdették ki:

„A várat október 8-ának reggeléig minden körülmények között el kell foglalni, még ha az utolsó ember is elesik, mert másképp az orosz seregnek tönkre kell mennie.”

Ennek a parancsnak szellemében nem is törődtek semmi áldozattal, csakhogy teljesíthessék. Valóságos halálmegevetéssel újtották meg újból és újból támadásaikat, amelynek dühe azonban végre is megtört a mi csapataink derekasságán.

Könnyen fel lehetett ismerni, hogy az oroszok a japán háborúban megtanulták, hogy miként kell a támadásnál az ásót felhasználni. A rajvonalból egymásután nyomulnak elő egyesek, miközben földszínű sátorlappal földik be magukat. Villámgyorsan követi egyik a másikat és így állítják elő a futóárkokat, amelyekben aztán egészen a védőművekig hatolnak, ahonnan aztán rohamra indulnak. Az orosz katonák ebben a támadásmódban annyira jártasak voltak, hogy nagyon közeli az a feltevés, hogy a megszálláshoz felhasznált seregek különösen a vártámadásra voltak kiképezve.

Az orosz tüzérség is kitűnően dolgozott. Magába a városba is estek srapnellek.

Az orosz támadás hevességéről csak akkor lehet fogalmat alkotni, ha a halottak mezejét látja az em-

ber, amely védőműveink előtt elterül. Ezerszámra estek el a támadók roham közben! Az akadályok előtt megszámlálhatatlan hulla fekszik és nem túlozunk, ha az oroszok veszteségét halottakban és sebesültekben negyvenezerre tesszük. A kirohanásoknál igen sok foglyot ejtettünk.

Végül belátta az ellenség, hogy minden kísérlete, mely arra irányult, hogy Przemyslt rohammal vegye be, teljesen hiábavaló. Október nyolcadikán támadásainak hevessége kezdett már alábbhagyni és a várparancsnokság azt a benyomást nyerte, hogy az oroszok a megszállás föladását készítik elő. Az egyes orosz csapattesteket hátravonták, de ezek nem tudták magukat a mieink üldözése elől elvonni és így a visszavonulás valóságos meneküléssé vált, amelyben óriási veszteségeket szenvedtek.

Przemysl lakossága is kitűnően viselkedett az ostrom alatt. A veszedelem nem zökkentette ki nyugalmásból, hanem teljes nyugalommal folytatta mindennapi munkáját. A parancsnokság berendezte a hírlapszolgálatot, amely naponként értesítette a katonaságot és polgárságot a világeseményekről. A hírek természetesen szikratávíró útján érkeztek.

A visszavonuló oroszok üldözése tart. Még ma reggel is idehallatszott az egyre gyengülő ágyúdörög.

Meghalt egy asszony...*

Egy barátommal sétáltam, aki mindent és mindig lekritizál. Nem lehet Pesten élni, mert nincs valamirevaló lakás, minden vendéglőben kókusz - zsírral főznek, tisztességes kabátot meg nem tud varrni a szabó, a színházban fajankók és dróton rángatott nőszemélyek „uram” és „asszonyom”-okkal adják a francia márkikat és vicomtesseket. Előkelően mozgó, járó, öltözködő dámát sem látni; még akik azok volnának is, inficiálva vannak a hirtelen kotyvasztott hamis előkelőségek vásári luxusától, törtető, hajkurászó eleganciájától . . .

Ebben a pillanatban hagyott el jobbfelől egy magas, karcsú úriasszony, sötétkék sima kosztümben, öt lépéssel előttünk megállt, a Ferenciek temploma alatt egy kéregető számára ezüstpénzt kotort kis erszényéből, aztán nyugodt, bátor lépéssel áthaladt a kocsiuton a Koronaherceg-utca irányában.

Mind a ketten megálltunk. Utánanéztünk. Mikor már nem láthattuk, eltűnt, a félbeszakadt kifakadásra mintegy válaszul önkéntelenül jött ajkamra a szó:

— Nos?

A partnerem minden hivatkozás nélkül megértette az összefüggést.

— Igen. Ez igen.

Alig húsz lépést tett előttünk az asszony, még az arcába is alig láthattunk. És mégis abból a ke-

* Hunyady Józsefné grófné halálára.

vésből, talán a fejhordozásából, a könyöke tartásából, a kilépéséből, abból a biztonságból, amellyel a lármás kocsiúton úgy haladt át, mintha virágos kert ágyai közt lépkedne rózsaszínű napernyő alatt, úgy látszik, még szkeptikus barátom is kiérezte, hogy aki előttünk haladt, az a szeretetteljes ápolás, nevelés, falusi akácok, vagy platánok, fehér gondolatok, fehér könyvek, verőfényes vasárnapi falusi misék kórusából, napvilágából, illatos lombjai alól nőtt asszonnyá, kihez fel sem ér, nemhogy hozzá tapadna az utca sara . . .

Másodszor egy virágos bolt kirakata előtt látam meg. Egy tízesztendőös fiúcskát és tán valamivel fiatalabb leányt vezetett kézen, mögöttük két fiatal leány állott, egyik szőke, másik barna. Mind a/öten a kirakatot nézték. S amint a járda szélén elmentem, egyszerre kaptam meg a kirakat üvegében az öt üde, tiszta, bájos fejnek a kirakat gyöngyvirágaival, fehér rózsáival, orgonáival összefolyó képét. Gyermeke volt a két kicsi, a nagyok húgai. Ezt még aznap tudtam meg egy ismerősömtől, rokonától, akinek egy rövid főhajtással messziről köszönt, mint ahogy a mesékben a királynék köszönnek.

Háborús világ volt már, mikor újra hírt hallottam felőle. Nagy lelki konfliktusba került, mert belga születésű volt, férje pedig magyar úr. A konfliktus érzelmi részét úgy intézte el, hogy megtartotta

szülőföldjének minden kedves, szerető emlékét, szívének, lelkének egész melegével pedig körülvette az ura, a gyermekei, a maga drága magyar hazáját. Egyebekben pedig, beállt első naptól fogva ápolni. Nem úgy . . . szóval ápolni.

Csodás dolgokat beszéltek róla, kitartásáról, önfeláldozásáról, lelkességéről.

— Hát mind hősök ezek? — ezzel jött esténkint haza — hát ezek a magyarok nem tudnak panaszkodni, jajgatni? Hiszen ők vigasztalnak engem!

Egy este, amikor orvosságot adott be, közel hajolt a beteg arcára. Másnap a torkát fájlalta ő is.

És nagyon beteg lett.

Egy reggelen szerető rokona, ki éjjel-nappal ápolta, mint ahogy az élő és örökkévaló szeretet tud csak ápolni, összereszt, amikor meglátta csodálatosan elváltozott, keskeny arcocskáját.

— Nagyon megváltoztam, úgy-e?

Majd néhány perc múlva:

— Úgy fázom.

Később:

— Hívjatok papot.

Meggyönt, megáldozott, felvette a halotti szentséget. Lassankint megjöttek a megriadt rokonok. Az ura a harctéren volt.

— Józsim, szegény Józsi. . .

Vigasztalták, áltatták.

— Ugyan. Je n'ai pas peur de la mort. Nem

félek a haláltól. Csak a koporsótól félek. Szép koporsót vegyetek . . .

A körülállókra egyenkint rávetette szegény, töredező pillantását. Akinek közelébe ért, lágyan végigsimogatta kezét. És amikor sírva fakadtak:

— De ne sírjatok. Je vous assure, c'est délicieux de mourir. Higgyétek el, olyan jó meghalni. . .

Hindenburg-Nagyfalu.

Sajtóhadiszállás, 1915. Jan. 21.

Azzal már nem mondunk újságot, hogy a háború színhelyének minden egyes négyyszögöle a magyar katona hősi voltáról regél. Ha úgy kissé elgondolkozunk véreink lelki és erkölcsi sajátosságai fölött, túlságos meggondoltság, vagy pláne gyávaság igazán nem tartoznak közéjük. A „magyar virtus” nem egészen új találmány, a magyar nemzet történelme a legobjektivebb világításban sem álmos népről szól s a magyar bravúrról már a háború előtt is hallottak egyet-mást Európa népei.

Akiket minálunk a hadi bulletinek nem mindenben és nem mindig ragadnak el, abban az egyben, hogy a magyar katonánál bátrabb, lelkesebb a világon nincs, tudom, nem kételkednek. De nem tudom, egészen jól itélik-e meg mostani lelkiállapotát a háború hatodik holnapjában?

Érthető volna, ha a hétköznapi szürke valószínűségen elindulva a félesztendeje kánikulában, esőben,

fagyban legyötört harcosról azt tesszük föl, hogy megtörve, lerongyolódva kedvetlen, közönyös, fásult, hékétlen és morgós. Betegen hazatérő, sebesült, reumas fiút láttunk akárhányat úgy-e, hallottuk vontatott szavukat, bizony nem valami rózsaszínben látták a világot.

Mégis nagyon, de nagyon téved, aki azt hiszi, hogy idekünn a „görbe országok”-ban a fiúk közt levertség, fáradság az uralkodó planéta. „Jó volina, ha vége volna már?” erre a kérdésre persze, hogy nincs más felelet, mint: „Jó bizony!” Egyik se fogja, ha kérdelem tőle: jó volna-e otthon? azt felelni, hogy: dehogya is volna. De már nem ritkaság az a válasz, amelyet egy 69-es káplár adott arra a kérdésre: jobb volna otthon ülni, úgy-e?

— Nem, uram, magyar embernek jobb ilyenkor itt!

Ez könnyen úgy hangzik, mint lélekemelő példa a serdültebb ifjúság olvasókönyvéből. Lehet tamaszkodni benne és lehet egészen más esetet tudni, amely egészen másképp hangzik. De egy kis séta a fronton csakhamar meggyőzi az embert arról, hogy Nagy Istvánjaioknak és Kovács Páljainknak mindennek dacára nem ment el sem a jókedvük, sem a lelkesedésük, sem a humoruk.

Egy 69-es káplárról szoltam, de meg kell emlékezmem a 69-esekről, valamennyiükről.

A 69-es székesfehérvári fiúk, a háború elejétől úgy viselkednek, mintha valamennyien egy eposz strófáiból szálltak volna ki. A 69-es úgy megy a csatába, mint ahogy odahaza a komoly, becületes

munkájába, úgy állja a golyót, mint odahaza a záport, mikor már árt a termésének. 69-es bakát nem kérdezik: vállalkozik-e erre vagy arra a veszedelmes útra? még meg nem történt, hogy bármitől húzódozott volna.

Ezért, hogy nagyon de nagyon megbecsüljék a 69-es bakát, odaajándékozták az ezredet Hindenburgnak, a szövetséges hadsereg legendás nagy emberének. Azóta a székesfehérvári 69-es baka egyszerűen Hindenburg-baka.

És most néhány szót a Hindenburg-baka kedélyéről, humoráról, a mairól, a háborúinak immár második félesztendejében.

Egy oroszországi falutól jó néhány kilométerre állanak ez idő szerint a Hindenburg-bakák. A közeljén erdő vam, vagy három kilométerre a tűzvonaltól mögött. Ebben az erdőben, úgy, ahogy meggyalult faágakból, fatörzsekből házikókat építettek tisztjeiknek és maguknak, már mint azoknak, akik föl váltás-kor elhagyhatják pihenőre a svarmléniát. Egyik házikó épült a másik után, kicsi, alacsony, kedves; valamennyiben „svarmofen”, melegítő kis kályha. Lassan-lassan kis kunyhó-város épült ki s mire elkészült az első utca, színes oszlopon nagy tábla került a végére:

GROSSGEMEINDE

HINDENBURG

NAGYFALU

Hindenburg-Nagyfalu minden egyes kis barátságos házikójában magyar szó hangzik. Mindegyik házikón rajta van ezredestől lefelé mindegyik Hindenburg-bakának a kezenyoma. A Hindenburg-nagyfalusi telekkönyv A) lapján mindegyik házikó őfelsége a magyar király nevére van bejegyezve fehér papirosra zöld fenyőgallyal, pirosan lángoló szeretettel.

A Hindenburg-nagyfalusi községtanács nagyon esztétikus. Kertvárost tervezett és facsemetékkal, palántákkal szegélyezte minden utcáját; s ahol csak lehetett, „sétatereket” hagyott meg, amelyeket szép vörös fővénnyel körített. Legszebb „promenádjukat” — de szólóban ülnek szegény fiúk padjain! — Joachim porosz herceg látogatása emlékére németül Joachimsplatznak nevezték el. Van Böhm-út, Lüdendorff-utca (a divizionárius), Félix-ntca (a brigadéros keresztneve) és különös szeretetből Terstyánszky-tér. A kisebb sétányoknak női neveket adtak: Iluska-lér, Eliz-tér, Sári-tér stb.

Van a városkáinak olyan pontja is, amelyen egyéb városokban jól jövedelmező fővárosi bérletek tárgyát képező alsóbbrendű építkezések szerénykednek. Ez a Poincaré-tér, az odavezető utca pedig Nikolajevics Nikolaj-utca!

*

Tréfa, tréfa. De ágyúszó mellett.

Horthy Szabolcs halála.

Sajtóhadiszállás, 1915 jan. 24.

A kérdések özönében, amelyet a háborús téma vetélt fel, a leggyakoribbak: mi a bátorság? mi a gyávaság? Egyik sem mérhető abszolút mértékkel. Láttam tigrisvadászt a gránát beütésétől ötszáz lépésnyire sírva hasravágódni s elszaladni a szomszéd falu templomáig, ahol elbújt a sekrestyébe s két hüvelykujjával dugta be a fülét, hogy ne hallja az ágyúszót. Egy belvárosi borbélysegéd, borzasztó ügyetlen és félszeg szegény, sírva fakadt, mert a hadnagya nem őt küldte ki egy bizonyos veszedelmes őrzátra. A szkeptikus a bátorságot úgy értelmezi, hogy bátor az, aki elég könnyelmű ahhoz, hogy ne bírjon a veszély tudatával. De azt hiszem, téved a szkeptikus. Lélek és idegek kellene a bátorsághoz.

A hősiességgel sem vagyunk másképp. Van, ki már puszta vérmérséklete is hajt a rendkívüli, a veszedelmes cselekedetre. Van, kit a szenvedélye vakít el hirtelen föllobbanásban. És van, kit belső titkos vágy hajt, hogy a halálos veszedelem dermesztő pillanataiban kiélje minden férfias, küzdelmes ideálját, valóra váltsa egy perc alatt, amit magános órákban, sétaközben, olvasáskor a magü férfiasságáról elgondolt, elképzelt, elábrándozott. Szemébe nézni a halálnak. Szemhunyorítás nélkül.

Ilyen volt Horthy Szabolcs.

A Horthyak katonás nemzetség.

Mozgósításkor azonnal berukkolt huszárezredéhez. Lóháton vonult be, még csak nem is automobilon. Rendes csapatszolgálatot teljesített és szemelláthatólag — szólni, persze nem szolt — elégedetlen volt.

Eleinte hiába faggatták és csak később derült ki, hogy túlságosan nyugalmasnak találta az életét. Lehet, hogy parancsnoka is kímélte a már meglett korú férfit, lehet, hogy kevésbé mozgalmas, de annál fontosabb feladatokkal bízták meg. Horthy Szabolcs csak lógatta fejét.

— Mit akarnál hát tulajdonképpen? — nógatták egyszer a bajtársak.

— Komitácsi szeretnék lenni — felelte — persze magyar komitácsi. Nem kommandóra, trombitaszóra, taktika és reglement szerint, hanem amúgy a magam belátása szerint, magam felelőségére, magam kedvére menni neki a . . . mit tudom minek? Kipróbálni a magam eszét, a magam karját . . .

Ebben az időben Novo-Radomszk alatt állott az ezred. Horthy Szabolcs hadnagyot egy nap néhány huszárával igen kényes megbízással küldték ki. Többé nem jött vissza.

*

Mínt hogy a különítményből senki sem jött vissza, az volt a feltevés, hogy valamennyien orosz fogságba kerültek. Országszerte elterjedt a híre, hogy Horthy Szabolcs fogságban van.

Horthy Szabolcs közvetlen katonai környeze-

tében majdnem inkább megnyugvást okozott a hír. A sűrűvérű és elszánt bajtársat legalább megakadályozza a fogság abban, hogy túlságosan kísértgesse a sorsot. A folytonos készenlét izgalmas napjaiban mindig kevesebb szó esett a dologról s mindenki azzal a megnyugvással tért napirendre, hogy a bajtárs tisztességes bánásmódban részesül s majdan épen, egészségesen tér vissza szeretettei körébe.

Egy napon aztán kitudódott a valóság. Egy katona, aki ösmerte Horthyt, megjelentette Ters-tyánszky tábornoknak, hogy ott volt, amikor egy domb aljában eltemették, ráismert.

Ott állott még egyszer mindenki szeme előtt a türelmetlen Horthy, örökös induló kedvével. Aztán a nagy dolgok nagy napjaihoz mért izgalmas sietéssel elbúcsúztak a bajtárs daliás alakjától a szívek is. A hős holttestét hol keressék? A hírhozó helyrajzi adatai meglehetősen hiányosak voltak. Aztán meg a nagyjában megjelölt hely közben néhányszor gazdát cserélt. És hogyan keressék? Ki vállalkozzék a távoli expedícióra az egyik drága testért, mikor annyival közelebb, annyival több drága test kerül a föld alá?

Horthy Szabolcsnak két legjobb barátja vállalkozott. Báró Kazy József őrnagy és Beöthy Pál kapitány útra keltek, hogy bizonyosságot szerezzenek. Ha az elföldelt tiszt nem Horthy, úgy van még remény, hogy visszatér a barát. Ha ő az, visszahozzák hazai földbe.

Viszontagságos utazás után odaértek a megjelölt helyre, Radomszktól két kilométerre, ahol

csakugyan magános sírhant emelkedett. A két barát letérdelt, imádkozott, azután maga látott az ásóval munkához. Lassan, félve, reménykedve, szeretettel, fohászokodva ástak. Mennél jobban fogyott a humusréteg, annál lassabban. Az elgördülő göröngy ellenség-e vagy jóbarát? Gyászt takar vagy vigasztalást? És még lassabban, lassabban, a durva szerszám éle meg ne sebezze a barátot. . .

A sírban Horthy Szabolcs feküdt. Semmi kétség. A szemén ment be a golyó.

Szegény vitéz Horthy Szabolcs, életed utolsó löktetése adott-e abból valamit, ami után sóvárogtál?

„Unsinn” József.

Sajtóhadiszállás, 1915 február 28.

Aki ezeket a sorokat elolvassa, annak a háború sok hőse között elől fog állni Unsinn József privaldiner.

A Lublin alatti harcok folyamán elmaradt gazdája mellől. Nagyon sokáig kereste, nem tudott beletnyugodni a látszólag változhatatlanba. Végre megtudta, hogy Krasmik előtt esett el a főhadnagy úr. Unsinn József elvándorogott odáig s az egymás mellé sorakoztatott holttestek között meg is találta azt, akit keresett.

Letérdelt mellé, a szívére hajtotta bozontos privaldineri fejét és . . .

És úgy tetszett, mintha a testben még volna élet, mintha még dobogna a szív.

Reménykedés és kétség között órák múltak. A legény mindent megkísérelt, hogy élessze a halottal. Reggeltől estig fáradt, reszketett körülötte. Estére kocsit szerzett s elvitte gazdáját Rozwadowra, az első orvosi segélyállomásra. Idáig már határozóit életjelek mutatkoztak. A főhadnagy nem volt halott, csak — majdnem.

A főhadnagy innét már kórházba került, Unsinn József pedig a történelembe.

Mégse Unsinn Józseffel végzem a kis történeti. Mélyen meghajlok a gazdája előtt, akiinek, sajnos, még nem tudom a nevét. Nagy tisztelettel és szeretettel köszöntöm őt. Egész ember lehet, akit szolgálja így szeret.

Papok a fronton.

Kárpáti harctér, 1915 febr. 16.

Három irányból érkezeit be, majdnem egyszerre, három vonat s a vasúti vendéglő éttermét egyszerre lepték el az uniformisok. A nagy késéssel érkezett vonatok többnyire kihűlt kocsijainak lakói didegve és éhesen özönlik el az asztalokat, lerí az arcokról a leküzdhetetlen vágy egy kis melegségre, egy falatra. Meglátszik, hogy valamennyien már órák óta várnak erre a boldogságra. Nem telik bele öt perc és eszik-iszik mindenki, negyedóraig csak poharak és evőeszközök csengése hallatszik, majd dohányszag emelkedik sűrű karikákban és végre — érdeklődni kezdenek egymás iránt a jóllakottak. Ud-

varias szólamok hangzanak, bemutatkozások történnek, cigarettaszelencék nyílnak, egy ezrednév, egy helységnév és csupa magyar szó ...

Beretvátatlan, de tisztára mosott, rendesen megfésült, többnyire nagyon fiatal huszártisztek ülnek az egyik sarokasztalnál. Majdnem kivétel nélkül komisz ruhában vannak, illetve csak komiszmentében, a mente alatt kifogástalan kamgarnblúz. Percenként új vendég érkezik, valamennyi ráösmer, nevéen szólítja, átöleli. Janik László az orosz fogságból nagy viszontagságok után megszökött főhadnagy, Pados András közhuszárnak öltözött hadnagy a signum laudisszal lötyögő atilláján, herceg Momtenuovo főhadnagy, a főudvarmester fia, Mecsér főhadnagy, Luczenbacher Miklós veje, Dietrich, a komoly kereskedő, tartalékos huszár főhadnagy s közöltük egy csomó fiatal úriasszony, a feleségek, akik hazulról ideutaztak, hogy egy rövid félórára megölelhessék az urukat.

A szomszédban pionier-ok ülnek, csendesen beszélgetnek, nagy részvétellel fogják körül egy ábrándosszemű bajtársukat, aki lassan, vontatva, akadozva beszél.

Három gyalogos tiszt között egy orosz főogolyliszt ül. Nem győzi fogadni a sok kínálást és a választ a sok kérdésre. Kitűnően szabott ruha van rajta, aranyos vállrojtjában semmi hiba, fesztelenül mozog, tréfál, iszik, cigarettázik.

Az ajtón gyönyörű szál asszony lép be. Fején kis fehér battisztkendő átkötve, termetét rózsaszínű suba fűdi el, karján a vörös kereszt. Férje a tábor-

ban, gyermekei rokonoknál Pesten, ő maga itt a betegekknél.

Megint érkezik vonat s megint didergő, éhes emberek szedik le magukról a bundát, hósapkát, fülvédőt, kendőt, botost. Csupa karcsú, jóképű fiatal-ember. Valamennyi közül föltűnően intelligens, beretvált képével az egyik tűnik föl, sötét blúzban, — gallérján a disztinkciót a háború óta forstriftos se-lyemkendő takarja el, — sötét lovagló-madrágban, sárga bagaria csizmában. Asztalomhoz került, közvetlen mellém. Bemutatkozott:

— Folba János, divízió-plébános.

Első pillanatban, megvallom, kissé meghökken-tem. Nem ilyennek szoktam meg eddig papjaink külső megjelenését. De aztán mégis csak eszembe jutott, hogy egy lovas-divízió plébánosa nem igen teljesítheti szolgálatát éjjel-nappal, feneketlen utakon, hófűvásokon átal, hol a front mögött, hol legelői a lövészárokbán, hol kocsin, hol lóháton, hol gyalog — a megszokott tiszteletreméltó reverendá-ban. És már nemcsak megbarátkoztam a jelenség-gel, de mindenképpen jól esett látnom, hogy a pász-tor nyáját tudja követni — minden körülmény között, még pedig bátran, lelkesen és okosan alkal-mazkodva a bizony-bizony szokatlan és terhes szi-tuációhoz.

Minden ezredhez van beosztva egy-egy tábori lelkész, a legénység többségének vallásából. A diví-ziónál már mindegyik felekezetnek van lelkésze s ide van beosztva a divízió-plébános, valamennyinek fölötte. A divízió-plébánosok fölött áll az illető had-

sereg tábori főpapja (csak katolikus lehet) s ezek fölött a tábori püspök.

Milyen a tábori szolgálat? Itt átadom a szót szeretetreméltó társamnak:

— Ha nem volna igaz, inkább hallgatnék róla, így azonban örömmel és büszkeséggel mondhatom, hogy hivatásunk teljesítésénél úgy fölülről, mint alulról a legmesszebbmenő támogatásban részesülünk. A harcvonat nem hálás terepuma a „szabadgondolkodásának. Nagyon közel vannak itt a „legszabadabb szelleműek” is az Úrhöz. Ez természetes és lélekemelő egyaránt. Nem csúfolódik itt a szabadszájú, és nem mosolyog a hitetlen.

— Hivatalos funkcióink között az első az istentiszteletek megtartása. (A nemhivatalosokról most nem szólok.) Persze, csak „wenn die taktischen Verhältnisse es erlauben”, ha a taktikai helyzet megengedi, magyarul: ha biztosítva van egy szabad óránk. Sajnos, ez nincs gyakran. S így meg kell elégednem azzal, hogy ahányszor menetközben pihenő csapatra akadok, rövid beszéddel bátorítsak, buzdítsak. Ki sem mondhatom, milyen szeretettel, áhítattal hallgatnak.

— Karácsony napján reggeltől estig tűzben állt az egész divízió. Éjszakára nyomorúságos kis faluba érkeztünk, amelynek harmincnégy házába négy huszárezred és egy tüzérdivízió szállásolta el magát. Szereztünk egy apró karácsonyfát, kerítettünk reá néhány gyertyácskát, s fölakasztottuk az istálló mesztergerendájára. Ott énekeltük el alatta: Mennyből az angyal. . .

— Szakadatlan ágyúdörgés közepette s a bekerítés veszedelmében . . .

— Kilenc órakor este jutottunk aznap az első falathoz. Éjfélkor misézni akartam, magam nem ehettem. Hogy misézhessek, el kellett hoznom a szomszédból — tizenkét kilométernyiről — a szükséges fölszerelést. Valláskülönbség nélkül körülállt az egész tábor. És beszélhettem a Szentlélekről, aki Pünkösöd napján is süvítő szélben és viharban szállta meg az apostolokat s a csüggeteg nyájba reményt és kitartást öntött. . .

— Valójában nem szorultak a mi embereink buzdításra. Annak idején Csurovánál kaptunk erősítésül honvéd gyalogost, 380-am voltak s lassankint leapadtak 60-ra. Ez a 60 legény egyszer egy egész ezredet mentett meg, amelyet éjjel támadt meg az ellenség. Mind a két tisztjük megebesült, az egyik, Hegedűs, nagykanizsai ügyvéd, a nyolcadik sebét kapta.

— A lelkész dolga a halottak és sírok beszentelésén kívül az anyakönyvi törzskönyvezés, a személyazonosságok megállapítása, amely sok esetben a kis törzskönyvi lapocskára hijján, csak föltevés útján s a családdal való levelezés után történhetik meg. Azonkívül külön tervrajzokat készítünk az elesettek sírhelyéről, amelyeket elküldünk a családnak, hogy majd békeidőben föl találhassák s elhozhassák halottaikat. December 12-ike és 13-ika között temettük el Moama-Dolján Kovácsfy főhadnagyot, Tymbarkon Muhr ezredest, Fejér Elko, Hartmann, Szántay, Takács, Bernolák huszárcapitányokat, Mohr, Bauer

huszárhadnagyokat és báró Kazy huszárkadétot. Fiáth Béláról tudtam, hogy Alt-Sandecben fekszik s ezért mikor ez a városka átmenetileg kezünkbe került, el akartam hozni onnét. A városba érve egy koporsóval elindultam a temető felé, a „jedan wengerski huszarski kapetan” sírját volt aki megmuntassa, de éppen mikor munkához fogtunk, kezdte az orosz támadását a rét felől s így menekülnöm kellett. A sír fekvéséről tervrajzot készítettem, el is küldtem özvegy édes anyjának, aki azóta meg is látogatta már hős fia nyugvóhelyét. . .

*

Nagy mozgolódás, indul az egyik vonat, fölfelé a harctérre. Összeölelkeznek a vitézek, elfojtva zokog (néhány fiatal asszony, akik még ittmaradnak, szerelettel nézünk utánuk. Az én papom is rövidesen, katonásan elbúcsúzott, ment a regiment után.

— Tudja-e, hogy ez a papocska fene snájdig ember? — szólít meg most egy szőke huszártiszt, — elmondta az okulicei kalandját?

— Nem mondta biz az, — felelek.

— Pedig érdemes volna följegyezni. Okulice előtt elmaradt a divíziójától, mert kirándult nem messzire valami nagyon érdekes régi kolostorhoz. Mire visszajött, már senkit sem talált, szekerén nagy sietve Okulice községben érte utól a trén leghátulját. Alig van itt, jelentik, hogy az úton egy kozák patruj közeledik, mögötte kétszáz lépésnyire nagyobb csapat. Tiszt egy se volt a mieink közül, fogja magát a főtisztelendő úr, összeszedi a fegyverfoghatókat.

tizenegy puskájuk volt, elállják kétoldalt a kozákpatrij útját, az egyiket súlyosan, a másikat könnyebben megsebesítik, mind a kettőt elfogják. Ez alatt a hátulsó csapat a nagy lövöldözésre megugrott . . .

— Ilyen ember a papocska . . .

Huculok.

Sajtóhadiszállás, 1915 márc. 2.

Világospiros posztósüveg rókaprém szegéllyel, fehér daróckabát és bokáig érő világospiros nadrág, ez a huculok színpompás viselete. A nőké annyiban különbözik, hogy piros szoknyát hordanak. Az ünneplő ruha még ennél is különb, mert ki van varrva skófiummal. A felső kabátjuk selyemmel, arannyal, gyönggyel hímzett s megér testvérek közt háromszáz koronát. Templomukban mise alatt a felsőt és a süveget kiakasztják az előcsarnokba, itt Ját tani egyszer együtt vagy kétszázat, soha ennél gazdagabb színeket, hímzést. A férfiak gyönyörű szál legények, a nők karcsú, filigrán szőke szépségek, valamennyien lóra termettek. A hucul kisaszony olyan előkelően üli nyereg nélkül lovacskáját, mint akármelyik bécsi kontessz a práterben.

Hucul tulajdonképpen rablót jelent. Állat-, különösen lótenyésztéssel foglalkozó nép, amely Kelet-Galíciát és Bukovinát lakja. Valóban nagyobbára kisebb-nagyobb rablóhadjáratokból élt még csak

nem rég s erre a célra külön egységes törzsekre váltak. Amikor az osztrák kormány kezdte rövidebbre fogni a gyeplő szarait s különösen amióta Kraus bécsi rendőrfőnök került el Bukovinába, megcsappant a romantikus nemzetség szabadipara, s a dicső múltból mindössze leküzdhetetlen féktelensége maradt meg, amelynél csak egy hatalmasabb: az orosz iránti gyűlölete.

Ez a gyűlölet még a negyvennyolcas időkből, az orosz invázió napjaiból maradt reájuk. Az oroszok leöldösték, kifosztogatták s megmérgezték a vérüket. Nem csoda tehát, hogy amikor még csak sejtés veit az oroszokkal való háború eshetősége, már a huculok készülődtek és szervezkedtek.

Trilowski reichsrati képviselő volt a szervezkedés éltető lelke. Faluról-falura járt, számbavette az összes harcképes embereket, csoportokba szervezte, összeköttetést létesített a csoportok között, mindegyiknek megszabta feladatát és megállapodott az adandó jelben. Ez persze titokban nem történhetett s még a hadüzenet be sem következett, orosz részről már is tízezer rubelt tűztek ki Trilowski fejére.

Az egyik huculcsoportnak egy Gudkowski nevű galíciái ruthén úriember, kisbirtokos volt a vezére. Ez be sem várta a formális hadüzenetei. Nyolcvan emberével átlépte a határt, az első orosz falut megszállta s a házai, falaira s az országút fáira ki szögez te a maga hadüzenetét. Innét faluról-falura vonult, bent járt az oroszok csapatfelvonulásai mögött, mindenfelé zavart, pánikot okozott, majd pe-

dig beállított embereivel együtt a híressé vált Fischer esendorórnagy csapatához.

A többi hucul fölött egy Russ nevű úriember vette át a parancsnokságot. Ez a Russ nagyon érdekes múltú férfi, akinek egész más a valódi neve; a Russ a szó szoros értelmében *nom de guerre*. Közöshadseregbeli tiszt volt valamikor, sőt nagy reményekre jogosító, kiváló képességű katona, aki már az őrnagyi rangig vitte. Egy nő keresztezte útját s felborította egész karrierjét. A fiatal tiszt lemondott rangjáról, visszavonult falujába s a vadat kergetve, elmélkedhetett annak értéke felett, amiért cserbe adta mindenét: katonai ambícióját. Közben azonban nem hanyagolta el a katonai tudományokat, figyelemmel kísérte az orosz-japán háború, a tripoliszi hadjárat összes tanulságait s a bukovinai faóriások és cserjék között bizonyára akárhányszor elhangzott egy-egy stentori katonai kommandó.

Amint kitört a háború, előkerült a hajdani délceg katonatiszt is, felvette a Russ nevet, 200 hucult gyűjtött maga köré és Trilowski közbenjárására megkapta illetékes helyről az engedélyt egy úgynevezett „Jagdkommando” szervezésére az elnevezésben rejlő azzal a rendeltetéssel, hogy az ellenséget űzze, hajtsa, vadássza, ahogy tudja. Volt már Russnak 200 katonája, de a sajátján kívül még egy szál fegyvere sem . . .

Az első néhány orosz puskát személyesen zsákmányolta csak úgy — az erdő sűrűjében. Néhány őrjáratot fosztott ki a drillingjével. Mikor már volt

tíz puskása, egész taktikai föladatokat oldott meg, de még mindig csak a fegyver- és municiónyerzés körül.

Az oroszok egyre nagyobb vérdíjat ígértek a Trilowski-nak vélt Russ fejéért, de mindhiába, a Jagdkommando egyre szedte áldozatait s mintán már bőségesen el volt látva fegyverrel és municiónval, a trénnek üzent hadat s volt nemsokára téli rnhá, halinacsizma, mozgókonyha, zab, széna, konzerv, cukor, amennyi csak kellett.

Ettől az időtől fogva a Russ kapitány — mert először őrmester, utóbb századparancsnok lett — kommandója lett kelet-galíciai és bukovinai seregünk legjobb hírszerző különítménye. Hihetetlen utakon és gyorsasággal ott termett mindenütt, harc vonalak előtt és mögött, megszállott falukban és ellenséges fedezékek között. Hozzá csatlakozott legújabban Gudkowski is nem hogy megfogyott, de megszorodott csapatával s ma már jó messze elől adja vissza a pirosnadrágos hucul kamatostul, amit: valamikor régen részletekben kapott. Russ kapitány pedig, ha Isten életben hagyja, tündöklő keresztlel hősi mellén majdan megint elfoglalhatja kedvenc sarokasztalát a belvárosi kávéház ablaka mögött, ahonnét gyarló érzések és parfümös intrikák kergették el . . .

A német honvédgránátos.

Kárpáti harctér, 1915 márc. 5.

A háború eseményei, izgalmai, a fogalmaknak, érzéseknek velejáró gyökeres átváltozása minden nap újat produkálnak. Bizony sok feketéből fehér, fehérből fekete lett, évtizedes, évszázados meggyőződések szorultak háttérbe, új igazságok kerültek felszínre, axiómákból lettek problémák s föltevésekből megdönthetetlen valóság.

A magyarságnak, magyaros érzésnek, ősi, hamisítatlan mivoltával egyenes arányban évszázadokon át a legutolsó időkig állandó kísérő, hogy azt ne mondjam, kiegészítő része volt a „német”-tel való antagonizmusa. A politikai és diplomáciai világ, a felső tízezrek és a „művelt” társadalom rég napi-rendre térhettek a történelmi reminiscenciák keserű utóíze fölött, új szövetségek alakulhattak, új ellenség támadhatott, a nemzeti érzés új vágányokra terelődhetett, a szabad levegő „magyar”-jának az maradt a „német”, aki volt: a mondások, kiszólások, népdalok németje, az örök ellenség. Hiszen félországot megjárta a talán meg sem történt, de ki-látásában is jellemző őrmesteri hatvágás:

— Aztán fiúk, szedjétek össze magatokat. Mert ha kiüt a háború, először a kutya muszkának megyünk, ha ezzel végeztünk — neki a németnek ő. m. a. f. . .

Hogy pedig ma, a háború nyolcadik hónapja-

ban egészen mást jelent a „német” a magyar katonának, hogy német és magyar odakünn a tűzvonaltól a könnyekig meghaló együttérzésben, szeretetben akadt egymásra, azt nem a diplomáciai szövetség, még csak nem is az egymásrautaltság okozta; sokkal mélyebben fekvő lelki motívumok működtek itt közre, olyanok, amelyek a kölcsönös megbecsülésben fogantak meg s már ezek után örökre túléltek a régi németgyűlöletet.

Öröm és megindító egyszerre elnézni, amikor valahol künn, fedezék mögött, emberölő fölvonulások tábori pihenőjén vagy csak valamelyik vasúti állomás felszerében összekerül magyar katona a némettel. Egymás szavát persze nem értik, szinte gügyögnek, csakhogy valami beszélgetésfélével próbálkozzanak, egymás hátát, vállát karolgatják, veregetik s végül egy és ugyanazon internacionális formulába öntik a szívük: a kulacsukat kínálgatják egymásnak.

Itt bizony a becsületesek, naivak, bátrak találta egymásra. Egyszer egy német unteroffizier, akinek csapata magyar honvédekkel került össze, megkérdeztem, milyenek a magyarok?

— Ah, Herr, das sind taktfeste Kerle! (Hej, uram, kemény legények azok!)

A múlt hét óta egy magában véve jelentéktelen bár, de példátlanul kedves és jellemző epizód jár a főhadiszálláson szájról-szájra.

Frigyes főherceg kint járt a fronton s meglátogatta állásaikban a csapatokat. Automobilon utazott kíséretével s parancsára elmaradtak a különben

szokásos ünnepi előkészületek, hogy annál több idő jusson a legénység meglátogatásának. A főherceg tábornagy, X-ben is végigjárta a fedezékeket, árkokat s egy pihenő honvédgyalogszakaszhoz ért, amely a fenséges ár érkeztének hírére feszesen sorakozott. Végig lépett a fronton a tábornagy, látszott rajta, hogy meg van elégedve a fiúk kiállításával, amikor egyszerre csak a szakasz balszárnyához érve, meglepetten fölkiáltott:

— Hát ez mi?

A sor szélén egy öles német gránátos feszítette mellét büszkén.

— Hát ez hogy került ide?

Hát bizony históriája volt a német gránátosnak. A limanovai csatában küzdött csapatával ő is, meg is sebesült, tizenkét óráig feküdt az azóta híressé vált kis nyírfaerdő szélén. Mikor tizenkét óra múlva föltápáskodott, vérző térdsebét úgy ahogy bepólyázta és elindult, hogy megkeresse ezredét. Két nap, két éjszaka bolyongott étlen, szomjan, lázasan, sántán, amíg szerencséjére Sandec irányában haladva, magyar honvédzászlóaljra akadt. Előírás szerint jelentkezett mint „Zersprengter” és egyelőre természetesen ott teljesített szolgálatot.

Ez az „egyelőre” pedig annyira elhúzódott, hogy immár harmadik hónapja harcol honvédsorban a német góliát, sőt már vitézségi érem feszül gránátoskabálján. Itt szerezte, mint az egész szakasznak egyik legderekabb, leglelkesebb „honvéd”-je. Mindenki szereti, mindenki becézi a derék pommerni fiút, aki két fejjel magasabb társainál. Ez

az egyetlen dolog, amit a kumedárok rossznéven vesznek tőle.

A főherceg megszólította, megdicsérte vitézségéért s megkérdezte, megvan-e sorsával elégedve?

Végigfutott széles, csontos arcán a jó pomerni mosoly s nagyon kevés szertartással felelte:

— Na und ob! (De meg ám!)

S a „Ruht!” (Pihenj) után makrapipára gyűjtött, jó magyar módra letiporta hüvelykével a lassan parázsló töltést s kél lábára terpeszkedve odaállt a többi közé meghányi-vetni — saját külön magyarságával — a világ sorát az első német „honedgrenadier”.

„Nem kombattánsok”, telefon és muzsika.

Kárpáti harder, 1915 márc. 1.

Ha a háborúval kapcsolatban sok új fogalom támadt, van olyan is, amely végleg megszűnt. Ilyen például a „nem kombattáns” katona fogalma, amely alatt békeidőben mindazokat a katonai személyeket érleltük, akiknek nem frontszolgálati, hanem valamely külön rendeltetésük van.

Ámde a mai háborús tapasztalatok kimutatták, hogy nincs „nem kombattáns” többé. Tudjuk, hány orvos sebesült már meg; Krasznik körül egy számvevő őrmester arany vitézségi érmet kapott kiváló földérítő szolgálataiért, egy lovashadosztály tábori

lelkészei öt puskással kozákpatrullt kerített be stb. stb. Mindennap olvasunk egy-egy ilyen esetei, amely meggyőzhet arról, hogy az úgynevezett Elappenbereiehhen — borsószik a hátam, ahányszor hadlápkerület kellene írnom — nincs különbség önfeláldozás tekintetében kombattáns és nem konibattáns között, üt az órája mindegyiknek, amikor helyt kell állnia magáért, a halálos veszedelem éppen úgy környékezi az egyiket, mint a másikat és büszkén mondhatjuk: bátor, hős valamennyi.

Ezek közül ki kell emelnem különösen a távir-
dászokat és telefonistákat. A kombattánsok közé számítanak ugyan egyénileg, mert úgy a legénység, mint a tisztjeik gyalog- és lovasezredekbe kerülnek ki, de foglalkozásuk, háborús beosztásuk szerint kizárólag technikai rendeltetésűek s éppen ezért némileg lefokozott részvétellel gondol a laikus publikum rájuk, hogy „nekik jobb, nem kerülhetnek tűzbe”. Ámde nagy a tévedés.

Amint csapataink előre mennek, nyomukban lefelől a távirászok és telefonisták haladnak. Hiszen a vezeték elhelyezése minden más lépésnél sürgősebb. Ez a minuciózus és fárasztó munka maga is legtöbbször, bár már megszállott, de alapjában véve ellenséges területen történik. A telefonhuzal lemegy egészen a rajvonaltól, a legszélső lövészárókig, még pedig nem megy el odáig magától, a telefonisták viszik, erősítik, vezetik, akár füttyül a golyó, akár nem. Hát azok, akik az egyes állomásokon ülnek a készülék előtt, a rajvonaltól, a bataillon-, brigád- és divízió-kommandóknál, és akik baj esetén leg-

tovább kell, hogy a helyükön maradjanak, mert tovább kell adni a jelentést?

Ezekről két csodálatraméltó esetet jegyzek to, pedig volna több is.

Wolymnánál történt, hogy, az ellenség elárasztotta a pozíciói, még pedig oly hirtelen, hogy aránytalanul kisebb csapatunknak, ahogy csak tudott, olyan gyorsan kellett visszavonulnia a szomszéd állásig, hogy ezzel egyesülve föltartóztatni iparkodjék a támadást, aminthogy ez később sikerült is. Minden attól függött azonban, hogy megkapja-e a hírt idejekorán a sokkal hátrább álló divízióparancsnokság s küld-e erősítést? A helyzetet villámgyorsan fölfogta a készüléket kiszolgáló altiszt, helyéről el nem mozdult, amíg jelentését le nem adta; mikor ablakán keresztül látta az oroszok beözönlését, egyszerűen eloltotta szobájában a világosságot, csendben meglapult, kiosont a házból s megkerülve az előrenyomuló oroszokat, az éjszaka sötétjében utolérte csapatát.

Még különb a frampoli eset. Itt a telefonos altiszt, amikor az ellenség elárasztotta a helységet, a készüléktől el nem mozdult, hanem egymásután a legnagyobb lelki nyugalommal adta le a jelentéseit:

— Két ezred. A falu alatt vannak.

— Benn vannak a faluban.

— Most jönnek.

— Itt vannak.

— Az ablak elolt rohannak el.

— Nincsen még sem több ezernél.

A frampoli orosz támadás úgy végződött, hogy

a mieink meg az összecsapás folyamán idejekorán érkezett segítséggel azonnal visszaverték a támadást s jóval Frampolon túl üzték vissza az ellenséget.

Képzeltetni a divizionárius ámulatát, amikor közben egyre kapta Frampolból az izeneteket:

— Az oroszok jönnek vissza. Szöknek.

— Örült kavarodással menekülnek a városból. Úgy látszik, a mieink üldözik.

— Itt is vannak már. Egy századunk üldöz tovább.

S mikor a visszakerült bajtársak olt találták asztala mellett a „nem kombattáns” telefonistát, tíz torokból egyszerre hangzott-a kérdés:

— Hát te itt voltál az egész idő alatt? Ember, mit csináltál?

— Telefonáltam.

Valóban, azt cselekedte.

Egy Armeegruppenkominando telefonközpontjában vagyok. Amíg elértem a házat, amelyben el van helyezve, bizony elkísért utamon az az ellenszenv, amelyet mint évtizedes előfizető miudeiirendü telefonközpont iránt táplálok. Az a sok ezer „mással beszél” és „tévedés”, amely időnek előtte megőszített, az újmódi tutolással együtt, még a háború izgalmai alatt sem lünt el nyomtalanul emlékezetemből és idegszálaimból. Amint azonban beléptem, megnyugodtam, ez nem a kabalisztikus billentyűk, ezerféle huzalok, agyonidegesített, vértelen telefonkisasszonyok birodalma. Ez műhely a szó szoros értelmében, az ütközetek műhelye.

Négy asztalon, négy készülék van, mindegyik előtt a kiszolgáló altiszt. A fölhívás nem csengővel vagy berregéssel szól, hanem valami furcsa gyerektrombitahanggal. A fölhívó minden mondatát ismétli a fölvevő, egyúttal pedig blankettára jegyzi, ezt a blankettát kapja meg a parancsnok. Jön az izenet a rajvonalból, brigádból, divíziótól és a többi szomszédos egyenrangú parancsnokságoktól. Legtöbb esetben az egyik vagy másik vezérkari tisztet névleg kéri a telefonhoz.

— Halló! M. főhadnagy. Kérem N. százados urat!

— N. százados. Halló! Mi újság?

— Kérlek, százados úr, ha a szakaszom felét fölválthatnád, borzasztóan ki vannak merülve.

— Lehetetlen, öregem, hisz tudod, most küldünk ki X-hez. Érlelek, elképezem a helyzetet, de e pillanatban lehetetlen . . .

Majd:

— Halló!

— Halló!

— A . . . magassági ponttul jobbra két századot vertünk vissza. A fedezék előtt sok sebesült, két tisztjük is. Nem hozhatjuk be, nem engedik, tüzelnek. A tartalékjuk visszavonult.

— Bravó! Nálunk veszteség?

— Öt sebesült.

Kis idő múlva:

— Halló!

— Halló!

— Kérem X. ezredes urat!

Elszaladnak a vezérkari ezredesért.

— Halló! X. ezredes.

— Halló! Y... (dandárparancsnok.) A jobb szárnyon két szakaszom eleinte hátrálni volt kénytelen, a centrum és balszárny azonban az ágyútűz által támogatva előnyomulhatott és visszaverte a támadást az egész vonalon, a jobbszárny is túlhaladhatta eredeti állását. A gyalogos rajvonalak (die Schützenketten) körülbelül ezer lépéssel haladtak előre s elérték a c . . . i domb tetejét, amelyet megszálltak. Az ellenség tüzel szünetet s az egész vonalon vonul vissza.

— Bravó! Köszönöm. Milyen a hangulat?

— Na! Kannst Dir denken!

Történetesen ehhez a három telefonüzenethez érteni s mondhatom, ezek jobban kiengeszteltek a telefonintézménnyel, mint a budapesti főigazgató leghangulatosabb kommunikéje.

Aztán még egy: idegességnek az egész helységben semmi nyoma. Majdnem inkább kedélyesség. Nyugodtan, barátságosan történik itt minden intézkedés, anélkül, hogy ez késedelmet okozna. Akar-nám-e látni, kérdik tőlem, hogy miképp működik a telefon az utolsóelőtti stációban, a fedezékekben? Hogyne akarnám.

Vagy egy félórát megyünk szánon, azután ugyananyit gyalog. A nyugatra eső brigád állásához érünk, a híres zseniális fedezékekhez, amelyek itt alig száz lépéssel vannak a lövészárkok mögött, a földbe vájt folyosó köti össze egymással.

Öten-hatan kuporogtak az első kis földalatti

odúban, úgy ülnek a szalmán egymás melleit, ahogy az imént érkeztek vissza fölváltás után. Előttük csajkában a párolgó, forró tea, de még egyik se nyúlt hozzá, meggémberedett tagjait nyújtogatja mindegyik az aránylag meleg, emberpárás helyiségben. Az asztalformája deszkán, törpe gyertya világánál egy kadétörmester jegyezget valami elszámolásfélét. A mi érkezésünk sem kellett valami nagy érdeklődést.

Miután egy ideig mi is szótlan ültünk a ritkás szalmán, kísérom a szegletbe húzódott, ahol a sötétben birizgált valamin s csak a szavait hallom:

— Halló!

— Megjöttek az emberek a munkáról.

— Nagyon fáradtak vagytok?

— Annál jobb, ammár derék dolog! Együtt van a banda?

— Azt. De szépen.

S egyszerre csak elég sűrű fegyverkattogás és távolabbi ágyúszó kíséretében dal csendül meg, érzelmes bécsi nóta, amelyet kifogástalan vonósnégyes húz. „Das ist mein Wien, die Stadt der Lieder . . .”

A bágyadt, elernyedt legények fölkapják a fejüket, mindegyiknek fölragyog a szeme, az egyik a térdére könyököl, a másik karjára hajtja fejét, a kadét abbahagyja az írást; eleinte szótlanul, némán élvezik a muzsikát, egy-egy kívülről érkező dőrejre

fitymálva bólongatnak, aztán a végén együtt züm-mög, dúdol valamennyi . . .

Már a második nótánál — pedig a kedvemért a „Csak egy szép lány”-t húzatták a bécsi fiúknak — teáját issza s koccint csajkájával a hal vitéz. S félhangon, bátortalanul, csak úgy markírozva megszólal egy tenor.

Odafönn, ahonnét eljöttünk, telefonmunkások dolgoznak egy vezetéken. Van köztük négy muzsikus, amikor elvégezték a napi munkát, összeállnak egy-két nótára. A telefonvezeték elér hozzájuk, külön e célra úgy rendezkedtek, hogy a muzsikájuk eljuthasson, megfelelő kapcsolás segítségével, a fedezékekig, így aztán esténként nemcsak ágyúszó hallatszik odakünn, ahol a halál muzsikál.

Erre nagyképűsködve azt lehetne mondani, hogy hiba esik a komor helyzet méltóságán. De talán az után, hogy Isten segítségével elkerülje a golyót, semmit sem kívánhatunk jobban, mint hogy nótázva pihenje embertelen fáradalmaikat és ne horgássza fejét a mi katonánk . . .

„Evakuirung.”

Kárpáti harctér, 1915 már. 16.

Bajos volna talán úgy fejezni ki magam, hogy szerencsés voltam egy visszavonulásban résztvehetni. Mégis úgy áll a dolog, hogy végigcsinálva egy ilyen mozdulatot a velejáró evakuirunggal (kiürítés), ma, amikor csapataink már jóideje visszatér-

tek ugyanoda, el tudom mondani legalább, hogy az ilyesmi hogy fest közlőről, ami talán azért is fogja érdekelni az olvasót, mert a visszavonulást megfutamodásnak, fejtetlen kapkodásnak képzeli. Amint hogy az is lehel, de mint ez a példa is mutálja, nem okvetlen az.

Még előttevaló este kétséges volt, hogy kimehetek-e a komancsai álláshoz, alighanem olyan jelentés jöhetett napközben a parancsnokhoz, hogy a brigád a túlerőnek engedni lesz kénytelen. Tíz óra tájban mégis újabb és biztatóbb telefonjelentés érkezett s a parancsnok úgy döntött, hogy kimehetek, legfeljebb „hamarább jövök vissza”. Elmúlt az éjszaka s másnap reggel minden újabb kérdezősködés nélkül felültem a gőzmozdonyra, amely kifelé indult s még tegnap utasítást kapott, hogy elvigyen engem is.

Folytonos megállásokkal, magunk előtt lapátolva a havat, a kisiklás folytonos veszedelmében haladtunk át a szoroson s megtettünk hattól tizenkettőig annyi utat, amennyit máskor egy óra alatt. Az eddig néptelen, havas táj az utolsó fordulónál élénkülni kezdett színben is, hangulatban is, mert velünk szemben kocsiszlop bontakozott ki a fehér alapon, távolabbról pedig ágyúszó hallatszott. A kocsisor bizonyára fasszólásra megy be a magazinba, gondoltuk s mikor közelebb érve azt láttam, hogy tévedtünk, mert sebesültszállító oszloppal van dolgunk, azon se soká tűnődtem. Viszik be a tartalékkórházba.

A sebesült-transzport után újabb hosszú kocsi-

sor következett. Szép nyugodtan, sorjában haladt a sok szekér, kocsisa a havat taposta a lovak mellett, vidámam pöfékelt ki kurta, ki hosszabb szárú pipájából — nemzetiség szerint — és csak hogy nem dantolt. Ami azonban kissé föltűnt, az volt, hogy a sok szekér mind meg volt rakva préselt szénával, takarmánnyal, ládákkal, sőt a rákövetkező transzport már munícióval is. Vájjon ezek hova mennek? A mozdony tetejéről meg is kérdeztem valamelyik kocsiát. Csak az ostorával intett, nagyot húzva maga elé.

Alig zakatoltunk még vagy félórát, amint már a tüzéség jött szembe. Ezek után elég közelfekvő volt a föltevés, hogy visszavonuló csapatokkal találkozunk, de a kép, amelyet az egész nyújtott, oly kevéssé felelt meg annak, amit visszavonulás alatt képzeltem, olyan példásan nyugodt, majdnem kedélyes volt a menetelés, hogy még mindig kételkedtem.

A következő sarkon aztán intett szekeréről egy törzstiszt. A mozdony stoppolt, a vezető leszaladt a töltésről az útra, utána csúsztam én is. A vezetőnek csak annyit szólt, hogy nem mehet tovább, forduljon vissza. Nekem, miután bemutatkoztam, elmondta, hogy az ellenség egész erejével a . . . sz. támpontnak fordult, amely hiábavaló vérontás nélkül nem lesz tovább tartható. Az egész csapat — a hátvéd kivételével — levonul Mezőlaborcra, honnét az estig odaérkező erősítésekkel holnap nagyobb erőfeszítés nélkül visszafoglalják a pozíciót. Persze addig is biztonságba kell hozni a sebesülteket, élelmet, ágyúkat, muníciót.

Kitérő híján rákmódra utaztunk visszafelé, ami

egyáltalában nem, de a mozdonyon legkevesbé élvezetes multság. Az egyik átjárónál meg kellett állani s megvárni, míg áthaladt az oszlop egy része. Az utolsó gulyáskonzerves szekeret faroltában földi igazgatta rúdjánál fogva, közben fennhangon erősítgetve, hogy „ej, haj, göndör az ő babája, szereti is az őt igazán”. Meg kellett szólítanom a nótázó legényt, regruta lehetett, nem volt több húsz eszten-dősnél.

— Hová mentek ezzel a sok szekérrrel?

Fölnézett a magasba a fiú, elnevette magát arra, hogy a köszénrakáson pipálok a mozdony tetején, de a magyar megszólításon fenn nem akadt, megszokhatta már, hogy magyarul beszél idekünn mindenki.

— Meleg?

— Az. Fázol nagyon?

Csak legyintett a kezével s az első kérdésre felelt:

— Nem tudom én, mörre megyünk, csak annyit, hogy estvére beérünk.

— Hát azt, hogy miért gyüttök el onnét, ahol vótatok, tudod-e?

— Tudom hát, ötször annyi ott a muszka, mint magunk, nem vesztegetik bolondjába a sok öreg baka bőrit. Dejsze, holnapra itt leszünk megint, majd visszadudálunk. No né, nem hogy ijedős ez a vén pára? Csárdás, ne bomolj, te!

Hát ez nem pánik, annyi bizonyos. Szanaszét menekülő katonáknak, árkon-bokron keresztül vágató ágyúütegeknek, egymást tipró, taposó lovasoknak, el-elmaradozó, halálra fáradt sebesülteknek

semmi nyoma, hála Istennek. Visszafelé masíroz itt tűzér, baka, huszár, az exercir-reglement paragrafusai szerint ugyanúgy, ahogy annak idején fölmasírozott s ahogy harmadnap tényleg ugyanezen az úton vissza is jött. Hogy a pánik micsoda, arról az utolsó-előtti állomáson kaptunk mustrát egy fotográfus-művész útitársam, jóvoltából, aki leszállt volt egy szál gyufáért s gyufa helyett „híreket hozott”. A parancsnokság már reggel elhagyta az állomást, az ellenség három kilométerre van, a lakosság eszeveszetten menekül... stb., stb. Mondanom se kell ezek után, hogy az első, akit megérkezéskor megláttunk, a parancsnok volt maga, aki ebédre hitt.

Ellenben igaz volt annyi, hogy a városkában minden előkészület közben megtörtént egyrészt a trén elvonultatására és a lakosság biztonságba helyezésére, másrészt az ellenség kellő fogadására. A fölülről a városba vezető utat két-két mozsárüteg zárta el, éppen most lapátolták föl a havat fedezékül. A két legszélső üteget már telefondrót kötötte össze, a idomb tetején már ott állt fehér köpenyegében a megfigyelő-tiszt. Az ütegek földadata: a legjobb, illetőleg legrosszabb esetben hat óra múlva ideérkezhető ellenséget föltartóztatni mindaddig, míg az estére várt erősítés beérkezik. Ettől függetlenül azonban, mihelyt egyszer meg volt a lehetősége az invázióknak, minden intézkedés megtörtént, hogy ami érték van s maga a lakosság eltávolíttassék. Ez az úgynevezett Evakuirung.

A mindkét oldalról beérkező s a főutcán átvonuló trének, ágyúk, lovasság méltóságos tempóban

dübörgették végig a széles fahidat s mint egy jól rendezett négyes figurában, úgy tértek ki egymásnak. Mert, amint visszahelyeződött a közép, a két szárny sem maradhatott a vonal megszakítása után helyén, hátrafelé összpontosult egy frontba megint az egész erő, hogy együtt egy vonalban vonulhasson föl ismét. Nem volt itt csüggedés vagy levertség az egész társaságban egy szemernyi sem. Itt mindenki óvakodott, senki sem félt. A parancsokai nyugodt, barátságos hangon osztogatták, pipált, cigarettázott mindenki s amint éppen az egyik ágyú mögött iparkodok átkerülni az út lui só felére, harsány hang állít meg:

— Kérem megállani. Erre lessék nézni. Kicsit hátrább a kalapot!

A hang gazdája után nézek, egy feketebársony parolis dragonyosfőhadnagy rám céloz a kodakjával.

— Köszönöm, megvan. Haditudósító még nem volt a kollekciómban. A karszalagjáról látom, úgy-e, hogy az?

Kölcsönös bemutatkozás s mialatt egy prófuntos szekér majd elgázol, kisütjük, hogy tavaly Szilveszterkor pontban éjfélkor a bécsi Kärntnerstrasseban (ismerkedtünk össze egy bolondos jókedvű társaságban. Also auf Wiederschaun, addig megy egy kicsit a csatába.

Folytatom utamat szemközt az áradattal és sietek, amennyire a körülmények engedik, mert mindössze egy órám van az utolsó mozdony indulásáig, addig pedig meg kell látogatnom — a szolgabíró.

Mert megvallom, az egész Evakuirimból arra voltam a legkíváncsibb, vájjon mit csinál most a szolgabíró?

Nem volt könnyű dolog eljutni a hivataláig, a város túlsó végére, mert alig volt, aki útbaigazítson. Egy kaftános polgártárs utóbb mégis elvezetett, mert ő is odaindult igazolványért. Valamikor barátságos villa lehetett az összemázolt piszkos ház, amelynek tornácáról egy póruhárt zongora égnek meredő három lába hirdette már jó messziről, hogy járt itt már az ellenség (összel). A tornácra mindenféle törmeléken, bútordarabokon, tükörcserepeken, elhányt fasciculusokon keresztül belső szobába jutok kopogtatás után, ahol nem sokkal kisebb a rendetlenség, csak az íróasztal mutat normális képet, mögötte írásában elmerülve, a legnagyobb lelki nyugalommal írja alá utolsó aktáját a szolgabíró. Bemutatkozás után kérdem a főszolgabíró urat.*

— Az most ment föl a parancsnokhoz, mindjárt itt lesz. Mivel szolgálhatok? Helyettese vagyok.

— Megmondom őszintén. Arra voltam kíváncsi, hogy vájjon ebben a kritikus pillanatban a hatóság mit csinál? Ha nem hivatalos titok, szabad valamit hallanom az utolsó intézkedésekről?

— Hogyne. Az éjjel érkezett a parancsnok írásbeli értesítése, hogy jó lesz óvatosságból kiűriteni a várost s magunknak is elutazni. A lakosság értesítése és elszállítása tárgyában még az éj folyamán

* Gróf Hoyos Viktor főszolgabíró. Merten a szolgabíró.

megtörtént minden intézkedés; aki csak el akart menni, minden cókómkjával együtt már útban is van, tizennégy vasúti transzporttal magam adtam föl. A tehetősebbek már az első inváziókor elutaztak, jórésze pedig szívesebben itthon marad, különösen a szegényebbek, akik még keresnek is valamicskét mindenféle trafikálással. Bátran elszállíthatnék még néhány ezret, amíg az állomást is kiürítik.

— Hát az urak mikor mennek?

— Nem tudom még, megyünk-e egyáltalában? A főszolgabíró azért is ment föl a parancsnoki irodába, hogy határozott parancsot kérjen: távozzék-e, vagy maradjon? mert különben maradunk. Az éjjeli értesítés alapján, amely inkább csak tanácsolja a távozást, egy tapodtat se teszünk.

— Mik e pillanatban a közigazgatási teendők?

— Az emberek elszállításán kívül jóformán csak a megnyugtatás. Szükségessé váló hirtelen intézkedések, megállapodások, szerződésfélék előszóban elének kerülnek, hogy nagyobb súllyal bírjanak; tanáccsal szolgálunk a távozóknak az ideiglenes letelepedés, az itthonmaradóknak további viselkedésük dolgában. Most jöttem éppen vissza a vasútról, az utolsó transzportot adtam föl, embert, állatot és bűrtort. Vele ment irattárunk is, már amennyi a multkorról megmaradt. Ha úgy kerülne a sor, hogy megyünk mi is, odébb állunk egy faluval s folytatjuk ott, ahol itt elhagytuk.

Most idevalósiak állítottak be, mindegyiknek volt valami kérése, kérdése. Higgadtan, barátságosan látta el a fiatalember mindegyik dolgát, derűs nyuga-

lommal, még tréfálkozott is. Hát hogy ez a szolga-bíró meg nem szökik az ellenség elől, az bizonyos.

Mennem kellett visszafelé az állomásra, már jött is értem a csendőrőrmester. Megint végig a hosszú főutcán, amely még mindig ontja a Iréneket, ágyúkat, gyalogos és lovascsapatokat. Ágyú, tréncocsi mellett csupa fiatalos képű kadét, zászlós lovagol, mintha valamennyit ismerném, kit a Váci-utca, kit a Ringstrasse járdájáról, kávéházaiból. Ezt a nagy háborús sokadalmat e pillanatban tulajdonképpen én foglalkoztatom legjobban. Mindenki, tiszt és közlegény, láthatólag azon töri a fejét, hogy én, félig katona, félig civil létemre miféle szerzet lehetek? Mindegyik a karszalagom alumíniumos betűit sillabizálja s itt-ott megkönnyebbülten sóhajt föl egymásik, aki elvonulásában el tudta olvasni, s megértette a „Presse” szó jelentőségét. Most a sok ismerős-képű hadnagyocska között meglátok egy arcot, amelyet jóformán gyermekkorra óta ismerek, majdnem naponta láttam utcámban, ott lakhatik gazdája a közelben, ő is ismer persze, s most, amint összevillan pillantásunk, egyszerre köszöntünk egymásnak, kezdet szorítunk: „hogy van? Köszönöm, jól. Vigyázzon magára. Az Isten megáldja”. Aztán elválunk s ha majd valamikor megint egymást sűröljük az otthoni szűk utcában, megint csak nem ismerjük egymást, mert hiszen „nem vagyunk bemutatva” egymásnak...

Az utca legdíszesebb háza egy földszintes palotáska. A kapuja fölött kőbe vésve: M . . . i takarékpénztár részvénytársaság. Négy ablaka nyílik az utcára, mindegyik tárva-nyitva, s mindegyikből lófej

néz ki. Megpróbálkozom kodakommal, hogy megörökítem ezt a csendéletet. De amint irányítom gépemet, mind a négy táltos, mintha dróton rángatnák, egyszerre húzza vissza a fejét. Az egyik, egy szürke, fölhúzza az ínyét, hosszú sárga fogával olyan minden kétséget kizárón rám vigyorog, hogy hangos hahotára fakad az egész marsbataillon körülöttem. A hídnál kissé megtorlódott az oszlop, parancsnoka leszáll, karjára veszi lova kantárszárait és rágyújt. Amint utolérem, ráismerek persze erre is. Egy közös barátunkkal reggeliztünk együtt nemrég, napsütésben, a tenger fölött kiálló terraszkor sarkában. „Hát leházasodott az a bolondos Rudi? Le bizony. Nem nekivaló az az asszony. Hogy tehetett olyan bolondot?” S mialatt most már szaporábban vonulnak el mellettünk a huszárok, még sietve meg kell beszélünk, hogy „miért csinált bolondot a Rudi?” Négy pajeszes, kaftános zsidó halad el mellettünk sietve a vasúti állomás felé, mindegyiknek batyu a hátán. „Ezeket kapd le a masináddal — nógat a barátom, — nagyszerű kép.” Hátranéz s visszaszól nevetve a sorban utolsó. „Nem is olyan nagyszerű ez a kép, nagyságos úr, tessék elhinni.”

Mire már a vasúti kocsik ablakából nézegélek kifelé, üresedőben van már a főutca is, meg a vasúti állomás is. A dombról lefelé a tizenkét ágyú uralkodik az elébb még nagyon hangos vidéken s készen várja az eseményeket. Ha jön a muszka, golyója már nem tehet kárt civilben, asszonyban, gyerekekben. Persze a tizenkét ágyú hősei... .

Ez jelenti azt, hogy: megvédem a hazát, a rögöt,

az öregeket, az asszonyt, gyereket. Soha jobban meg nem értettem . . .

Przemysl halála.

Sajtóhadiszállás, 1915 márc. 26.

Ne mondja senki: elég volt erről a szomorúságról. Azok a sok ezek, akik értünk gyötrődtek, rászolgáltak, hogy ne sajnáljuk magunkat, ha ugyan akad ez órákban, aki magára gondol és nem órájuk. A przemysli védősereg eposza megérdemli, hogy hideg latolgatást ideig-óráig félretegyünk, az összeszorított ököl szerető simogatásra nyíljon, gyermekéveink hősrégi közé iktassuk minden szavát, minden mozdulatát a márciusi hősöknek, hiszen a szabadságért küzdöttek ők is ...

*

Lehmann György, a 4. ulánusezred kapitánya volt Stanger hadnaggyal az utolsó, aki a halódó vártól március hó 22-ikén reggel háromnegyed hatkor elbúcsúzott. Előtte az éjszaka sötétjében útra kelt ugyan még néhány repülőgép, egyik se érkezett be eddig. Lehmann azon a gépen szállt föl, amellyel közvetlen az átadás előtt érkezett a várba Stanger hadnagy. Szerencsére túljutott az ellenséges gyűrűn. El-elcsukló hangon beszéli az utolsó órák történetét. Csak olykor emelkedik szava, ragyog föl a szeme, amikor a nagy névtelenekről emlékezik.

A második ostrom.

A második körülzárás előtt a várparancsnok legfőbb gondja az volt, hogy kiszélesítse az erőd-gyűrűnek úgy északi, mint különösen nyugati részét, amely túlközel érte a várost. Az ellenség második ostrománál már kevesebb támadó erőt fejtett ki, hat divíziójával, drótakadályokkal úgy körülzárta Przemyslt, jóformán várat építve a vár köré, hogy drótsővényt és spanyol lovagok emberi erőt pótoltak és mindjobban helyettesíthették reguláris katonaságukat másodrendű erőkkel. December tizenhét napján Tamásy altábornagy honvéddivíziójával és egy Landwehrbrigáddal kitört a várból délnyugati irányban s négy napig, 18-ikáig nyugtalanította az ellenséget, gyűrűjének tágítására kényszerítve. Ezzel elért annyit, hogy az övezet láncá ugyanolyan arányban ritkult s támadó erejéből veszített.

Az oroszok a vártüzérség infernális erejéből s védőseregének lankadatlan harckészségéből mindjobban meggyőződtek arról, hogy sem ágyúval, sem szuronnal célt nem érnek. Elhatározták tehát, hogy a kiéheztetés fegyveréhez folyamodnak.

Ez a taktikaváltoztatás nem maradhatott észrevétlen a vár falain belül se, mellette szólt az ostromlók erő kifejtésének látható gyengülése is, amely lassankint paradox helyzetben, valóságos defenzív ostromban alakult ki.

Mihelyt az orosz terv nyilvánvalóvá lett, számításba kellett venni a hosszabb ostromtartam lehetőségét s ehhez képest történt az első intézkedés an-

nak megakadályozására, hogy az élelem időnek előtte ki ne fogyjon. És ettől lógva kisebb lett a napi porció.

Utolsó kirohanás.

A kisebb porciók is végképp elfogytak március 18-ikán.

Ekkor jött a parancs: meg kell próbálni, hátha át tudják vágni magukat az éhezők a jóllakottakon, a legyötröttek a pihenteken, a gyengék az erősökön. Mert bizony gyenge lehetett az a sereg, amelynek a fele már a kórházba dőlt, naponkint kétszáz katonáját teríti le éhség, kimerültség. Ez a sereg a „legyötröttek, kiéhezettek, a gyengék serege”, amelyet a lába hét óra alatt vitt el hét kilométerre, a lelke énekszóval röpített az ellenség felé. A magyarok ziháló mellel és elbicsakló hangon nótáznak. Élükön halad, kezükben hetyke sétapálca, a két ezredes: Szakmáry, és Kralicek.

— Valamennyien utánam, de jaj annak, aki előttem ér az ellenséghez.

Ezt Szakmáry mondja, buzdít, mókázik, énekel, amíg három golyó éri gépfegyverből száját, azért megy, támad, küzköd tovább, amíg súlyos sebeivel fogságba roskad.

A roskadozó inakkal előretámolygó csapatból tízével, százával dülnek ki az útszéli árok mélyébe. Feltápáskodnak, annyira legalább, hogy félkarukkal az árok padkájára s szegény verejtékes fejükkel félkarukra támaszkodhassanak, úgy nézik, hangosnak indult suttgó szóval úgy üdvözik a boldo-

gabbakal, akik még győzik; úgy köszöntik sapka mellett erőtlen kézzel a hátrább érkező gazdáikai, lisztjeiket. . .

18-ika és 19-dike közötti éjszakában történt a kísérlet, amely másnap délelőtt 10 órakor ért Medykától délkeletre' szomorú véget.

Az átadás.

Reggeli 5 óráig védjük az erődöket! — szólt huszonkettedikén a parancs. És reggeli öt óráig végezte dolgát mindenki, mintha ez is csak olyan nap volna, mint a többi.

Öt órakor masírozlak ki szép sorjában, kette-sével, szótlán a csapatok. Védett helyen gyülekeztek.

Most került sor a robbantásra. Erődök, védművek, sáncfalak, ágyúk, mozsarak, raktárak, fegyverek, szerszámok, állomások, elpusztítására. Ezeröttszáz kilogramm ekrazit kellett ehhez. Robbantószer volt elég, de gyújtózsínór kevés. így aztán oly kevés zsinór jutott egy-egy robbantásra, hogy halálos veszedelemmel jár a gyújtása, mert nem maradi többje három percnél a gyújtónak a menekülésre. Ki gyújtson zsinórt?

— Álljon elő, aki önként vállalkozik!

Egyetlenegy dobbanással léptek elő a sorok. A przemysli szappörök az öreg ágyúk halálos ágyától indullak el újtjokra a halhatatlanság felé.

— Amikor félhatkor már hatszáz méter magaságban repültem a város fölött, sűrűn szálltak az erődök füstoszlopai az égnek, csupa felkiáltójel. Most bújt ki a nap és most repült a légbé Przemysl egész

félelmetes ereje. Legelőbb a 11/A. védmű robbant fel. Mihelyt észrevette a lángoszlopot az ellenség, abbahagyta arrafelé a tüzelést és nehéz ütegeivel a délnyugati védműnek fordult, de itt se folytatta, mert lángba borult csakhamar ez is.

A váröv építményei után a híres harminc és felesekre került a sor. Ezeket már előzőleg a városba hozták s nehogy baj történjen, mélyen beágyazták. A mozsár száját eldugaszolták homokkal, mögéje ekrasit-töltés, azután bomba, végül puskapor került. Törmelékké robbant nemcsak csöve, de alapépítménye, váza, talpazata is.

A város lakosságát még az éjjel értesítette a parancsnokság a bekövetkezőkről s hajnalban ott szorongott az egész város a kies Tatárdombon, a közelben legmagasabban fekvő ponton. Innét meredt a sok ezer férfi- és asszony szem az égő pokolba. Négyszáz méter magasságra szálltak a lángcsóvák és a robbanások fülsiketítő dübörgésébe beledörgött az orosz ágyúk bömbölése, gépfegyverek kattogása. Egyenként élettelen tömbbé vált mindegyik erőd. Csupa rideg fal, amelyet még tétova lángnyelvek nyaldosnak. Egy fékevesztett tobzódó, őrjöngő víziója: a megirigyelt Nero-szinfónia háborús dűrban.

Kusmanek tábornok várparancsnok intézkedésére ugyanekkor a város körül az egyes romhalmokon fehér zászlós tiszt állt fel a bevonuló ellenség értesítésére, hogy a parancsnok élelem hiányában nem védheti tovább várát, őrségének sorsát az ellenség lovagiasságára bízta.

Átadás előtt felállították a várhegy tövében az itt őrzött kétezer foglyot, köztük egy ezredorvost és öt tisztet, kettőt olyat, aki kiváló vitézsége miatt megtarthatta kardját.

Köréjük gyűlt lassan a város népe is. Súlyos napokra tekinthettek vissza ők is. A nélkülözések őket sem kímélték meg s veszedelemben forgott az ő életük is akárhányszor. Mert míg a védősereg utóbb már csak 61-es típusú régi ágyúkkal lőtt — a többieket hátra készítették a robbantáshoz — addig az orosz az utolsó két napon a legmodernebb 18-as kaliberű tarackokat szólaltatta meg. S a gránátok csak úgy hullottak a járó-kelő közönség közé, úgy, hogy az egészségügyi csapatoknak folyton akadt dolguk az utcákon.

Amire Lehmann százados háromnegyed hatkor fenn a magasból elbúcsúzott a halódó vártól, utolsó robaja hangzott fel a pusztuló anyagnak, amely még egy órája ellen tudott állani minden emberi erőnek. Az utolsó percig hűséggel védelmezte magyar, osztrák, tiroli, lengyel....

A magyarok? Nem, annyira egyformán hősök voltak valamennyien, akiket a sors együvé vezérelt, hogyj a jövő évszázadok nemzetségeit újabb eszményképekkel, új fogalmakkal, új nevekkel gazdagítsák, annyira egyformán beléékelődött sorsuk, pályafutásuk minden legjobb, leghálásabb érzésünk közé, hogy nem a magyart és nem az osztrákot, az embert, az erős, nagy, tölgyembert látjuk benne csupán. Ha szívünk mégis egy fokkal erősebben dobban meg, a szemünk egyetlen cseppet könnye-

sebb, úgy a szomorú képű dzsidás kapitány az oka, néhány szava, néhány, taglejtése, néhány kibukkanó lágyabb szava, amikor a magyarokról beszél.

A magyarokról, akiket szomorú út jókon dobszó nem kísért. Mire hazajönnek, ha a jó Isten segít s egy kicsit az emberek is, idehaza se hallják meg többet kis pitvaros házuk telett.

A stary-saci Klarissák.

Sajtóhadiszállás, márc. 29.

Agyonfázva-rázva érkeztünk be egy nagyon csúnya, esős októberi napon a stary-saci (ó-sandeci) Rynek-re, s ahogy voltunk, csatakosan, lucskosan elindultunk a kvártélykészítő hadnagy keresésére. Nem kellett nekünk se étel, se ital, csak valami ágy;-féle, amibe bele lehessen dőlni nyakig. Hosszú kereséssel rá is akadtunk a hadnagy úrra a zárda udvarán. Gyönyörű kvártélyt készített a zárdaiskola egyik földszintes, ablaktalan, nedves tantermében, ahová odahajítottatott vagy húsz köteg ázott szalmát fekvőhelyül.

Rendes háborús körülmények közt ez az elhelyezkedés még nem aggasztott volna, mert hisz tapasztalatból tudtuk, hogy más az a kvártély, amelyet a hadnagy úr, és más az, amelyet magunk keresünk magunknak. De az eset itt súlyos volt, mert ekkor még nem szoktuk meg a sanyarú kvártélyok esélyeit, főleg pedig, mert a városkában, amelyet e pillanatban mindenféle katonaság jóformán elárasz-

lött, sehol egy szobácskát drága pénzen sem lehetett kapni.

S így néhány eredménytelen kísérlet után megint csak ott álltunk a zárda udvarán és farkaszemet néztünk nedves szalmánkkal. Ahogy lassan, de biztosan áztatott bőrig a havas októberi eső s libasorban próbáltuk az eresz alatt egy kis járkálással ébreszteni a huszonnégy órás szekérrázás által meggémberedett tagjainkat, szájalmas egy csoportfölvétel anyagát szolgáltatottuk. A patkóalakú háztömb szemközti, tulsó oldalán egy filagória-féle faházikóban néhány kedves testvér szorgalmazkodott egy-két fabútor körül, s az volt az érzésem, hogy puha szívük alighanem megesett azon a szomorú látványosságon, amit csuromvíz hadifölkészültségünkben nyújtottunk. Hosszúszakállas s eléggé ínséges külsejű aggastyán állt mellettük és segített valamicskét. Most megint inkább csak megéreztem, mint meghallottam, hogy szólnak a kedves testvérek az öregnek valamit mirőlünk, biztatják valamire s csakugyan elindul gyöngé tipegő lépteivel a pátriárka a süppedékes udvaron keresztül a mi ereszünk alá s kalaplevéve üdvözl.

— Az urak offizierek? — szólta meg a lengyeles akcentussal németül.

— Haditudósítók vagyunk, Kriegsberichter-statter; újságírók; akik itt állunk éppen: magyar újságírók.

Az öreg a fejét rázta, nedves szemével hol reánk nézett, hol a szoba barnás szalmájára, aztán megint csak rázta a fejét.

— És aztán itt fognak lakni?

— Ha csak valami jó lélek meg nem könyörül rajtunk, itt bizony.

Az öreg most lopva átpislantott oda, ahonnet eljött hozzánk s ahol a kedves testvérek látható érdeklődéssel várták eljárása eredményét.

— A katonaság számára kérték a helyiséget, sok-sok katona számára, persze ennél jobbat nem tudtak itt adni, mert ami kevés fölös szoba meg bútor volt, azt már néhány napja menekültek kapták. De ha az urak csak hárman vannak és . . .

— Folytassa, drága öreg úr, az Isten megáldja.

— ... és bizonyára csendesen viselkednek, azt hiszem a kegyes jószívű zárdafőnöknő bizonyosan segítene az urakon, ha megkérik.

Hiszen gondolni gondoltam erre az első pillanatban magam is. De nem akartam a mi nyomorúságunkba belevonni ennek a szent helynek csendes lakóit s félttem attól is, hogy ha a mi eljárásunk sikerrel jár, úgy folyton molesztálni fogják mások is a kedves testvéreket. Miután azonban az öreg szavaiból kivehettem, hogy jóformán megbízásból beszél, két kollegám is nógatott s magamnak is káprázott a szemem egy csendes tiszta szobácska délibábos képétől, átevickéltem az öreggel együtt az udvar túlsó oldalára s a jóságos képű nénikéktől megkérdeztem, beszélhetnék-e a főnöknővel?

Hogyne, hogyne s már tuszkoltak is beljebb a hófehér folyosóra s onnet a sarki szobába, a fogadóterembe, leültettek egy karosszékbe olyan szeretettel, mintha én árasztottam volna el valamennyiüket

minden elképzelhető jóval s alig maradtam magamra néhány porcig, már meg is lebbent, a vasrács mögött a fekete függöny, s megpillanthattam a szoba félhomályában a főnöknő tiszteletgerjesztő fehér arcát, amelyből megindító jóságú szempár árasztotta el melegével a szívem.

Be sem várta, hogy elmondjam kérésem, tudott ő már mindent. Van az emeleten egy szobácska, menekültek laktak benne, ma üresedett meg. Három ágyat, egy asztalt, három széket és egy lámpát adhat, sajnos, több nincs. Ha talán ételre-italra volna szükségünk . . .

Megnyugtattam, hogy azzal el vagyunk látva, csak éppen a kis szoba kellene, amelyért kimondhatatlan hálásak vagyunk és leszünk a zárda nemeslelkű főnöknőjének.

— Ó hiszen, bár csak többet nyújthatnánk, hiszen olyan nagy a nyomorúság, mindez oly szomorú . . .

Amikor búcsúztam, az eddiginél is valamivel halkabb hangon kérdezte:

— Ön tehát újságíró?

Igenlő válaszomra kissé zavartan és megvágatva szavait:

— És . . . melyik lapnak . . . dolgozik?

— Lapomat, kedves testvér főnöknő, aligha ismeri, mert magyar lap. De nagyjában ugyanaz az iránya, mint a bécsi Reichspost-nak, amelyet talán jobban ismer.

— Óh igen, tudom már, köszönöm nagyon . . .

S egy óra múlva két társammal együtt barát-

ságos kis szobában helyeztük el cókánkunkat, hófehér ágynemű ígért zavartalan éjszakai nyugodalmat s a nagy váratlan öröme az egyik kolléga az első félórán százszor is elismételte:

— Nekem beszéljen valaki szekularizációról!

*

A Klarissák kolostorát a XIII-ik században alapította Szent Kinga, Boreszláv lengyel király; bitve, s alapítója után Szent Kinga kolostorának is hívják. Gót stílus temploma országszerte híres, s a Klarissák nemcsak a városkának, de a messze vidéknek áldott jótévi. Abban az időben, amikor szent falai közt vendégszerető hajlékot találtunk, a háborúnak még csak szele ért el idáig, távolabb falvak óvatos lakói kezdtek idemenekülni az orosz veszedelem elöl, amelynek azonban akkor még mi alapja sem volt. A szegény menekülök elhelyezése, ételmezése, vizsgatása nagyobbára a kedves Klarissák gyenge vállára nehezedett s a városban úgy beszélt róluk mindenki, mint a jóságos ég angyalairól.

Hetek múltak, közben átadtuk barátságos hajlékunkat síró-rívó asszonyoknak, gyerekeknek, akik jobban rászorultak, aztán egy éjszaka hirtelen kellett eltávoznunk a városból, még csak el sem búcsúztunk jótéviinktől. S hetekig, hónapokig egymás közt hárman, akik ott laktunk, akárhányszor elérzékenyedtünk a drága jó Klarissák fölött, akiknél most bizony, oroszok tanyáznak. Aztán jött a limanovai ütközet s három nappal a nagy csata után boldogan siettünk át a sary-saci hídon, hogy a föl-

szabadult városban legelőször is kedves Klarissáinkal látogassuk meg.

Már az ideáról is szomorú képel mutatóit a zárda épülete. Tetőzetében három óriási lyuk táton-gott: három Volltreffer. Igaz, megtudtuk azóta, hogy emberi életben kárt nem okozott egyik sem, de én Istenem, elképzelni is rettenetes, micsoda riadalmat okozhatott galambszívű lakói közt. És aztán ott a híres gyönyörűséges harangláb, amelynek fél tetejét elvitte az ágyú s a templom hátulsó falából a szentély fölött feketéllő kerek úr?

Beléptünk az udvarra s tiszteletteljesen meg-zörgettük a lakóház kapuját. Jó ideig nem jelentkezett senki, már-már azt hittük, lakatlan a ház. Egy kadétockska türelmetlenül kocogtatta kardhüvelyét a kapu küszöbén. Egyikünk csitítgatta.

— Ejh mit. Hiszen mi védelmeztük, mi szabadtottuk fel őket.

— Ami ezt illeti — szólalt meg a csitító hang — kedves kadét úr, ön is, én is, édes kevés vért ontottunk érettük.

Végre lassan, félösen kinyílt a kapu, egy öreg anyóka lépett ki rajta a templom kulcsával. Kérdő szavunkat nem értette meg s szótlán a templom főbejárata felé vezetett. Szótlán követtük mi is, s beléptünk Szent Kinga gyönyörű templomába. Előt-tünk a mesés presbyterium, amely még a szent alapító idejéből származik, jobbról Szent Kinga kápolnája ritka szépségű kovácsolt vasrácsával. Csupa művészi kép, az ó-lengyel művészet csupa értékes szoborművé mindenfelé. Három feketemárvány

oltára, egyiken kis ezüst koporsóban szent Kinga relikviái. A szószék ébenfából, barokkstíliú reliefekkel, amelyek a Genesis könyvéből ábrázolnak jeleneteket. A szobrászainak mesterműve a halódó Krisztus a kereszten. Szent Kingának kápolnává alakított cellája, amelyben lakott, egy, kelyhe, egy szikladarab lépte nyomával. A sötétségben, amelyet csak a templom falában ágyú által ütött résen furakodó késő délutáni világosság enyhít nemiképpen, most a főhajó jobb oldalán meglátjuk azt a vasból kovácsolt rácskaput, a templom díszét, amely az apácák kórusához vezet. És ugyané pillanatban szólal meg csendes, egyhangú, majdnem inkább csak sejtéses ritmusában a rácson túl a starysaci Klarissák imája . . .

Kiültünk a sötétben jó ideig. Már csak a körvonalait sem láttuk többé a falak festményeinek, amelyek mind a szent alapító életére vonatkoznak. Világi észjárásunkkal befutottuk azokat a mérföldeket, amelyek a mi lelkünk világát az ágyúszavas napokban a mellettünk imádkozó szentéletű lényekétől választja el. Méltatlanok voltunk a helyhez, amely befogadott, mert irigykedtünk. Irigyeltük a tisztákat, szeplőteleneket, nyugalmasakat, lelkük tisztaságáért, szeplőteleniségeért, nyugalmáért.

Az apácák imája nem ért véget s nekünk már csak öt percünk volt indulásig. Fölkeltettük édes szendergéséből az anyókat. Kimentünk a templom elé s kérdezősködni próbáltunk az elmúlt napok részleteiről. De az anyóka csak a tetőzet és a lemplomfal tátogó nyilasaira tudott ijedt ábrázattal

mulatni, majd meg a lakóház felé fordulva dadogott egyot-mást s törölgette közben síró szemét.

Csak később tudtuk meg, hogy az orosz invázióknak a Klarissák csendes otthonában nem volt semmiféle áldozata. Ezért áldja meg az Isten még az ellenséget is.

A géppuska hőse.

Sajtóhadiszállás, 1915 ápr. 1.

Az olyan hősöknek, akik század-tizedmagukkal hangos énekszóval nekirontanak a tízszekkora ellenségnek, olyan bovinen van a harcmező krónikása, hogy válogathat közöttük. Az újkori történelemben, abban, amelyet majd fiaink, unokáink tanulnak az iskolában, Leonidás helyett Muhr, Thermopylae helyett Uzsok lesz nyomtatva. A Szondyak, Zrínyiek, Dugonicsok büszkén tekinthetnek az utódokra, vérük igazán nem vált vízzé s bátran mondhatjuk, hogy az 1914—15. év magyar történelme ellátta az egész világ ifjúsági olvasókönyveit dicső példákkal.

Ma már olt tartunk, hogy magyarjaink hősi tetteit osztályozhatjuk, mint a zsugori a kicsi meg nagy ezüstjét, aranyát. Pedig igazságtalan dolog, mert ugyanazt tette mindegyik: a drága életét kínálta egy talpalatnyi sikerért. Mégis, ha már szelekciónak muszáj lenni, a sok büszke véreink mellett, akik a küzdelem mámorában, a hősi gerjedelmek gyújtópontjában tárták ki mellüket a végzetnek, riadalomban, bódulatban, lázban, talán külön lapot szen-

telhetnék azoknak a tüneményes hősüknek, akiket hivatásuk vagy az adott parancs arra kényszerített, hogy hangtalan, higgadtan, mozdulatlan várják he az elkerülhetetlen véget, ne védekezzenek, még a karjuk sem emelhessek, a fejük fölé, amikor lesújt. . .

Ilyen a Takách Gábor kapitány esete és ilyen volt a Margitay József főhadnagyé, akiket mindket-tőjüket a sokat emlegetett, szomorú nyíres tövében avatott hősökke a lima von ai csata.

„A 10. huszárezredből Takách kapitány, Szántay kapitány, Kovácsffy főhadnagy és hat ember meg-halt, Margitay főhadnagy és 17 ember megsebesült. Hat ember eltűnt.” így szólt a félhivatalos jelentés. Szántayt, aki a 9-es gépfegyverhez volt beosztva, fölvonulás közben érte egy kóbor golyó, Kovácsffy Kálmánnak, aki járórt vezetett, a felismerhetet-lenségig verték szét fejét az oroszok, Takách kapi-tány egy homloklövéstől halt szörnyet — ő volt a géppuska-osztagnak s az ütközet idején az osztag két gépfegyverének parancsnoka — Margitay fő-hadnagy pedig — a másik két géppuska parancs-noka — bordatörést és csontrepedést szenvedett.

Többet az esetről jó ideig nem hallottunk.

Nemrég — ha jól emlékszem, Molnár Ferenc-nek egy igen érdekes tudósításában olvastam — volt szó egy tisztről, akit a limanovai óriási kavaro-dásban, a végső rohamok alatt egy árokszélen lát-tak ülni a géppuskája mögött, amint nyugodtan, higgadtan célozva lőtte a feléje rohanó orosz soka-dalmat, amikor ez már a puska tusával támadta a

legközelebb álló legénységei. Mindjobban összegabolyodott a lihegő, fuldokló tömeg, szitok és halálhörgés között vérfagyasztó, kísérteties egyhangúsággal kattogott a gépfegyver, amelyet gazdája hidegvérrel, éber szemmel irányított, amíg le nem ütöttek a masinát is, őt is.

A nyugodtan, szinte ásítózva halálbamenő katona képe megkapott. Utána jártam az esetnek és a következőket sikerült megtudnom:

A limanovai fronton tudvalevőleg tűzbe vezényelték a huszárokat is, akik éjjel-nappal együtt küzdöttek a gyalogsággal.

A legelső vonalban feküdt a 10. sz. cs. és kir. huszárezrednek (az, amelyet porosz huszároknak is neveznek, mert III. Frigyes Vilmos porosz király nevét viseli) a géppuskás osztálya. Csupán két tiszt volt a fegyvereknél: Takách Gábor kapitány és Margitay József főhadnagy. A harmadik tiszt: báró Mattyasovszky Zoltán kapitány a limanovai ütközet előtt megbetegedett.

Az utolsó másfél nap (december 9. és 10.) nagyon kemény küzdelemben telt el, 10-én az orosz gyalogság tüzéséggel és géppuskákkal támogatott 3 rohamot intézett, de a 10-es géppuskás huszárok 2100 méterre igazított fegyverei megtörték az előrehaladást, úgy hogy csak kis teret nyert az ellenség. (2100—1500—800. Ez a három haladási vonal.)

A géppuska-osztag két egyvonalban fekvő árokban volt fölállítva úgy, hogy két gépfegyver a Takách kapitány, keltő pedig a Margitay főhadnagy parancsnoksága alatt állott. Tőlük nem messze — oldalt —

egy irtás, illóbb sűrűsödő erdő terült el. 10-én éjjel fél 12 órakor rohamra jöttek (ez a harmadik roham volt azon a napon) a muszkák, de sikerült ezt elhárítani. 32 ember volt a legénység, és ehhez körülbelül 80 főnyi galíciai öreg népfölkelő volt beoszlva, akiknek a harcképessége nem vetekedhetett a huszárokéval. A szemben levő ellenséges erő, mint utóbb kiderült, két orosz gyalogezred, oldalról bekerítőleg még másik két orosz gyalogezred volt. Azonfelül egy ezred hátul tartalékban.

Az éjjeli roham elmúltával Takách kapitány és Margitay főhadnagy találkoztak s akkor közölte a százados, hogy reggel fölváltják a 10-eseket a 9-esek. (Muhr, Szántay stb.) A százados ezzel búcsúzott el Margitaytól: Isten őrizzen bennünket, hogy megérhessük még élve a hajnalt . . .

Reggel félnégykor általános rohamot intézett az orosz gyalogság. A 80 népfölkelő nem tudta föltartoztatni a támadást és visszavonulni volt kénytelen. Az ellenség ezzel tért nyert s el tudta helyezni géppuskáit úgy, hogy a mi gépfegyvereinket lőhette. Még pedig nagy szerencsével, mert golyóinak sikerült átütni a mi adogató töltényöveinkben (gurtni) levő patronokat, úgy hogy a tüzelés időnkint megakadt.

Ezt a kritikus pillanatot föl is használták, szurronnyal támadtak a Takách kapitány lövészárkának s irtózatos számbeli fölényükkel jóformán elsöpörték az egész osztagot. Utolsó leheletéig küzdve esett el a néhány huszár s holtan bukkott el az árokban Takách kapitány.

Ezután a Margitay főhadnagy árkának támadt

az áradat. Behatolt ide is, amikor már bonne voit, a géppuskák még dolgoztak. Kiirtották az első melől az egész legénységei, mire ez is — elnémult.

Maradt még egy, az utolsó, a Margitay-é. Két vormeisterét kilőtték, ámde sebesületlen áll még a fegyver mögött a parancsnok. S most kezébe veszi maga a fegyvert s mikor már jobbra-balra alig néhány lépés választja el a támadóktól, golyózáporban, amelyből csodálatosképpen egy sem találja el, kaszálja a rendet, dolgozik, ügyel, masináz s eszébe nem jut, mi lesz egy félperc múlva?

Egy félperc múlva pedig már fölrúgták az állványt s Margitay be van kerítve. Ekkor előrántja ismétlő pisztolyát, tíz töltényét belesüti a legközelebb állókba, az üres pisztolyt fejéhez vágja a vis-á-visjának és csupasz kézzel fog a dulakodáshoz . . .

Persze leüti puskatussal, már most eszméletlenül terül el ő is.

És ez volt az a történelmi pillanat, amelyben Muhr ezredes érkezett halhatatlanjaival.

Az eszméletlen főhadnagy hosszú idő múlva arra ébredt, hogy valaki húzza a két kezét. Sebesült vormeister volt, ki a nyíresig elrángálta. A hűséges ember segítségével nagysokára eljutott a kötőhelyig. Miután néhány hét alatt bordatörését kiheverte, egyik csontpedése még be se hegedt, ment vissza a harctérre, azóta is ott küzdött géppuskáival. Hír szerint sebesülten fogságba esett. Isten óvja.

Báró Mednyánszky László.

Sajtóhadiszállás, 1915 ápr. 5.

Mednyánszky László báróban már nem én fogom fölfedezni sem a művészt, sem az embert. Művészetét nem klikkek, számozott művészi csoportosulások, jóindulatú sajtó és vernissage-habituék ismerik, hanem az egész művelt világ. Nem értek hozzá eléggé és lehel, hogy gáncsolok, amikor dicsérni akarok, de a Mednyánszky alkotásait a szoba túlsó sarkából ismeri föl még a laikus is s közelebb érve — s talán ez a fontosabbik — gyönyörűséggel szívja leli magát. A Mednyánszky emberi mivoltát már talán csak a céhbeliéek ismerik, mert az agg mester a prototípusát képviseli a félrevonuló nagy egyéniségeknek. Fogadni mernék, hogy talállok Budapesten sok ezer embert, aki Zerkowitznak még a bajuszavágását is ismeri, de soha Mednyánszkyt nem látta. S ebből nem az emberek részvétlenségét akarom kimagyarázni — mert ami legalább a kíváncsiságot illeti, ezt művészek és írók tekintetében a budapesti közönségnek nem lehet szemére vetni — hanem a nagy művésznek azt a veleszületett sajátosságát, hogy ha tehetné, saját maga mögött lépkedne.

S miután évtizedekig kalaplevéve sóvárogtam a Mednyánszky képeinek még a reprodukciói előtt is, erdeinek bűbájos varázsa után, világháborúnak kelleit közbejönni, hogy fővárosi ember létemre megismerkedjem Mednyánszky Lászlóval.

Megjelenéséi a sajtóhadiszálláson, mert velünk van ő is, jóval megelőzte jöttének híre. Ist das der Baron Mednyánszky, der berühmte Maler? — kérdezték az osztrákok. S a hangban őszinte tisztelet rezgett, amelyből kijutott nem csak a művésznek, de a bárónak is. És látom magam előtt az elképedést, amikor az öreg úr legelőször jeleni meg a közös ebédlőasztalunknál.

Már erősen őszre járt az idő, mindnyájan fázunk, rövid bekecsben jártunk, Mednyánszky pedig egy szál rövid fehér vászonkabátában pompázott. Kis utazósipka volt fején, szellős vászonnadrágja sárga kamásniba csavarva, kezében skizzkönyve, amely nélkül azóta se látta közülünk senki. Különbem sem magas termete meglehetősen meggörnyedt, ősz szakállú arcából, míg tulajdonosa közelebb nem ért, a meghúzódó igénytelenség árad, mihelyt azonban annyira van, hogy kivillan csodálatosan tiszta világoskék szeme, előttünk áll az egész ember, egész lelki szépségével, rajongó művészetével, leplezetlen bölcsességével. Velünk együtt az egész városkának minden egyes lakosa, minden zeg-zúgos utcája, minden ódon tetejű házikója, minden kerítésen kinyúló faága egyszerre ismerte meg. Amikor a művész kollégák sóhajtozva panaszkodtak a kellő anyag hiánya miatt, a „mestert”, a „bárót”, a „Laci bácsit” a napnak minden szakában kora reggeltől késő estig ott lehetett találni a városka utcáin vagy künn a réteken, sűrke kötésű könyvecskéjébe rajzolgatva, öreg, okos arcán a művészi ekstázis kifejezésével.

Amikor Alt-Sandecben tanyáztunk, úgy került a sor, hogy alig mertem napközben elhagyni a szobámat. A főtéren, az úgynevezett Rynecken laktam, amelynek négy frontja a leppittoreskebb, leghangulatosabb öreg házikókból áll. Első nap irtózatossá csatakos, lucskos idő járt, kinéztek az ablakon s látom a mestert, amint fehér csuromvíz kabátkájában ott áll a térség közepén és a bizonyára átázott papirosra rajzolgat. Látom, amint az egyik ház eresze alól szuronyos baka lépeget felé, megáll a háta mögött, belenéz a könyvecskéjébe s idő múltán szól valamit. A mester, lehet hogy felelt a szóra, de még csak föl sem tekint, nyugodtan rajzolja tovább a Hollanderék háza tetejét. Látom aztán, amint a katona először elég tisztességtudón, még csak az ujjával érinti meg a mester vállát. A mester csak rajzol tovább. Erre a katona megfogja a mester karját s mivel épp a jobb karját fogta meg, kénytelen volt megszakítani munkáját az öreg úr. Gyanítottam körülbelül az összefüggést, hiszen érthető volt, hogy a poszt nem nézhette szó nélkül, amint ebben a puskaporos időben valaki „terepfölvételeket” készít. És már sietve szaladtam is le szobámból a térre, ahol éppen idejekorán tudtam még igazolni a művész személyazonosságát, különben a vártára vitték volna. Hogy a baka első szóra nem hitte el, hogy élő ember saját jószántából áll ide ítélet-időben háztetőket pingálni, azon alig csodálkoztam. Mivel azonban ez az eset másnap, sőt harmadnap is ismétlődött — Laci bácsi nem tudott betelni a háztetőkkel — többé alig mertem kimoz-

dulni hazulról, csakhogy kéznél legyek az igazoláshoz.

Annul múltak a hetek s a sztratégiai helyzet vagy az időjárás által okozott pauzák miatt valamennyien békétlenkedtünk s munkahiányról panaszkodtunk, ő volt az egyetlen közlünk, aki sohasem volt elégedetlen s akinek sohasem volt egyetlen félórája. Türelmetlenség csak éppen annyi volt benne, hogy nem tudta papírra vetni azt a sok-sok szépet, amit mindig meglátott, de *csak* ő latolt meg. Ha néha megkérdeztük, hogy vajjon e pillanatban és ezen a helyen, ahol szürke, érdektelen, triviális körülöttünk minden, mit tud szépet látni? a kis vékony gummikabátos emberből — mert idővel a szellős fehér kabátocska helyébe egy ugyanolyan szellős gummikabát került — fanatikus dervis lett, akinek különben nem valami szapora beszédű ajkáról kezdett ömleni a szó, a jelző, szín és hang s megbüvölten s mintegy varázs hatása alatt kezdtünk látni a szemeivel, együtt érezni szíve dobbanásával s hallgattuk szótlan, szégyenkezve.

Mikor az úgynevezett frontra kerültünk, a Mednyánszky egyénisége szinte idegenül halott rám. A különben látszólag életvidám ember, nem-hogy nem kerülte, de, majdnem azt mondanám, némi cinizmussal kereste a veszélyt. Az olyan mondas, hogy nincs szebb dolog, mint golyótól meghalni, az ő szájában nem hangzott olcsó bravadonak. Amikor ő minden nógatás ellenére éppen azon a kupon talált rajzolgatni valót, amely az egész közelségben a legveszedelmesebb pontnak mutat-

kozott, nagyon meglátszott, hogy, nincs a viselkedésében semmi póz. Koleragyanús betegek mellett siettünk el, ő hozzájuk lépeti és könnyes szemmel maradt el mellettük, verejtékes arcukat simogatta. Ha ezért szemrehányást kapott tőlünk, a tétlenkapott csínytevő mosolyával vágta ki magát, hogy ő beteg ember, az kellene neki, egy kis kolera.

S elképedtem egyszer azon, hogy Mednyánszky László, aki maga a megtestesült szívjóság, a legnagyobb nyugalommal és szemmel látható művészi appreciációval rajzolja az egyik faágon lógó akasztott embert. Ugyanaz a Mednyánszky, aki, ha egyik nap pénzeslevelet kapott, estig elosztotta egész tartalmát katonák, sebesültek és menekülők között; aki minden kellemetlenségre vagy tapintatlanságra, amely őt érte, csak gyengéd mentő szóval válaszolt, aki egyetlen falatját — és nagyon sokszor csak ilyen egyetlen falatja volt — gondolkozás nélkül odaadta akár a kóbor kutyának is, amely szűkülve ugrádozott körülötte. Nem is tudom másként megfejtteni a dolgot, mint hogy benne az évek hosszú során mégis több vált ki a gyarló emberből, mint a művészből.

Hogy egyéniségét úgy, ahogy megismertessem, meg kell emlékezmem arról is, ami benne a legelragadóbb: félszegségéről. Bajosabb, kedvesebb gyermeket az öreg úrnál képzelni nem lehet. Skizzkönyvét, hogy el ne veszítse, ha már mind a két kezére van szüksége, nem a zsebébe, hanem a gyomra tájékán az inge alá dugja, úgy, hogy messzevidéken közismert a báró úr gyomordudora. Van legalább bar-

mine kulcs a zsebében, de hetekig napról napra vásárol fehérneműt, mert nem tudja kinyitni kofferjét s arra nem ér rá, hogy kinyitassa. A legrosszabb eledelt ambróziának élvezi s megcsodál mindenkit, aki pénzt költ valami különösen jobb falatra. Folyton pénzsükségben van s mihelyt pénzhez jut, felét elajándékozta, másik felét pedig csokoládéba és cigarettákba fekteti — sebesültek részére. Ő maga szigora vegetáriánus, pedig erősebb táplálékra volna szüksége gyenge szervezetének; ha azonban valami jó sűrű szósszal öntik le a pecsenyét és közben valami szép lombról, szép fáról vagy szép dombaljáról beszélnek vele, nyugodtan megeszi. Szerényen, félénken leül a kávéházba a márványasztal legvégére s mert a szeleburdi pincér feldönti kávéját, három koronát ad neki, csakhogy ne haragudjék.

Lehet, hogy Mednyánszky László báró nagy egyéniségéhez méltatlan, hogy ilyen intim részletekkel kapcsolom össze nevének említését. De azt szeretném, hogy mindenki, aki e sorok olvasása után áll meg gyönyörködve, megihletett keze és agya mesteri munkája előtt, oly közel érezze magát az emberhez is, amilyen közel én jutottam el a legszomorúbb világban, véres időjárásban, szeretetben és hódolatban a régi azúros világ talán utolsó Mohikánjához.

Diplomáciai legendák.

Sajtóhadiszállás, 1915 April 10.

A páratlanul nagy világesemény új korszakot nyit nem csak az életnyilvánulások, de az intellektualitás terén is. A holnaptól számított jövő tudománya, irodalma, művészete, szociális, politikai és diplomáciai elvek, fölfogások és usance-ok új mesgén haladnak. Újjászületés következik-e vagy elsenyvedés? még csak kombinálhatunk. új igazságok bizonyára nem lámádnak, de annál több új megállapítás. A régi nonvaieur-ök közül sértetlenül talán csak a rosszhiszeműség és az együgyűség marad fenn.

Ennek a világháborúnak meglesz természetesen nem csak a történelme, de legendaköre is. Legenda alatt itt nem a szereplő hősök lelteinek a fantázia segítségével kiszínezett leírásait, hanem a háború keletkezésének, lefolyásának, fázisainak, a fegyverszünet följánlásának, a béketárgyalások epizódjainak fantasztikus krónikáját értem. Természetesen ahány fél, annyiféle. S hogy majd 1915 után, győzelem és vereség nyomában miket produkál majd kinek-kinek szája-íze szerint a sokszínű Clio, azt a történelmi talmi igazságok eddigi orgiáiból is sejthetjük már.

Nehezen vonhatjuk meg a rosszhiszeműség és naivítás között a határt. Elöttem fekszik a francia diplomácia sárga könyve a háború keletkezésének idejéből. Amikor azt látni, hogy úgyszólván négy-

szemközt, a közönség kizárásával, hogy vezetik félre egymást a sorsok intézői, milyen gondatlanul, könnyelműen bánnak el minden pszichológiával és minden komolysággal, szinte irigyelnünk kell a tűzföldi törzsekkel azért a bájos primitív vitásért, amellyel toll-díszes főnökeik intézik „a szőnyegen forgó kérdéseket”.

A bécsi francia, nagykövet, Dumaine Hil-l július 2-án a trónörökös meggyilkoltatása által előidézett helyzetről referál miniszterének. Nincs jelentésében egyetlen árva célzás sem arra, hogy az egész monarchia gyászol és botránykozik. „A szarajevói büntett bosszúvágai keltett az osztrák katonai körökben és mindazok közt, akik nem tudnak beletörődni Szerbia újabb balkáni pozíciójába. A belgrádi kormánytól követelt bűnügyi vizsgálatot csak azért sürgetik, hogy megtagadása ürügyet szolgáltasson katonai beavatkozásra.”

Nemrég egy francia croupier-nek valami baja volt egy budapesti egyesülettel. Nosza kiállt a plaizra az egész francia diplomácia külügyminisztertől lefelé. Ha azonban egy országnak trónörökösét gyilkolja és gyilkoltatja meg a barátságos szomszéd, ezért minden kutató lépés csak „ürügy a beavatkozásra”.

Paléologue úr, a szentpétervári nagykövet így számol be a szentpétervári fölfogásról:

Czernin gróf figyelmezteti az orosz külügyminisztert, hogy az osztrák és magyar kormány talán kénytelen lesz szerb területen nyomozni a merénylet értelmi szerzőit. Sazonoff közbeszólt:

— Egyetlen ország .sein szenvedett annyit idegen területen tervezett merényletektől, mint Oroszország, jutott valaha eszünkbe, hogy olyan intézkedéseket foganatosítsunk, amelyekkel az önök sajátja most Szerbiát fenyegeti?

Paléologue úr legalább a saját principálisának bizalmasan megjegyezhette volna, hogy a kegyelmes imposztor a Svájcban vagy egyebütt orosz nihilisták által előkészített bombavetések minősíti a külföldön tervezett merényleteknek. E helyett jobb kezét aranyújtásos frakkja alá sülyesztve, szemforgatva suttog: „Vajha ez a figyelmeztetés kárba ne veszne!”

Nem unalmas a budapesti francia konzulnak, d'Apchic le Maugin úrnak, információja sem. Szerinte „a magyarok fölháborodása a magyar sajtóval együtt elpárolgott. Ez utóbbi most egyhangúlag fékez. A hivatalos sajtó a demarche szó helyébe a barátságosabb és udvariasabb „pourparlers” szót szeretné beszúrni. Hivatalosan tehát ebben a negyed-órában, a békénél tartunk”. Dacára ennek a bámulatraméltó megfigyelésnek, a kiváló diplomata már 3 nap múlva azt sürgönyzi főnökének: „a megrendelt optimizmusnak nincs visszhangja.”

Még csak annyit, hogy miként számol be Dumai ne a bécsi német nagykövettel lefolyt beszélgetésről.

„A német nagykövet a legerőszakosabb eljárás híve, mégis értelemre adta, hogy a birodalmi kancellár nem ért egyet vele e ponton.”

Valóban valószínű, hogy a német kormány, a

türelmi álláspontot favorizálta. Valószínű, hogy kormány és képviselője nem értettek egyet ebben a „lényegtelen” kérdésben. És legvalószínűbb, hogy ezt a német nagykövet francia kollégája orrára köti. Mert a német olyan fiú.

Így festenek azok a hivatalos okmányok, amelyeken az oknyomozó történelem elindul. Hogy a francia alaposág ebben a genreban aztán mit tud produkálni, annak a sok közül nemrég akadtam egy elég mulatságos mutatványszámára. Afféle „Muster ohne Werl”.

„Bevezetésül néhány szó az emberiség múltjáról, jelenéről és jövőjéről.” Írta Charles Ledru 1869-ben. És elmondja benne egy Coessin nevű francia író nyomán a száz évvel ezelőtt Oroszország, Poroszország és monarkiánk között létrejött szövetségnek, az úgynevezett Szent Szövetségnek keletkezése és nyélbeütése történetét.

„Általánosságban azt hitték — mondotta Coessin — hogy azt a négy fejezetet, amelyből az úgynevezett Szent Szövetség áll, Krudner báróné diktálta Sándor cárnak. Ez tévedés. Egy másik hölgy, d'Argense márkinak, a köztársaság előtt a király ezrede alezredesének felesége d'Argense marquise diktálta, a boldogságos Szent Szűz nevében.

Így történt. Abban az időben, a koalíció napjaiban, amikor a cár és a porosz király Parisban tartózkodtak, Krudner báróné, a rue du Faubourg St. Honoré Montchenu palotájának magas földszintjén

lakott. A palotának tágas kertje volt, egy ajtaja a Champs-Elyséesre nyílt. Ezen az ajtón keresztül jött Sándor cár naponkint látogatóba a bárónéhoz éjjeli tizenegy óra tájban. Az éjszaka misztikus előadásokkal telt e!, többnyire a báróné vitte a szót. Ezeken az összejöveteleken nagyon sokan veitek részt. Ha megnevezném valamennyit, kiderülne, hogy mindenki más célt kergetett.

De d'Argense marquise ifjú korában nagyon jó barátságban volt Mesmerrel. Egy Pons nevű márkinak volt a leánya, aki mint vizionárius némi hírnévre tett szert. Férjével együtt a francia forradalom alatt emigrált s csak utóbb jöttek vissza mindkétlen a király kíséretében Centbe s innét az emlékezetes „száz nap” után Parisba.

D'Argensené Krudnernével Lezay-Marnezia asszony közvetítésével ismerkedett meg, kinek férje a köztársaság előtt kapitány volt a király ezredében. Ugyanebben volt alezredes d'Argense márké.

Miután megismertette az olvasóval az összes szereplőket, elmondja Coessin annak a jelenetnek részleteit, amelyben a híres megállapodás írásba foglaltatolt.

Krudnerné kiürítette egész lakását, a nagy misztériumhoz méltón készített el mindent s csak a cár és d'Argensené maradtak ketten egyedül.

Ekkor d'Argensené — ki hatvanesztendő volt, de hetvennek látszott, annyira megviselték a betegség s a karjait is bénító paralízis — ágyba feküdt s Mária, Esten anyja (így hívta a Szent Szület) nevében megparancsolta Sándor cárnak, hogy térdeljen

le, bal kezét legye az Evangéliumra, jobb kezével írja le a Szent Szövetség négy fejezetét.

A cár, miután leírta, ünnepélyesen megfogadta, hogy elfogadtatja az osztrák császárral és a porosz királlyal is és még aznap elment a két uralkodóhoz.

Úgy értesültem, hogy a végleges szövegezést Bergasse úrra bízlak, ki társaságunkhoz tartozott és bírt némi hajlandósággal a miszticizmusra. Nem csodálkoznám azon, hogy őt bízlak meg, de ez utóbbit nem tudom bizonyosan.”

Azt lehal, hogy 1815-ben hogyan, állapotolt meg a hármas szövetség, immár tudjuk. Reste de savoir a legközelebbi békekötés előzményeiről mit lud majd az alapos franciák Ledrnje.

A gall „esprit”.

Sajtóhadiszállás, 1915 ápr. 15.

Mi tőrés-tagadás, a mi lelkületünk nem volt berendezve kezdettől fogva arra a nagy gyűlölködésre, amely a hadviseléssel jár. Bár talán az volna az emberibb, hogy gyűlöljem azt, akit a levegőbe röpítek. Mégis lassan kifejlődött és polgárjogot nyert az a közérzés, hogy még az ellenséget sem gyűlöljük például fegyverszünet alatt, vagy fogságba jutása után, ezzel pedig már kormányozhatóvá lett a gyűlölet s egyúttal meg is bukott. Ebben a háborúban, amikor mindegyik érdekelt félnek a saját külön ellenségén kívül megvan a „szövetséges” ellensége

is, egészen külön fokozatai támadnak a gyűlöletnek. Mi magyarok — szégyenkezve kell leírnom e keresztényietlen szót — gyűlöljük azt az ellenfelet, amely évtizedes szüntelen acsarkodás után galádul legyilkolta trónunk örökösét, de már csak inkább következetességből és a logika ostora alatt haragszunk az oroszra; a franciát, angolt, belgát pedig már igazán legfeljebb csak „hivatalból” gyűlölhethetjük, mert érzésünkben eme nemzetekkel szemben eddig a gyűlöletnek minden eleme hiányzott. A „(iótt strafe England” a mi vérünkbe sohasem fog átmenni, azt hiszem, egynémely túlzott rajongás sem. Nem tudom, hogy a komitácsi országgal mi lesz, de Európával — majd akkor, amikor — remélem, kezét fogunk még.

A franciákhoz értelmileg és érzelmileg közel álltunk nagyon sok vonatkozásban. Kissé idegenszerűén hatna, ha most emlékeznék vissza arra a százféle kapcsolatra, amely érzelmi és értelmi világunkat, művészetünket, tudományunkat, irodalmunkat a francia értékkel — nem a selejtesét értem — fűzi össze. Mégis éppen francia rokonszenvünk forog ez idő szerint leginkább veszélyben s ezt nem annyira a szövetségünkkel való szembenállása okozza, mint inkább sajtója, amely legalább látszólag a francia közhangulatot tükrözi vissza, ha igaz, hogy minden közönségnek olyan a sajtója, amilyent megérdemel.

Nem tudom, mennyi igaz abból, hogy a hangos, lármás francia sajtó munkásai között alig van francia. Mint ahogy állítólag a németgyűlöletszító

revanche-franciák som Jeanne d'Arc országában pillantották meg a napvilágot. Annyi bizonyos, hogy a Savoie, Provence vagy Bretagne szorgos, becsületes, jóhiszemű, tiszta életű embere nem tévesztendő össze a Boulevard des Italiens párisi illetőségű, de nem mindig gall eredetű vívőrijével s a sok millió robotoló békés kisiparos más világban él, mint az a néhány száz zsebbéli okokból harcias kedvű idegen nevű „fezőr”, aki a sajtóval állandóan, többnyire, sajnos, a politikával és diplomáciával is rendelkezik. Mégis el kell fogadnom a francia közvélemény szócsövének legelterjedtebb sajtóját. Már pedig akkor megtörténhetik, hogy amire a lövészárkok franciái nem voltak képesek, azt megcsinálja a párisi sajtó pánikba kergetett „esprit”-je: ha nem is gyűlöletet, de némi undort keltve bennünk a francia szellem és jó ízlés iránt, amely pedig mindeddig csak a rokonszenvünk tárgya volt.

Hogy sehol annyira nem áll a sajtó a business jegyében, mint Franciaországban, azt régóta tudjuk, hiszen szerkesztőségek és kiadóhivatalok jóformán csak segédhivatalai nagy pénzüzeteknek és iparvállalatoknak s hazafias tirádák többé-kevésbé jól átgondolt börzemanőverek beharangozásai. A sajtón keresztül politikai maszokban az üzlet. Revanche = pénzügyi és hadifelszerelési tranzakció, oroszbarátság = rente- és hitelügylet. A jóhiszemű, lelkes francia hazafi a strassburgi emlék közvetítésével kapja meg azt az alaphangot, amelyen aztán a nagy tőke és parazitái verik ki a maguk nagy és kis csengő nótáikat. Az elindulási ponttól a végcélig nehezen

követi a laikus a láncolatot, de megvan és esetről-esetre megvillan egy-két szem.

Hogy ennek következtében ez a sajtó aztán néha gyomrot kavarázó dolgot kénytelen elkövetni, azt a következetesség kívánja meg. Így pl. oroszbarátság-ból kifolyólag szerbbarátnak kell lennie olyan mértékben, amely méltán gondolkodóba ejthetné a Racine, Corneille, Victor Hugo népét. Hogy csak egy példát említsek: tessék fellapozni a legelterjedtebb francia szépirodalmi havi folyóiratnak (magazine), a „Te sais tout”-nak júliusi számát. Ez a folyóirat, amely a világnak minden vidékéről minden csak félig-meddig érdekes riportot közöl szövegben és illusztrációban, trónörökösünk meggyilkolásáról egyetlen egy szóval sem vesz tudomás!, ellenben a gyilkosságot követő lapszámban hosszú, több íves áradozó tanulmányt közöl a szerb trónörököséről, kit az ókor legnagyobb hadvezéreihez hasonlít.

Még mulatságosabb — mert már nem is boszszantó — amit a párisi boulevard háborús sajtója mivel. Nekik Hindenburg egyszerűen „pojáca” (boche), Enver pasa „hülye”, a német császár „gyűlöletes és becstelen” (odieux et infame). A *Matin* többek között híres „Propos d'un Parisien” rovatában, amelyet azelőtt a valóban szellemes Clément Vautel vezetett, mostanában így ír a németekről, akik szerinte már csak „szalmával töltik meg a hasukat”:

— Ez a táplálék nem szokatlan náluk. Hiszen régóta falják. Kiteelik, hogy még megnyalogatják,

sőt megharapják utána. az ujjokat is. Végre megtudjuk, mi van a hasában ezeknek a szörnyetegeknek: székek, szalmakalapok, vályúk és lóaljak. Es ha mindent fölfallak az utolsó csutakig, a madzagra és téglára kerül a sor.

A madzagnak nagy előnye van. Többször használható. A szalma viszont, ha jól értesültem néhány kérődző ismerősömtől, emésztés közben némi változáson megy keresztül. De kis türelemmel és savval majd módját ejti valamelyik pome-rániai vegyész annak, hogy újból ehetővé tegye sib. stb. (A *Matin* 11.326. számából.)

Mivé lettek a Montesquieu, George Sand utódjai, mit szól ehhez a szigorú Sarcey?

Fényes világot vet arra, hogy mennyire becsüli olvasóközönsége intelligenciáját, ugyane lapnak egy „komoly szakszerű” tudósítása arról, hogy „miként viselnek háborút?” — t. i. a németek és mi. Pontosan megrajzolt ábrában egy hengeralakú edényt mutat be, amelyből egy fecskendő szája áll ki s egy csappal van ellátva. „Az edényben — amelynek rajzát „osztrák foglyoktól” kapta — magas nyomás alatt koncentrált kénsav van s ez arra szolgál, hogy a fogoly harminc lépés távolságra fecskendezhesse belőle a gyilkos anyagot, amely egy perc tartamára ártalmatlanná teszi a környezetet, éppen elég ideig, hogy a fogoly megszökhessen.” Szóról-szóra így magyarázza a *Matin*, amely szerint ilyen készülékkel szereljük föl a fogságba jutó katonáinkat. Úgy látszik, előre szemeljük ki őket.

Ia ezek csak a hajdani lucullusi lakomák asztal alá hajtott dessertjének poshadt maradványai, úgy viszont pártját ritkító mutatványa a vigyorgó szemérmertlenségnek az a felhívás, amelyet egy bizottság intézett a semleges államok katolikus népeihez. A templomrabló, kehelysikkasztó és szerzetzsaroló bünszövetkezet korlátlan felelőtlenséggel emígy szól a katolikusokhoz „A német háború és a katolikus egyház” című reklámfüzetében;

„— Tudjuk, mi a katolikus doktrína és mi kövelel, lud juk, mit tilt még háborúban is. Mondjátok meg, ha végigmentek azokon a szolgálatokon, amelyeket Franciaország tett az Egyháznak, nem hü-e a kereszténységhez és az Egyházhoz, a ti és mindnyájunk édesanyjához?”

Hát ez aztán — enyhén mondva — szemtelenség, c'est le cas de le dire. Élénken emlékeztet a cár manifesztumára „kedves zsidaihoz”. Bizony-bizony a művelt világ hajdan közkinsének, a sziporkázó „esprit”-nek alkonya.

Még csak annyit, hogy ez a néhány szemelvény — egyetlenegy lapszámból való. Mi lesz még az egy frankos literatúrában? Ennek a háborúnak nem legkisebb vesztesége, hogy a finom francia pengéből szennyes tagló lett.

A feldkurat levele.

Sajtóhadiszállás, 1915 ápr. 20.

Isten veled falum, hazám, elszakadok Tőled,
Itthagynom a lelkem, hűtlen szeretőmet.
Nem szól már énnékem a falum harangja,
Nem is jövök én már vissza soha a falumba!

Úgyis dohra ütték az utolsó párnám
Mint a réti virág úgy maradtam árván.
Hiába hívogat vén eperfa lombja.
Nem jövök én vissza a falumba.

Nem jövök én vissza a falumba.

M . . . István,
.... honvéd gy.-ezred. Sió-
Maros, Enying. Veszprémin.

Egy elesett hős zsebében találta ezt a verset főt. Sch. Paidolf, a ... gyalogezred Feldkuratja. Beküldte a vers másolatát és azt írja hozzá:

— Eltemettem, örök nyugovóra helyeztem szegényt a kereszténység boldogító jegyének árnyékába: a kereszt tövébe, bár nem volt hívem, evangélikus volt. Itt azonban nincs felekezeti különbség, itt csak bajtárs van. így történt, hogy az elesett katolikus lelkészt eltemette az evangélikus, alig hogy, elvégezte dolgát, elesett ő is, a görög-katolikus tábori pap temette el. . .

De hadd beszéljek az élőkről, bátor, elszánt hős ezredemről. Nem kapta hőstetteiket szárnyaira a hír,

ez azonban aligha fáj nekik. Pietrokow ostrománál ők voltak, kik elsőnek hatoltak be a városba és kergették az ellenséget. Az elmúlt napokban olyan föl adattal bízták meg, amelyhez vitéz, kipróbált, „stramm“ harcosokra volt szükség. Négy nap és öt éjjel utaztunk s alighogy megérkeztünk a rendellelési helyre, angriffra indultak a fiúk, meglepték π mit sem sejtő ellenséget és jóformán egyenkint szedlek ki fedezékeik mögül. A további csatározás folyamán 8000 foglyot ejtettek, közte két kapitányt, egy főhadnagyot, egy hadnagyot és egy altisztet.

— A tiszteket külön hozták, legelül, szekéren. Én fogadtam őket s szobámba vezettem. Az egyik kapitány zászlóaljparancsnok volt s amikor az ablakból látta jönni négyesévet szuronyok közt embereit, sírva fakadt. A hosszú oszlopot a saját főhadnagyuk vezényelte ki a táborból. „Po dva parc na levo, hopp!” A hosszú sor után a tisztekre került a sor. Fölkészültek, szalutáltak, kezet fogtak sírva, kiballagtak az útra és elindultak a szomorú fogságba . . .

— Magam jól vagyok. Nem mondhatnám, hogy valami jól esik a lovaglás, mikor sosem lovagoltam, sem a 30 kilométeres gyaloglás, mikor sosem gyalogoltam. Csak „Betyár” lovam jobban túrné meg a lovast! De jó Istenem, mi ez ahhoz képest! ...

— Kérem, írja ki, hogy aki hozzátartozója felől fölvilágosítást akar, forduljon hozzám (Feldpost 107), felelek azonnal.

Készséggel teszek eleget a kérelemnek. A Feldkurat úr levelében azonban az hat meg legjobban, ami nincs benne, kivéve egy tréfás hivatkozást. Nincs

benne dicsekedés, nincs benne panasz. Pedig hál úgy áll a dolog, hogy a milliók közül, akik niosl a harctéren szolgálják hazájukul, tagadhatatlanul az a néhány száz tábori lelkész az, akinek békés élete során már a hivatásánál fogva is legkevesebb alkalma volt, hogy, megszokja a háborús életei, krudélis viszontagságait. Nem igen ült meg „Betyár” nevű vadállatokat, nem gyalogolt naponként sárban, fagyban mérföldeket, nem végzett soha katonai szolgálatot, nem hált csupasz földön vagy sáros, havas szalmán, a temploma harangját hallgatta, nem pedig ágyú dörgését, puska ropogását.

Nem is a katonákat mondom, szegényeket, hogy őket kérdezzék meg, mijök nekik az a pap, aki ott, a hideg csűrben, betegtől beteghez megy és szelíd kezével törli a homlok hideg verejtekét, egy jó szóval biztat, vigasztal. Kérdezzék meg az otthonlévőket: anyákat, feleséget, mit ér nekik az, hogy oda-künn, a kínszenvedés tanyáján, ott van az édes mellett az, akinek szeméből az otthoni, aggódó szeretet, kezéből a gyengéd féltés melege sugározza be a könnyörtelenül rideg valót. Mert valóban más az angolbútoros könyvtárszoba fölényes hangulata, amelyben a tagadás akrobatái tekintenek aranybetűs kötéseikből a polcokról alá és más a halál mezeje, ahonnét minden út, minden ösvény, kitérő és fedezék nélkül egyenesen az Úrhoz vezet. . .

Meddig tart a háború?

Sajtóhadiszállás, 1915 ápr. 21.

A mi kor megindult, volt olyan vélemény is, hogy mihelyt felvonulnak a seregek, meg is kezdődik már a diplomáciai békéltető akció. Mikor aztán mégsem így lett, sőt lángba borult egész Európa, lábra kapott az a felfogás, hogy egy ilyen méretű világháború egy-két hónap alatt véget kell hogy érjen. Jó, ha karácsonyig elkészülünk, szóltak a pesszimizisták. És ime háromnegyed esztendeje dühöng a háború s még korántsem vagyunk a végén.

A háború befejezésének legnépszerűbb kiszámítása az egyik hadviselő fél döntő győzelmére helyezi a súlypontot. Taktikai és sztratégiai értelemben véve ez akkor következne be, amikor a győztes sereg az ellenséges ország centrumába ér. Csak-hogy ez a háború, az első világháború, nem mérhető a rendes mértékkel. Itt nem egy nép küzd a másikkal, itt földrészek keltek tusára. Nem egy, hanem annyi országcentrumról van szó, olyan kolosszális egységekről és ennek következtében az eddig bevett formák között való döntő győzelmek annyi és annyiféle fizikai és technikai akadályáról, a politikai természetűekről nem is szólva, hogy egészen más módzatok között kell keresnünk a lebonyolódás lehetőségét.

Akik eddig a háború tartamának kérdéséhez hozzászóltak, erre nézve döntőnek, igen helyesen, az

osztrák-magyar-német hadseregek az oroszokkal vívott küzd el mének befejeztet tartják. A francia, angol, szeri) csataterék csak elágazásai a varsó—krakkó—lembergi fővonalnak s kétségtelenül a két főhad viselő egyikének területén dől el a háború sorsa. Mihelyt a keltő közül az egyik legyőzöttnek érzi magát, a háborúnak is vége. Ez a helyzet azonban aligha valamely döntő ütközet következtében fog előállni, hanem abban a pillanatban, amelyben a két fél közül az egyik kimerül.

Az oroszról tudjuk, hogy már novemberben 18 és 42 esztendő harcok küzdöttek soraiban, hogy tartalékja, népfölkelése (Opolcsenie) kivonult már, az eleinte nagy muníciópazarlásra immár a legmesszebbmenő takarékoság következett, újabb muníció előállítására vagy szövetséges földről behozatalára semmi kilátás, az utolsó hetek foglyainál már ósdi fegyvereket találtunk s ami földolag, a nagy, kifogyhatatlannak hirdetett emberanyag nagyon ki van kezdve. Az oroszok újoncai használhatóság s kiképezhetőség tekintetében össze sem hasonlíthatók a mieinkkel. A még eddig csatasorba nem állított, félig vad emberanyagot jóformán kilépni sem tanítják meg, míg a mieink teljesen felkészülnek. De még ennek az anyagnak is csak egy részét küldhetik el a frontba, mert helyi szolgálatra — értve ezalatt a belső béke rendőri biztosítását — Oroszországnak tudvalevőleg nem néhány polgári őrre, hanem néhány hadtestre van szüksége. S ezzel a néhány százezer tudatlan, kedvetlen, örökké elégedetlen és kancsukával kergetett, félvad ember-

rei győzni bajos dolog. Az utolsó tartalék kiképzési határideje körülbelül a tavasz közepén lelnék be s ez utolsó kísértelek a rákövetkező hetekben dőlnének el. A sztratégiai számítás tehát a nyár közepére jósolja a háború befejeztél.

Lehet, hogy ezek a számítások mind beválnak, mégis a feltett kérdésre a választ nem a sztratégia, hanem a pszichológia terén keresem. S bár tudom, hogy első hallásra frázisnak hangzik, az eddigi háborús tapasztalatok s a szemben álló felek erejének becsületes mérlegelése nyomán merem állítani, hogy rebus stantibus a háború tartamát, immár pusztán a felek erkölcsi potenciája szabja meg. Amelyiknek ebből több és tovább áll rendelkezésére, az győzött.

Téved, aki azt hiszi, hogy erkölcsi potenciája csak annak hihet nagyobb, akinek több szuronya és több épkezláb katonája áll a hála mögött.

A háborúnak, amely alapján véve több kisebb-nagyobb ütközetnek láncolata, leginkább egy-egy ilyen ütközetével hasonlítható össze az esélye. A két egymással szemközt fekvő lövészárókba beásott ellenfél a két hadviselő hatalmai markírozza. Szól a fegyver odaátról, eminnen, órákon, napokon ál, a kimenet egészen bizonytalan, minden attól függ, melyik szökik fel előbb a fedezék mögül végső, döntő rohamra. Vájjon melyik fog? Nem okvetlen az, akinek soraiban kévéseimet pusztított az ellenes golyó, sem pedig az, kinek több a tartalékja, mert hiszen ezt az ütközet hevében rendszerint egyik sem tudja megállapítani sem magáról, sem az ellenfélről. Az fog minden valószínűség szerint elszán-

tan támadni és győzni, η ki jobban állta a tüzel, akit kevésbé rettenteti el a sűrű emberhalál, aki jobban bízik magában, aki, bárhogy áll is, már most győztesnek tartja magát, szóval, akinek nagyobb az erkölcsi ereje. Minden valószínűség szerint le fogja győzni azt az ellenfelet, amelynek sorait az elcsüggedés, fásultság, irtózat járják át, noha talán utólag kiderül, hogy számra és erőre sokkal gyengébb volt amannál.

A háború pszichológiája, ha a nagy felvonulásokon, nagy összecsapásokon és nagy veszteségeken túl vagyunk, nem más, mint a tömeg pszichológiája. A hadvezérek mozgató ereje megszűnik, a tömeg ereje mozgatja őket. A lélek veszi át kizárólagos birodalmát, amelyben a hatalmi szónak már csak másodrangú szerep jut s ez a lélek erejével előre visz, gyengeségével a fenékbe sülyeszt. A két hadsereg közül, amelyiket előbb támadja meg a közöny, a visszavonás, a kétkedés, a rémület, az veszti el a háborút. Még akkor is, ha ötten több hadteste és százzal több ágyúja van tartalékban.

A háború, véleményem szerint addig tart, amíg a két hadviselő fél közül az egyiknek letörik erkölcsi potenciája. Varsónak bevétele vagy egy kárpáti szoros kiürítése egy-egy epizód befolyásával lehetnek, de nem döntenek. Nem hinném, hogy akár mi bevonuljunk Szentpétervárra, akár az orosz Berlinbe. De azt elhiszem, hogy kettőnk közül az egyik kiérzi majd a lövészárkából és hazai földről érkező szelőlöböl vagy viharból, hogy nincs tovább. Az lesz a legyőzött.

A TÖRÖK HÁBORÚ

Utazás lefele.

Konstantinápoly, 1915 április 21.

A haditudósító világa mostanában két részre oszlott: a kárpátira és a dardanellaira. Fölről lefele, Uzsoktól Budapestig terjed az első, a pénzváltóüzletben, hol leire, levara és piaszterre váltódik föl a mostoha sorsra jutott korona, kezdődik a második s eltart Kale-Sultaneig (Tsanak Kale), a dardanellai szandzsák fővárosáig. Az elindulás — l. i. a pénzváltóból — elég szomorú benyomással kezdődik; eddig eléggé nagyrebecsült koronánkról kisül ugyanis, hogy nemcsak a franknál, de a sokkal kevésbé előkelő hangzású leinél is kevesebbet ér.

A pénzváltó után a határszéli Predeál a második mementója, hogy kijutottunk a békés, meghitt környezetből. Az állomás előtt feketebajszú és olajosképű román strázsál a nem kevésbé feketebajszú és olajosképű magyar csendőrtől nem messze.

Az állomásépület csarnokában a román útlevélvizsgáló néz ablakából farkasszemet a m. kir. Határ-

rendőrség kirendeltségével; a faji és politikai ellentetek azonban mindössze abban merülnek ki, hogy mindegyik a másiknál gyorsabban akarja elintézni a láttamozási procedurát. El kell ismernem, hogy a románé a babér. Mint ahogy el kell ismernem azt is, hogy a levegőben rejlő és talán némely arckifejezésben mutatkozó nemzeti antagonizmusnak a hatósági személyek viselkedésében legkisebb nyoma sincs: gyorsak, előzékenyek, kifogástalanok. S bár egy levélhordó földim nagy méltatlankodva panaszolja, hogy ünnepek előtt a magyar-predeáli románok odaát húst és lisztet kaptak a román testvértől, a magyarok pedig alig; nem nagyon izgulok, mert érthető, hogy a maga fajtájával osztja meg inkább a román azt, amije van. Nagyon sokja pedig neki sincs.

Predeál és Bukarest között kisiklott egy mozdony, késünk tehát négy órát, nincs többé összeköttetés Bukarestbe, várni kell délig, akkor visz egy személyvonat, amellyel este érkezünk meg a román fővárosba. Természetesen elmarad a további csatlakozás is s ennek következtében Bukarestben kell tölteni az éjszakát.

Budapest, Bécs, Berlin talán együttvéve sem mutatnak oly lázas érdeklődést a háborús hírek iránt, mint Bukarest egymaga. A szállodák előcsarnokain alig tud az ember átvergődni a hangosan beszélő és élénken gesztikuláló bukarestiektől, kikel mind a kifüggesztett könyvmatos hírek csábítottak ide. A Hotel Athenée előkelő halljában, amely a mi Ritz-ünkre emlékeztet, az egyik sarokban az angol

követ kávéztatja souper után vendégeit: a francia és spanyol követeket feleségeikkel, s diplomataknál szokatlan, valamelyest erőltetetten hangos fesztelenséggel folyik a társalgás Olaszországról, Venizeloszról s Davija román tisztről, kit délután lőtt mellbe a szolgálja. A szemközti sarokban egy magyar gróf, aki nélkül szálloda-halit el sem tudok képzelni, figyeli nyugodt mosollyal a világ sorát. Agyonöltözködött balkán szépségek sietnek át az oszlopok közt s vörös atillás huszártisztek düllesztik feketezsínóros mellüket.

Másnap délben indult a vonal Konstantinápolyba, — ahogy én hittem s a menetrend ígérte. Elértünk Rhamadanba, a dunai kikötőbe, parázs útlevél- és vámvizsgálat után hajón a Duna túlsó partján fekvő bolgár Ruszcsukba, ahol újabb útlevél-, egészségügyi és vámvizsgálat után a készen álló vonat vezetője értesített, hogy egy stara-zagorai vonalon történt földcsuszamlás következtében nem Zagorán át, huszonkilenc óra, hanem Szófián keresztül ötvenöt óra alatt jutunk el Konstantinápolyba, ha jól megy minden. Igaz, hogy ebből az időből tizenöt órát Szófiában tölthetünk.

Amit éppenséggel nem bántam meg. Mert amilyen szívesen váltam meg a forgalmas, lármás, mintegy mulatóba kifesteti, dióhéjba szorított balkáni Paristól, oly valóságos élvezettel ácsorogtam egy napot a bolgár metropolisban, amelynek már a külseje, városrészeinek elrendezése, utcái, sétányai, klasszikusan monumentális palotái és ritka jóízlésű bérházai is a hirtelen támadt bolgár kultúrának

nemcsak fokmérői, do a föltartóztathatlan haladás legbiztatóbb jelei.

Szófia külső elrendezése, ha már emlékeztetnie keli, Londonra emlékeztet forgalmas, ínég részben a török uralom idejéből származó eityjével, amely a kereskedelmi forgalmat bonyolítja le, a régi városrészt az újtól elválasztó kertjével s az ezután következő palota- és villasorral, amelyben egyetlen üzlet vagy bolt nincs. És milyen paloták, milyen villák! Egy sugárútnak, amely szélesebb Stefánia-útunknál, mindkét oldalán terülnek el s veszik körül gyönyörű félkörben a fölszabadító cár gyönyörű szobrát. Ebben az új, és dacára ennek szép környezetben nem-hogy arra, amit mi „Balkán” alatt szoktunk érteni, de még a kevésbé európai múltra sem volna semmi, ami emlékeztessen, ha ott nem állana az egyik járda közepén egy szomorú obeliszk, azon a helyen, ahol Petkowot gyilkoltatta meg a Sztanibulow-politika. Egyébiránt szabad-e még az ilyesmit napjainkban „kevesbé európai”-nak neveznem? S habár Bulgária óriás léptekkel közeledik Európához, nem e találkozik útközben ugyanezzel, amint politikai és diplomáciai erkölcsével még jobban siet a Balkán

Rövid látogatás után gróf Tarnovszkinál, előzékeny és nagytehetségű szófiaí követünknel, este-felé a „ministerski savjetnik” házának vettem utam, hogy eleget tegyek Radoszlawow dr. miniszterelnök szíves meghívásának, amely este hét órára szólt.

Nem tudom ma, mit rejt méhében a jövő? Nem-e lesz soha okom megbánni azt az elismerést, amelyet e pillanatban sehogy sem tudnék megtagadni ettől a bolgár államférfiútól? De az egyszerű, kis szobájában ma nyert benyomások után nem tudok másképp, mint dicsérőleg nyilatkozni arról, amit itt tapasztaltam. Megnyerő már az az egyszerűség is, amely a végrehajtó hatalom legfőbb képviselőjét körülveszi. Az utcáról nyíló kis ajtó már a miniszterelnöki előszobába, innét az első ajtó már a dolgozószobájába vezet. Az az első impresszióm, hogy panaszos ide könnyen bejut. Az előszoba lisztára súrolt deszkapadlóját olcsó futószőnyeg teríti, egyszerű fogas vár a látogató kalapjára, a sarokban egy zöldre festett állványon néhány zöldlevelű palánta képviseli a fényűzést. Olyasféléi érzek, mint azoknak a jói megalapozott, százesztendőös becsületes kereskedő-cégeknek a Kontor-jában, ahová mahagóni, hajlított bútor és aranyos cirádé be nem merészkedik még. Ennek a dísztelen, sötét szobának tekintélyszaga van és az e pillanatban átsiető fényesen dekorált tábornok úgy fest, mintha kvártélyon volna kispolgári háznál. Civilruhás zömök emberke veszi át illedelmesen a névjegyem s nyílik azonnal a szoba ajtaja, a küszöbön áll maga Radoszlawow.

Első pillanatban Pasiccsal téveszthetném össze. Ugyanaz a két hegyben végződő hosszú, hófehér szakáll, középmagasságú termet. Csakhogy míg amaz szikár, Radoszlawow zömökebb, amannak kesernyés a szája szeglete, szúrós a tekintete, emennek joviális, nyílt és barátságos a nézése. Üdvözle-

semre az volt az első megjegyzése, hogy: „Hiszen most Bulgáriában nem történik semmi!”

Erre a mosolyogva tett megjegyzésére azzal a kéréssel feleltem, szabadjon egészen leplezetlenül, esetleg nyilvánosságnak szánva, hozzá néhány kérdést intézнем. Hiszen arra úgyis csak olyan választ fog nekem adni, amelyet jónak lát.

— Igen, így lesz talán a legjobb.

És most egy olyan beszélgetés következett, amelynek — ámbár rövid távirati tudósítást már küldtem róla — egyes részleteit nem tartom érdektelennek elmondani. Első kérdésem a Valaudovo affaire lefolyására és esetleges következményeire vonatkozott. Ennek, valamint további kérdéseimnek megbeszélése kezdetben rövid mondatokban történi, de a később hozzákapcsolt megvilágítások, amelyekhez nem leszek semmit hozzá, igen érdekes, szubjektív parafrázisát nyújtották az elmondottaknak. — A dolog egészen jelentéktelen és már elintéződött, — mondotta a miniszterelnök — a szerbek nagy lármát csaptak, mert több új alattvalójuk — törökök, bolgárok — nem akart szó nélkül, szolgálkig megalázkodni és kétségbeesett vakmerőséggel föllázadtak. Sajnos, az ilyen eset a Balkánon annyira megszokott, hogy szinte felvetődik a kérdés: mi csoda célja volt tulajdonképpen a tervezeit fölkelésnek? Talán azt sejtették, hogy a mi csapataink már az elégedetlenek mögött állanak? Vagy talán az volt a szándékuk, hogy ezeknek a kellemetlen jelenségeknek további folyamán a semlegesség megszegésére kényszerítsemek? A valandova-i lázadás öszin-

lesége melleit szól az a bizonyíték, hogy az elégetlen törökök azóta telepeiket tényleg elhagyták és Törökországba, vándoroltak ki.

— Mi a véleménye a görög hivatalos sajtó újabb ellenséges magatartásáról? — volt a második kérdésem.

— Hivatalosan — hangsúlyozta dr. Radosz-lawow — Görögországgal jó viszonyban vagyunk. Úgy látszik, elsősorban attól tart, hogy a háború végeztével Bulgária jobban járna, mint ő maga. Vagy talán szívesen látnák, ha akciót kezdenék az entente ellen, hogy görög Macedóniaián ne kelljen bevárniuk egyes koncessziók kikényszerítését. Nagy mértékben nő az étvágyuk, most már Monasztirral kacérkodnak és a görög” vérrokonság alapján nem-sokára talán Konstantinápolyal is?

— Beszélnek arról is, hogy Bulgária és Oroszország viszonya pillanatnyilag kiéleződött? Az orosz sajtó zúgolódik, várható itt talán valamelyes döntő lépés?

— Oroszországgal való viszonyunk éppen olyan zavartalan, mint a központi hatalmakkal. Ma nem lehet és nem szabad ennek másképp lennie. Nem lehetetlen, hogy egyes oltani körök minket egy, nekik kedvező elhatározásra szeretnének bírni, de, biztosíthatom, minden eredmény nélkül.

Most a bolgár kormánynak a semlegesség kérdésében elfoglalt jelenlegi álláspontját érintettem a jövőre való tekintettel.

— Eddig végleges döntésre még nem kerülhetett sor. Mi a legszigorúbb semlegesség álláspontján va-

gynnk és emellett kitartunk. Higye el — tette hozzá megnyerő mosollyal a miniszterelnök, — ez a dolog eddig sem volt egyáltalán könnyű.

Majd egy kis malíciával hozzátette:

— Kérdezhetné, mit forgolódik a hatalmas Oroszország a „kis Bulgária” körül...? Vagy hát mégis csak vagyunk valakik? De akkor ők nagyon távol állanak tőlünk, míg önök magyarok olyan közel vannak hozzánk ...

Még egy negyedóráig beszélgettünk a részletekről, amelyek nem voltak a nyilvánosságnak szánva.

Radoszlawow bolgár miniszterelnöktől egy rendkívül okos, becsületes ember benyomásával távoztam, persze azzal a szorongó érzéssel, amely az embert egyéniségek megítélésénél mindig kíséri az olyan politikus dolgozószobájából, kinek hivatása nem mindig azt mondani, amit gondol.

A Hotel Bulgarie környékén forgalmasabb az élet, a bejáróban már egymásra ismert 8—10 céhbeli; újságíró mind: német, osztrák, magyar, amerikai. Konstantinápolyból jövet és indulófélben ugyanoda. Az onnan érkezők az odaindulókat szomorú hírral búsítják: nincs rá mód czidőszerint kijutni a Dardanellákba, a hadvezetőség nem ereszt ki újságíró; persze megint egynéhány kedves kolléga fejtett ki tapintatlan túlbuzgalmat az utána érkezők rovására. No de egyre megy, ki áll meg félúton?

Éjfélkor elindult vonalunk másnap délig robbogott bolgár földön. Az állomások legérdekesebb látni-

valói a délceg bolgár tisztek, kitűnő uniformisban, valamennyinek az oroszéhoz hasonló kokárda a sapkáján. Szegény orosz kokárdák, „atyuska szemei”, hány sapkán maradt hült helyük egy-egy korona vagy hús/filléres fejében! Utoljára már fából faragtak a jó kozákok előre nagyobb készletet, hogy fogságba-jutás után legyen értékesíthető tartalékjuk.

Ismételt útlevel- és podgyászvizsgálatokból következtetjük, hogy a határhoz közeledünk. Csakugyan már előtűnik Drinápoly délibábos panorámája Selim pasa mecsetjének négy hihetetlenül magas minaretjével, hiába vette célba hetekig az ellenséges ágyú.

Török vasúton utazunk már, magánvállalat vasútján, török vasúti és rendőri közegek kezelnek halkán, udvariasan, de szigorún. Átvizsgálják a podgyászom, kérdik, van-e nálam levél vagy más írásféle? Van hát s nagy csomagban viszik mindenféle levelemet, jegyzetemet, könyvemet a szomszéd fülkébe a felügyelő úrhoz. Eleinte tiltakozni szeretnék, de annyi szeretettel, közvetlenséggel s amellett könyörületlen következetességgel megy végbe az egész procedura, hogy meg sem próbálkozom. Odaát aztán egyenkint elővesznek minden darabot. A németnyelvű leveleimet figyelmesen elolvassák s barátságos mosoly kíséretében visszaadják. Egy magyar kéziratot ideadnak, mondjam el, mi van benne?

— Egy öreg anyó története, ki egyetlen fiát kíséri ki a vasúthoz, a csapatához.

– Szegény! – sóhajt föl a szimpatikus fel-

ügyelő s bólongat fejével szomorúan a két segédje is. Azután a könyvekre kerül a sor.

— Ez micsoda?

— Ez Azyade, Pierre Loli regénye, a legszebb dolog, amelyet valaha írtak a törökökről.

— Hát ez?

— Ez nem olyan szép. Ez az én könyvem, tesszik látni, rajt' a nevem. Most kaptam mutatóba elindulásakor a kiadómtól.

A könyvből veszemre egy sűrűn összehajtott papírlap esett ki, magam se tudom, hogy került oda. Egy népdal szövege volt, amelyet valamikor hónapok előtt baráti körben írt le ösmerős kéz s hogy, hogy nem, a táskámba, onnét a könyvbe került. De mert női kéz írása, gyanús volt. Fordítsam le.

S mialatt vonatunk a török síkon robog keresztül, felperzselt hajlékok, rombadőlt várakozások tanyáin, búsan fájdtó emlékek ós lassan visszatérő életnyilvánulások között, az álmovilág megragadó és kellemesen bágyasztó, egyhangú és változó, vidító és szivettépő képei, képzetei és érzései kíséretében németre kell fordítanom a lelkiismeretesen szigorú, kedvesen hajthatatlan fezes inkvizitoraimnak, hogy:

Te adtad nékem az első álmatlan
Szomorú éjjelt, bús éjjeli...

Visszakaptam minden írásomat, könyvemet egy kedves, jó szó kíséretében. Csak a revolveremet kobozták el, amelyet, mit sem sejtve, bent felejtettem a sajtóhadiszállásról elhozott podgyászomban.

Ezért még bajom lösz, jósolták verzátusabb útitársaim.

Megállunk Lüle-Burgaszon, ahol egy kémény tetején golya rakott fészkel, alatta a nyilasokban varjúesalád építkezik éppen. Politizálnak a szárnyasok? Csorlun apró hintócskák állanak szép sorjában az állomás mögött, olyanok kicsinyben, mint az udvari aranyozott karosszériák. Ezeregyéjszakába való ici-pici vehikulumok. Most kiáltják: Csataklzsa! Istenem, csupa csatatérből áll a te egész világod?

Pontban éjfélkor robog be vonatunk Konstantinápolyba. Egy nehezen mozgó hamal jön a holmi mért s még jobban meggörnyedve viszi kifelé. Soha nem látott, testben-léleekben idegen pária, kinek mégis mintha olvasnám minden gondolatát, vele együtt érezném a szíve lüktetését, azt hiszi: az életért küzd, pedig csak megszenved, dicsőséges őszik fényes napjaiért vezekel fáradt, lassú csoszogása.

Vasárnapi kaland.

Konstantinápoly, 1915 április 25.

A Seraskerat monumentális kapuján belül, a tágas udvaron legutóbb bevonult önkéntesek gyakorlatoznak; az uniformisuk zölde (poszté)ből készült, a miénkhez hasonló, fejükön vízhatlan anyagból való sisakalakú puha főveg. Kifogástalanul végzik az összes mozdulatokat, keményen lépnek ki s halálmegevétessel vágódnak hasra az udvar kemény

kövezetén. A kőkerítés vasrácsozatához apró anatóliai lovacskák vannak kikötve, nagy teherrel érkeztek az imént, kíséretük tíz perc alatt megépített hat sátrat olyan precizitással, hogy öröm volt nézni.

Ez a kis elevenség azonban a nagy udvarnak csak egy kis csücskére terjed ki, maga a hadügyminisztérium magas palotája körül meglehetősen csend honol, úgy, hogy meg tudom tartani a vasárnapi koradélután megszokott impresszióját. S a palota bejárójától a híres toronyig (Seraskerturm), amelyet II. Mahmud szultán építtetett marmarai márványból, nem is jár más élő, mint jó magam s kevéssel utóbb katonai meghatalmazottunk, Poniankowski vezérőrnagy. Félhárom óra tájban azonban hirtelen megélénkül a környék, visító sípolással öt-hat automobil robog be egymásután a palota elé, a kapuból tisztek jönnek sietve kifelé; legtöbbször meglátszik, hogy nemrég cserélték föl a porosz derékbaszabott waffenrockot a sokkal egyszerűbb s igen izléses török zubbonyra; fehér borítékok, blanketták, mindennemű írások villognak ki kézből, zsebből, táskákból, már most őrség is áll a palota bejárójánál, még pedig sorkatona, pléhszámos rendőr és veressisakos tűzoltó; most egy gyönyörű Mercedes repül végig az udvaron, gazdáját tisztelgés, hangos parancsszó fogadja; a palota udvarában, széles lépcsőzetén, az emeleti nyitott folyosón izgalmas zszibongás terjed mindjobban s mire magunk följutunk az első emeletre, már semmi kétség: történt valami.

A terem, amelybe belépünk, nem sokkal kisebb a Vigadó kisterménél, a jobbról-halról nyitott ajtó-

kon át látni, hogy a többi is van ekkora. Aranyozott bútorok, bőrpamlagok és székek mind leterítve, monumentális üvegszék, a dúsan függönyözött ablakok közt szemben egymással két nagy íróasztal. Két-két tiszt dolgozik mindegyiknél; első pillanatra egyformák, utóbb észrevehető, hogy az egyik asztal gazdája németek, a másiké törökök. Uniformisuk egyforma, a prémes főveget a németek se teszik le még munkaközben sem, de a törökök nem hordanak monoklit s maguk sodorják a cigarettát. Szótlán folyik a munka, egyetlenegy szó nem megy át az egyik asztaltól a másikhoz. De beléptünk után alig néhány perccel már itt is vége szakad a csendnek, a rosszul záródó nagy szárnyas ajtó többé pihenőhöz sem jut, valósággal ontja a sok uniformist, a sarkantyús és csoszogó tisztek zaját alig tompítja a végtelen méretű, virágos perzsaszőnyeg.

Most Posselt tábornok, a kaukázusi hadsereg parancsnoka, aki ma érkezett ide, majd Bronsarl tábornok, a konstantinápolyi vezérkar egyik főszemélyisége lépnek tárt karokkal és suttogó szóval katonai meghatalmazottunkhoz, mindegyiknek van valami jelentős mondanivalója s az uraknak kipirult arcán, élénkebb taglejtésén látom, mielőtt megtudom, hogy tényleg „történt valami”. Poniankowski vezérőrnagy egy pillanatra magamra hagy, beviszik a szomszéd terembe, hová csakhamar egy csomó más magasrangú tiszt is besiet s néhány perc múlva már megtudom a nagy újságot: az angolok partraszállást kíséreltek a szoros bejáráján, a mieink teljesen fölkészülve fogadták, a remélt meglepetés nem

sikerült, folyik az ütközet, még pedig az eddigiek-nél nagyobb vehemenciával. Egyidejűleg a Fekete-tengerről is bombázzák a partot az oroszok. Minden jel arra vall, hogy a mai napot szemelték ki angol, orosz és francia egy együttes akcióra, amelytől, úgy látszik, azt várták, hogy meglepetésszerűen éri a török csapatokat. Hogy ez így volt, az az est folyamán újabb részletek során nyert beigazolást. E pillanatban még bővebb adat nem állott rendelkezésre.

Mire a palotából kiértem a nagy kapuhoz, már olt ácsorgott tiz-tizenöt értelmes képű turbános alak a bejáratnál jobbra, azon az emlékezetes helyen, ahol egy kőrakás mögül automobilból lőtték agyon a kapun ugyancsak automobilon távozó Mahmud Sefket pasát, a providenciális férfiút, ki 1909 áprilisában a legkritikusabb pillanatban érkezett Szalonikiból a török főváros visszahódítására. (Ugyanettől a helytől alig néhány lépéssel beljebb, a kerítésen túl, akasztották föl gyilkosait.) A turbános alakok némán állottak, nem folyt semmi találgatás, mint ahogy ez nálunk volna, csak kutató nézésükből látszik, hogy ezek már tudják, csak még azt nem, hogy mit? A sztambuli-utca — nem hiszem, hogy képzelődöm, — egy félóra alatt szint váltott, a kis kafánákból a járdára özönlöttek az emberek, fölállottak szélére és égő, fekete fürkésző szemek kordonja között halad el minden a seraskerat udvaráról érkező autó, bérkocsi, uniformis.

Az Aja Szófia és a volt igazságügyminisztérium, jelenlegi képviselőház előtti térségen már csoportosulások varrnak. A konstantinápolyi népléleknek ez

a négyszögletes térség az, ami nekünk valamikor a Kerepesi-út sarka volt. Az 1909 április 13-iki események avatták azzá, az ellenforradalom izgalmas percei, amikor néhány ezer katona, ulema és hodzsza buktatta meg Hussein Hilmi kabinetjét, amikor 80 golyótól lelte halálát Riza pasa s tévedésből áldozatul esett a vele együtt kocsin távozó Arszlán bey szmirnai képviselő is, kit Hussein Dzsahidnak, a Tanin főszerkesztőjének néztek. A csoportokban már találgatnak, jósolnak is. A megelégedett, ragyogó ábrázatoké a túlnyomó többség, a fiatalok viszik a szót, a fehérszakálluak még méltóságuk rovására is figyelmesen hallgatják. Mit beszélnek? Persze nem értem, de ki tudom venni, hogy nagyon ínyükre van valami. Kezdődő sokadalom van a Taxim páratlan méretű kaszárnája előtt is már, azon a fronton, amelyen az ellentálló ezredet lötték a Sefket ágyúi a felejthetetlen áprilisi napon. Annál a lámpásnál, amelynél én állok most, terült el holtan az emlékezetes napon a Sun tudósítója, aki le akarta kapni kodakjával a sarokablakból lövöldöző egyik közkatontát, ahogy lövöldözés közben balkezével cigarettát sodort.

A Taxim előtti publikum már részleteket tud a tengerbe kergetett angolokról, elsüly esz tett hajókról. Annak a közmondásos keleti flegmának semmi nyomát nem találok, bizakodást, lelkesedést annál többet. Az új Galata-híd (ó, hogy meg nem hagyhatták a régit!) mindkét járdája zsúfolt, a kikötőt fürkészi mindenki, néhány partvédő hajót, remorqueurt, torpedót, a boszporusi bejáron innen vesz-

teglő Göbent, indulnak-e már? A híd alatt a kis boszporusi és aranyszarvi hajóállomások kivételkép üresek, elhagyatottak, ki mozdulna el, ha csak egy órára is, a várva-várt hírek forrásától? Csak az apró csónakoknak van keletük, ide-oda szállingóznak a legkíváncsiabbak a két part között, hogy jobban ellássanak a szultáni palota, a tündöklő Dolina Bagcsé Szerai felé, valami szokatlanságért, feltűnőért, amiből következtetni lehessen. Fogadkozások, sóhajok, vágyak szállnak az Aranyszarv vitorlásain s a kezdődő Boszporus tengeri kolosszusain keresztül a lelkes, harcias török Sztambul partjáról a felemás Fera felé.

Mert Fera, az más világ. Az Kelet, amely szégyelli származását és fehér kamáslit hord papucsa fölött. A muzulmán lakosság itt kisebbségben van s ami nem az, 'nem mind fénylik. A szó tágabb értelmében vett nyugateurópaiakon kívül, kiket hivatásuk köt ide, erős számarányban van a görög és örmény, akiknek nem együtt dobban a szívük a törökével. Fera a modernségével hivalkodó nyugati stréber, a Nyugat cinizmusával és eltompult érzékeivel. És a perai vasárnapi sétáló közönség — mert itt már nemcsak a csukott boltokon, de a sétálók sokadalmán is észlelhető a vasárnap — bár már többet tud a nap nagy eseményeiről, már szinte el is könyvelte megtódtva fantasztikus részletekkel. Itt már nem titok: ma reggel a gallipoli félsziget nyugati partján, még pedig a Sighin Dere torkolatánál, Kába Tepetől nyugatra, Ari és Teke Burnu környékén, valamint Kumkálé közelében partraszállási kísérlet

történt, amelyet a török csapatok nemcsak hogy erőlyesen visszautasítottak, de a partra engedett ellenség túlnyomó részét szuronyrohammal a tengerbe szorítottak. Örömmel újságoljak az emberek egymásnak itt is a részleteket, de a remegve kiejtett reménykedő szónak, a csendes, ábrándos büszkeségnek itt semmi nyoma. Győztünk s már túl vagyunk rajta, mi lesz holnap?

Néhány szerencsés halandó, aki a sötétség beálltával a galatai híd körül járt, mégis bizsergető látványnak volt tanúja. Mintegy varázsszóra elaludtak a legközelebbi lámpások, a színes jelzőlámpa világított gyéren, ami világosság volt, azl a távolabb szkutarii part, Besiktas, Ortakői és Kuskund-suk küldöttek. S a nagy csendben, nagy setétben megnyílt titokzatosan a híd közepe és lassú méltósággal haladt keresztül rajta valami setét szörnyeteg, fojtott zakatolással s kísérteties csörömpöléssel. Utána még egy. A Göben és társa keltek útra, ki a széles Marmarára, azon is túl, a hívatlan vendég elé. S a Dsihangir-dsámiából Walidé-mecsetből imáról távozó muzulmánok szorongó szívvel állnak meg a parton, álmatagon játszik fáradt kezük a borostyán füzér szemeivel és úgy bámulnak bele merev nézéssel a setét, elhaló sávba, egyetlen nyomába annak, hogy a padisah katonái immár elindultak az angol pióca ellen.

Éjszaka van. Sem Sztambul, sem Péra nem akar elnyugodni. A kis kávéházak tömvék, az utca zsúfolt, a sarki dohányárús és pénzváltó bódék körül folyik a kaszinó. Az előkelőség a klubokban

várja az újabb híreket és úgy adogatja le az utcára tovább. Ali Hajdar Midhat pasa bagdadi képviselő, lia a nagy Midhat pasának, kit Abdul Hamid azért, hogy trónra ültette, hálából előbb száműzött, utóbb megfojtatott, most érkezik Enver pasától és boldogan újságolja a klub olvasójában, hogy egy angol torpedót elsüllyesztettünk, egyet pedig agyonsérülten partravonszoltunk. Azután nekem kedveskedik azzal a különös hírrel, hogy az oroszok kaukázusi 1917-es újoncaikat most expediálták a Kárpátokba, ugyancsak végét járhatja nagy tartalékjuk. Hivatalos kommuniké még nincs, nem is lesz, amíg nem érkezik be a jelentés az összes részletekről, akkor is csak szűkszavú lesz, mert a harc még folyik.

S úgy éjfél tájban jött egy szenzáció, amely senkit meg nem lepett. Az örmények, a törökök híres örményei, akik nélkül Törökországban esemény el sem képzelhető, megint nyújtogatják csápjait, ők, úgy látszik, be voltak avatva a vasárnapi kaland titkos tervébe. A partraszállás sikere esetén s a fekete-tengeri bombaszó gyűjtő hatása alatt a dicsőséges nap stílszerű lefolyásáról nekik kellett volna gondoskodniok néhány bomba erejéig. A tervezgetés azonban nem számolt Dsambolla bey éberségével. A titkos policia főnöke ugyanis már végigjárta a kalandos eshetőségek s kritikus helyzetek főiskoláját. Kiamil pasa idejében a túlbuzgó ifjútörök letartóztatására került a sor egy izben, ami ellen Dsambolla azzal védekezett, hogy szó nélkül lelőtte az eljáró csendőrtisztet. Mégis lefogták s börtönbe vitték. Ekkor beteg jelentett s orvoshoz ké-

redzkedett. Útközben megdolgozta fegyveres kísérő-jét, az orvosi vizitról egyik se tért vissza többé. Csak az ellenforradalom után került elő a leleményes férfiú, még pedig a titkos rendőrség főnökének minőségében. Dsambolla bey éberségét ezúttal sem sikerült kijátszani, ő már napok óta tudott az örmények készülődéséről s nyugodtan hagyta összebogozódni a szálakat. Mihelyt elérkezettnek látta az időt, rajt-ütött a mit sem sejtő társaságon s a derék örmények, kiket már gyermekkorukban szellemes francia és puritán angol kulturaterjesztők lázítottak gyűlöltre saját szülőhazájuk ellen, a hűvösre kerültek, még pedig vagy négyszázan. Velük együtt agilis vezérük, Dekrin bey, a Sabah szerkesztője is, aki az áhítozott szenátori méltóság helyett kalodát kapott, amelyben most ugyancsak eltépelődhetik azon, hogy ugyan miért is nem sikerült az oly jól kieszelt vasárnapi kaland?

Azóta elmúlt két nap. Az angol-francia vereség komoly dologgá nőtt. Kaba-Tépé alatt vagy húsz-ezer emberük pusztult a török szuronyok előtt a tengerbe. Vagy tíz szállító dereglyéjük emberestül elsüllyedt. A törökök eddigi nagy sikeréhez nem fér kétség. Ujjong Sztambul és Péra. Kivilágították a várost, boldog emberek tömege rójja a széles utcát és szűk sikátorokat. A Seik-el-ül Islam fetvát bocsátott ki s a szultán felvette a Gházi nevét. Amit csak győzelem után tehet.

A győzelem ünnepe.

Konstantinápoly, 1915 május 11.

A trónjavesztett Abdul Hamid idejében a pén-teki szelamlik a konstantinápolyi globetrottereknek olyan tradicionális látványossága volt, mint Nizzában a farsangi virágcsata. Külön páholyuk volt a diplomatáknak és előkelő idegeneknek, ahol a bár páratlanul színes, ragyogó kép még sem hathatott különösen, mert leírását ezerszer elolvasta már előzőleg 'minidenki. újabb színeket csak a maliciózus Abdul Hamid vitt néhanapján a nagy felvonulásba, amikor lépés helyeit ügetést parancsolt kocsisának, hogy a két oldalt előírásosan gyalog lihegő öreg és természetes főméltóságokat megszalajtassa. Az egykori nagy úr azonkívül, hogy a legravaszabb diplomata és legkiválóbb rendőrtalentum volt, a legkegyetlenebb malíciával excellait. Még ma is emlegetik Rifaat pasa nagyvezér esetét, ki egy alkalommal, audienciáról jövet, hirtelen rosszul lett s útközben egy örmény bódéjában volt kénytelen megpihenni. A szultán persze még abban az órában megtudta, hogy első bizalmasa megbízhatatlan s nem ok nélkül mindenkor gyanús örmény ember házában járt. Mire az öreg méltósága hazaért, már a titkos rendőrök tárt karjai fogadták. Az öreg úr persze könnyen ki-magyarázhatta magát, mégis Abdul Hamid csak azután bocsátott meg, hogy bemutatta csalhatatlan és kézzelfogható bizonyítékát látogatása, bár haszthatatlan, de ártatlan jellegének.

Az alkotmányos éra, amely igen okosan és lapidárisan végzett sok mindenféle sallanggal, megszüntette a szelamlík cirkuszszerű karakterét is és bár sok kíváncsi várja az utcán ezentúl is a padisah arrakocsizását, az érdeklődés nem ölt többé túlságos arányokat s a díszes, kiöltözött, csillogó és flirtelő szelamlík-publikum egészen elmaradt.

A mai szelamlík azonban egészen különös auspiciumok közi folyt le s olyan események előzték meg, amelyek méltán tarthatnak számot a komoly érdeklődésre s a szívből fakadó együttérzésre. Ez az érdekes és kimondhatatlanul rokonszenves nemzet, amelyet, dacára a történelmi múltban fakadt, igaz, hogy rég begyógyult sebeknek, a magyarság sem szűnt meg szeretni, olyan kálváriát járt nemcsak az utolsó századokban, de években is, amelynek nyoma az utolsó hamal bánatos arckifejezésén is visszatükröződik. A török embernek legnehezebben elviselhető csapás érte: harcias mérkőzésben maradt alul. Megcsorbult a hősi szablya, a ghazik nemzetsége vereséget szenvedett. Nem a londoni konferencia, nem az elvesztett területek, vagy legalább is nem legjobban ezek fájtak a próféta utódainak, hanem a legyőzöttség megalázó érzete. S hogy napjainkban, a nagy világháborúban oly hirtelen eltökéltséggel álltak be a sorba, abban sokkal nagyobb szerepe volt a revanche eszméjének, mint a franciáknál, s revanche alatt nem elhódított területek visszaszerzésére gondolnak elsősorban, hanem a véres kölcsön véres visszafizetésére, az elhomályosult ozmán harci becsület világraszóló rehabilitására.

S im Allah meghallgatta alázatos szolgáit. Nem a vazallussal legjobb esetben egyenrangúval, hanem a világ leghatalmasabbjaival került szembe a ragyogó félhold, nem is eggyel, hanem hárommal egyszerre és fényes — győzelmet aratott. Először, másodszor, harmadszor támadtak rája, egyesült erővel, háromfelől: északról, délről és keletről, tengeren és szárazföldön, hiába. Először csak megvédte magát, utóbb csúfosan elverte a támadókat. Főlényesen közel engedte őket, nem zavarta partraszállásukat, aztán leverte, letörte, tengerbe fojtotta az egész társaságot, fenékbe sülyesztette vagy legalább is harcképtelenné tette legjobb hajóit s három nap alatt kisöpörte földjéről utolsó szál katonáját is azoknak a hatalmasoknak, akik a „haldokló Törökország” szállóigéjét piacra vetették.

Ennek a diadalmas mأمornak jegyében folyt le a mai szelamlík, alig egynéhány órával a nagy győzelem után. De egészen különös jelentőséget adott az is, hogy ez alkalommal jelent meg először népe előtt mint ghazi, az ozmánok sokat szenvedett uralkodója, s hogy maga az ünnepi istentisztelet kivételesen az Aja-Szófiában folyt le.

A város pénteken reggel már a korai órákban ünnepi díszet öltött s egymást érik az aransujtásos előkelőségek fogatai. Az új galata-híd keleti járdáját ellepték a kíváncsiak, akik a Dolma—Bagcse—Serai felől érkező szultáni yacht kikötését lesik. A gyalogság katonai kordonja már az Emin-Onu-téren kezdődik s a Jeni Valide monumentális dsámdája mellett vonul el, a XVIII-ik század végén elhunyt

Abdul Hamid szultán sírja mellett. A duplasoros, elszánt külsejű gyalogsági kordont itt a csendőrök veressújtásos, sötétkék falanxa váltja fel, amelyet a magas Porta előtt a lovasság frontja követ. Zökles, egyszerű ruházatú legénység, balkezében a kis lobo-góval végződő lándzsával, feltűnően jó) lovakon. A Souk—Csesmie-kapun a Serai kertje mellett befordulva az igazságügyminisztérium előtti nagy térségre jutok, amely az Aja-Szófiával képez sarkot. Ma, a nagy ünnepélyes alkalomra való tekintettel itt végzi a Padisah szokásos pénteki ájtatosságát, ma itt megy végbe a szelamlik.

A lovas kordon egészen a mecsetig tart. Itt áll a katonai zenekar s mellette a mecsei bejáratáig az imámok csoportja, utána pedig nagy díszben egy tengerészkülönítmény. A bejáratnál szemközti járda drága szőnyegekkel van leterítve, a kiváltságosak állanak itt, az idegen méltóságok, követségek s ezek vendégei.

A német misszió fényes egyenruhába öltözött személyzete, ott vannak a mieink is, az amerikai követséget Mistress Morgenthau, a nagykövet felesége képviseli. Minthogy a félhold birodalmában a „holnap”, „azonnal” vagy pontos idő ismeretlen fogalom (csodálom, hogy a vasúti menetrendben meg van jelölve az érkezés és indulás órája), a mai szertartások ideje szolgáltatja a találgatások anyagát s ehhez képest látta jónak a közönségnek még hivatalból beavatottabb része is már délelőtt tizenegy órakor kezdeni meg a napos járdán való sütkérezést, holott az első kommandó tisztelgésre csak egy

órákor hangzott el abban a pillanatban, amint a szultán a pérai partra lépett.

Inkább méltóságteljes, mint izgalmas várakozás. Nagyon kevesen vagyunk itt, kik legelőször várjuk a napkeleti uralkodó érkezését. Néhány amerikai újságíró felgyűrt nadrágban, pepita saspkában és füstölő kurtapipával tesz úgy, mintha Törökországnak is ő szállított volna muníciót. A kis kadétkor sorfalából sápadtan dől ki egy bársonyos szemű kis kadét, rosszul lett, új egyenruhája veres gallérját én kapcsolom ki s az ölembe ültetem, míg magához tér. A tengerészcsapat parancsnoka, egy fehérszőke (német) török fiatal tiszt, az obligát vaskereszttel gomblyukában, csakúgy ropogtatja a török kommandót, pajkos mosollyal hátrább álló bajtársai felé. Az utca túlsó oldalán a kórház mögött zöld turbános tábori pap sarkantyúzza lovát, amely legszívesebben tótágast áll.

A kordon másodszer tiszteleg. Udvari fogatok érkeznek podgyásszal. A szultán és a főméltóságok civilruháit hozzák, mert a szertartásról visszamenet levetik a fényes egyenruhát. Most három furcsalakú, majdnem egészen csukott automobil fordul be, sűrűn elfátyolozott fekete ruhás hölgyek (annyit megláthattam, hogy jól szabott, divatos kosztümök, kalap helyett nem túlságosan sűrű fátyol), az utolsóban egy szőkefürtös, gyönyörű kisleány: a felséges hárem lakói. Nagy mozgás, kalaplengetés a következő pillanatban. Három nyitott fiakerben hat katonára érkezik. Bepólyázott fejek, felkötött karok, az egyik bennülő kinyújtott cipőtlen lábát a szemközti

ülésre fektette. A vasárnapi ütközet hat sebesültje, akiket az a kitüntetés ér, hogy a legfelsőbb hadúr meghívására vesznek részt a szelamlikon.

Harmadik tisztelgés, a zenekar rákezd a török himnuszra s már hallatszik az első „Csokjasa — Padisah!”

És valóban pompás kép bontakozik. De nem a színek és formák ragadják meg legerősebben a szemlélőt, hanem hirtelen átérzése annak, amit két óra óta szinte elfelejtett: hogy háború van. A most következő pillanatban egyet fordult a hangulat, a báméskodásból egetverő lelkesedés, a csendes várakozásból lázas toporzékolás lett, a háborús nemzetek összes ott ácsorgó hozzátartozói a végtelenül hosszú megpróbáltatások izgalmaira, a háborúnak minden mást elseprő fergetegére eszmélnek, amint megpillantják a közeledő szemképrázató menet első szakaszát: hat darab aranyhímzésű sötétvörös selymes hadilobogót. Pereg a dob, az emberek arcába szökik a vér, karjaikkal izgatottan integetnek a törökök, lekapják fejükről a kalapot az idegenek, a porosz tisztek úgy állnak ott mereven szalutálva, mint megannyi kőszobor, a veres zászlók magukkal hozták a háború szelét, ízét, szagát s egy mámoros tömeg feje fölött szólal meg éneklő, vontatott hangon a muezzin . . .

A zászlók után a lovas gárdisták sárga sujtásos világoskék atillája. Az utánuk következő két első hintóban az udvari szertartás aranyban ragyogó főemberei, a harmadikban egyedül, mereven a főszer-tartásmester. Azután Talaat bey, a nagyeszű belügy-

miniszter. Sad il Ilalim öszfejii karsú alakja a fehér-ruhás, (ekeleszakállú és égőszemű Seik-ül-Islam mellel. Most az úttest két oldalán végtelenül hosszú sora következik a lassú léptekkel egymás mögött haladó összes országos méltóságoknak, főembereknek, főtiszteknek, valamennyi tündöklő díszruhában, szikrázó drágaköves érdemrendjelekkel, az elsők között Souchong, a sokat emlegetett német admirális. Mire a hosszú sornak vége is a mecset elé ér, második versébe fog a muezzin. Felhangzik másodszer a Csokjása Padisah! És hat gyönyörűséges mén által vontatott hintójában előttünk halad V. Mehmed szultán, a ghazi. A kocsi ülés közepén ül, végig arannyal hímzett díszruhában, törődött zömök alakja kissé előre görnyed, hófehér szakálltól körített arca bánatosan mosolyog, mikor elénk ér, kezének fáradt gesztusával köszöni az üdvözlést. A szultán kocsija mögött a mai nap egyik nagy szenzációja: Goltz pasa lóháton. Még egy kocsin Jusszuf Izeddin a trónörökös, azután palotaőrség fehér kabátban és vörös nadrágban, a pirosdolgányos gárda és befordul az egész menet a mecset udvarára.

Az Aja-Sophia-ban, Nagy Konstantin császár az isteni bölcsességnek emelt Bazilikájában! Ott áli már a Mahfil-en a nyolc oszlopon nyugvó nyolcszögletes rácsos emelvényen a kalifa, tőle jobbra a Maksurán a korán-olvasók és előimádkozók, balra a Mimbar-on az Ulema hirdeti emelt hangon a Hutbá-t s végig a hajó legmélyéig összecsapó színhullámok, a ragyogás összes nűánszai, a színeknek valóságos tobzódása. Legelöl hófehér ruhájában a

Seik-ül-Islam, mögötte a Gaz-askerek (legfőbb egyházfők) aranyturbános és aranyos zöld, azután a slambulpaj-ok (püspökök) aranszürke s az alsópap-ság aranyviola sávja. A szivárványszínű ablakokon beszivárgó déli napsugár keveri össze-vissza a violát, zöldet arannyal, ezüsttel, belemarkol egy-egy drágakő szikráiba, hinti kápráztató kévéit a fal márványerezetére, a padló mozaikjára, a setét, sápadt férfiarcokra, aranyozott kardok hüvelyére.

A Hutba végére ér az ulema. S amikor az utolsó szól: a ghazi-t ejti ki, megszólalnak tompa dübörgéssel a Bosporus ágyúi, megszólal fejünk felelt harmadik versével éneklő, de most már újjonggó hangon a muezzin.

A szószékre halai ulema, ragyogó szépségű férfiú siet fel. Beszélni kezd s vibráló hangjából, a szeme tüzéből, vékony ujjai remegéséből megértem minden egyes szavát. Allah áldását kéri a szövetséges hősi csapatokra, Allah ostorát az ellenségre.

*

Vége. A sok fény és pompa kivonult, a hatalmas úr kápráztató kíséretével visszaérkezett oda, ahol partraszállt. Hófehér hajóján tér vissza Dolme Bagsé márványországába. A Bosporus csoda kék vizét amint szeli a hajólapát, jobbkézről marad Beilerbei Serai márványcsipkés gyönyörűsége, ahol egy másik nagy úr tűnődik arany béklyóban a sors igazságszolgáltatása felett. Mióta Szalonikiből elhoz-

ták, itt éli napjait 11. Abdul Hamid. Fakó homlokát az ablak üvegéhez szorítva, ezen a verőfényes első májusi napon, a hófehér hajó láttára vájjon mit érez? S fakad-e még könny a szeméből?

A halálszoros.

Csanak-Kalé, 1915 május 3.

A nehézségek nehézsége: megkapni a török főhadiszállástól az engedélyt egy kiránduláshoz a Dardanellák partjaira. Sok jóra való, lelkiismeretes tudósító elvázott már a leskeráért való hiábavaló küzdelemben s ennek oka egyrészt abban található, hogy az ázsiai parton javában folyik az ütközet és nem igen érnek rá hivatott helyen a tudósítók megbocsájtható érdeklődésével törődni, de elrontották a dolgot már előzőleg, főleg azok a túlbuzgó kollégák, kik a szenzáció kedvéért kissé könnyedén bántak el nemcsak a hadviselő állam érdekeivel, de az igazsággal is.

Annál nagyobb örömmel léptem át katonai meghatalmazottunk szíves telefonüzenetére a hadügyminiszter fogadótermének küszöbét, s alig néhány perc múlva szabályszerű engedély-okirattal ellátva, már a kikötő parancsnokánál jelentkeztem, megtudandó: mikor indul hajó a jelenleg néhány tucatjával Konstantinápolyban türelmetlenkedő haditudósítók Mekájába: Csanak-Kaléba, a dardanellai szandzsák székhelyére.

Kitől kezdve, az eddigi nehézségek kárpótlásául,

azután már igazán karikacsapásra ment minden. A hajó éjfélkor indul, tíz óra tájban legyek itt megint.

Zeki bey, a kikötőparancsnok, nem a félmunka embere. Mikor pontban tíz órakor jelentkeztem, máikészen várt a kis gözcsonak (még karosszéket is tétetett az elejére), negyedóra múlva Hajdar-pasába értünk az ott horgonyzó Gül-Djemalhoz s mire a göncölszekér hét ragyogó pontocskájával biztosított, hogy ugyanaz ő itt is az ázsiai lankás part fölött, aki volt Cegléden, már a négyemeletes óceánjáró fedélzetéről búcsúzhattam fájó szívvel hirtelen szerzetl, holtomiglan kedveseimtől: a méltóságteljesen alászálló Serai-csúctól, a távol Galata-torony sötétlő árnyától, a Dolma-Bagcsenek a sötétségen is átfehérlő palotasorától, a Bosporus és Aranyszarv sok-ezer kis lámpásától, kék és vörös apró fényességétől.

Gül-Djemal = a szép rózsza! Nem mindig hívták így, volt ő már Germanie is és hónapokon keresztül látta fedélzetén a balkán-háború alatt Enver pasát vezérkarával együtt. Tízezer tonnájával könnyedén szeli a tenger hullámain — ha szeli. De bizony egy egész éjszaka s majd egy egész nappal következett el s Gül-Djemal várta még mindig a parancsot: indulhat-e? s ha igen, meddig? Mert — sok a vízalattjáró és nagy célpont a szép rózsza, a fedélzeten és négyemeletes rétegben pedig néhány ezer derék muzulmán harcos van, akinek drága az élete.

Ott ülnek egymás mellett sorjában a batyuk mellett egykedvűen. Velem szemközt egy gyalogkatonára költi el lassú, kimért méltósággal olajbogyóit s kenyerét, azaz csak felét, mert megosztja minden

falatját kis fakó kutyájával, amely az öleiben kéjesen szundít egyik falattól a másikig. Tőle nem messze egy köszörűköt áll körül nagyobb csoport, az egyik a kereket hajtja, a többi sorjában köszörüli szuronyát. Csodálatosan ellentétes kép, amint a lomhamozgású, fáradtnézésű (csak később tudtam meg, mennyire csalt a látszat!) asker az ujjá hegyén próbálgatja: jól vág-e éle? eléggé szúr-e a hegye? Valamivel arrébb epedő nóta monoton ritornelljél fújja egy nagyszemű anatóliai, a többi bajtárs hanyatt fekvé álmodozik.

Végre délután fölszedi horgonyát a Gül-Djermal s útnak indul, de nem egyedül. Előttünk balkézről a Compat torpedóhajó, jobbról az Eresos gondoskodik védelmünkéről a tengeralattjárók esetleges köszöntése ellen. S ugyanezért alkonyat után alig néhány méceses világít az egész hajón. Hajóikkal persze nem tudnak s nem is fognak bejöhetni a szoros vízébe az angolok, de sousmarin-jeik elkerülik az aknákat s alig emelkedve ki a víz színe fölé küldhetik ki halálos lövegeiket. Már néhány ilyen játékszerűket küldötte török hajó a tenger fenekére, de még maradt esetleg a csapatszállító hajók megbolygatására. S ezért nem is ijed meg senki sem túlságosan, amikor éjfél tájban a torpedókísérőről a parancsot jelzik, hogy még azt a néhány mécesest is oltssuk el, amely a hajónk mélyében világít, mert úgy látszik . . .

De csak úgy látszott, mert minden fönnakadás nélkül jutottunk el kora reggel Gallipoli kikötője elé, itt azonban meg sem állva folytattuk utunkat délre,

hogy meddig? az a közben érkező parancsoktól függ. Elérkeztünk a Márvány-tenger legvégére, itt kezdődik vagy helyesebben: itt végződik a szoros felső szakasza, amely két, majdnem egészen párhuzamos partjával a maidos-nagarai szűkületig halad. A szorosnak ebben a részében Gallipoli fölött a bulair-i erődítmények vannak, amelyek a balkán-háborúban annyit szerepeltek, Gallipolin túl az ázsiai parton két kisebb, az európain a boghalli és kilijai fontosabb erődök. A balair-i védvonal, amelynek körülbelül két kilométer a szélessége, a dardanellai erődöket a sarosi öböl felől érkező oldaltámadás ellen védelmezi. Angol és francia(!) mérnökök által épített három fővédőműve: a Viktória, Sultan és Napoleon ma valamivel helyesbített hangzásúak: Aj-Tabija, Merkez-Tabija és Tildiz-Tabija (hold-, föld-, csillagerőd). A felső szakasz harminc kilométer hosszú s Gallipoli alatt nyolc, Nagara-nál négy kilométer széles. A Gallipolival szemközt fekvő Lapsaki meglehetősen jelentéktelen s az egész ázsiai felső partnak nincs különösebb jelentősége hadászati szempontból.

A felső szakasz végéhez közeledik hajónk, amikor hozzám lép az a török törzstiszt, aki eddig is nagy szeretetreméltóságának adta tanújelét s az órájára néz:

— Még öt perc!

— ?

— Pontban kilenc órákor küldik át az első ágyúgolyót tisztelt ellenségeink.

S csakugyan pont kilenckor hatalmas ágyúszó

dördül át hegyen-völgyön s átrezgetve a szorost, a túlsó ázsiai parton hal el.

— Ezt a sarosi öböl bejárájából küldi a Queen Elisabeth — folytatja a bimbasi (örnagy) s Maidosnak szánja. Miután a déli csúcsokon, úgy Kum-Kalénál, mint Sedil-Bahr-nál történt partraszállási kísérleteivel nem boldogul s az utóbbtól északnyugatra operáló csapataival sem tud célt érni, most, úgy látszik, Maidos irányában szeretne áttörni a félszigetnek ezen a legkeskenyebb pontján, s ha ez sikerült, a szárazföldről fegyverezni le először a félsziget parti erődjeit, azután a tüzérségével a szemközti erődöket. Egyúttal persze elvágni a csapatszállítások útját a Márvány-tenger felől s az aknák felszedésével utat nyitni a saját flottájának. A terv elég áttetsző, tele alig kivihető, mert annyi erőt nem tud partraszállítani, hogy a török ellenállást legyőzze. Nem tudok még részleteket, de úgy hallom, hogy maidosi áttörési kísérlete máris csütörtököt mondott.

Közelebb jutunk az európai parthoz, néhány nagy s több kisebb hajó mutatkozik egy szabad szemmel alig észrevehető öböl bejáratánál s csak jóval később veszem észre, hogy a part homokszínebe egész sátortábor s néhány ezer harcos sziluettje olvadt bele, olyan az egész, mint egy nyüzsgő kuckotábor, egyetlen áruló szín sem hívja fel a figyelmet, lehetetlen, hogy akár repülőgépről is — s ez a földolog — kikémlelhető legyen. Már kifelé visz a csónak — tovább nem megy a Gül-Djermal — már majd földet érek s még mindig nem látok egyebet apró barna figuráknál s csak mikor egészen oda-

érek, látom, hogy jónéhány zászlóalj áll szép sorjában indulásra készen, egy másik hosszú barna sáv pedig a hegyoldalt mássza már a csatatér felé.

A hajók és hajócskák pedig a barna pontocskákkal megrakodva érkeznek az öbölbe egymásután. Szakadatlan ontják a barna pontokat, tizével, százával, ezrével; a part homokja lázas életre kel, úgy tetszik, mintha maga a föld mozgolódna bokraival, tüskéivel, a száraz levelekkel mesterien eltakart sátrak alig észrevehetőek s az egész kép különös rejtelmességét még jobban fokozza a majdnem síri csend, amelyben az egész nagy mozgalom végbemegegy, egyetlen hangos parancsszó nem hallik s úgy megegy az egész fel- és elvonulás, mintha dróton rángatnák az egész kis barna világot.

Indulásra sorakozik az egész zászlóalj. Parancsnoka gyönyörű és szépen fölkontározott sűrű lovacskáján végiglovagolja a frontot s halk hangon adja utasításait. Az altiszt halk hangon továbbítja, a legénység pedig — csupa jól megtermett, egészséges képű ember — könnyen, zavartalanul igazodik. Legjobban az lep meg, hogy mennyire más képet mutat a török katonaság, mint az, amelyet eddig róla alkottunk. Nehézkesnek és fegyvelmezetlennek, legalább is lomhának tartjuk, fanatikusnak és értelmetlennek. Hogy erről szó sincs, azt az első megtekintés mutatja. Még csak keleti színezete sincs, amióta fez helyett egy földszínű darócból készült, tropikus sisakalakú főveget, az úgynevezett enverie-t (Enver pasa találmánya) hordják; fegyverzetük is egészen egyszínű (homoksínű), ruházatuk pedig a

legmodernebb s véleményem szerint különösen az utóbbi túltesz minőségben akármelyik hadviselő fél ruházatán. Az emberek arcából elszántságon és készségen kívül tökéletes fegyelmezetség tükröződik vissza s szinte leolvasható róla, hogy „már nem a régiek”. A balkánháború óta sok megváltozott s legtöbbet a török katona. Fanatizmusából céltudatosság, közönyéből nyugalom lett, hősiessége még ebben a háborús világban is, amely százával termetle a legendás alakokat, felülmúlhatatlan. Amikor április 26-án ezrével kergették szuronyaikkal az angolokat Kaba-Tepe alatt a tengerbe, a vízben is üldözték, amíg állig érték a hullámok s szégyenkezve mentegetőztek azért, hogy nem tudták elérni az angol hajókat. A török katonát lövés-árkában egyenkint leölheti a támadó ellenség, de nincs az az erő, amely onnan kiveti, ha egyszer Allah úgy akarta, hogy benne maradjon.

Tudja-e, hogy miért harcol? Tudja. „Mert meg kell védelmeznie a kalifák székhelyét és mert gyűlöli az angolt.” Ezt egy csaus (altiszt) mondotta röviden, megfontolás nélkül. Az angolt a közelmúlt idők-ből gyűlöli legjobban, amikor katonai reformátor minőségében bitangolta el az egész török tengerészetet és erődítményeket. Valóságos sabotage-t üzött az az angol tengerészeti bizottság, amely magához ragadta az ügyeket s egész a háború kitöréséig bitrolta. Ágyúalkatrészeket csempészett el és rongált meg, gépeket rombolt szét, elhitette, hogy az aknákat legalább is 120 méter mélyen kell elhelyezni — persze, hogy az angol hajóknak ne ártassanak

majdan. Egy török alezredes beszélte, hogy katonáinak egy döntő roham előtt a „Sultan Osman” jelszót adta ki, jól tudva, hogy annak emlékére, amit az angol ezzel a páncélossal cselekedett galáudul, keresztülgázolnak az ellenségen. Gyűlöli az angolt az európai, a kisázsiai, az egyiptomi, az arab, mozlím. És érzi mindegyik homokszínű hős, hogy az élete árán is ki kell köszörülnie a csorbát, amelyet az elmúlt balkán-háború ütött a khalifa kardján.

Innen nyolc kilométerre javában áll a csata. A félsziget túlsó, a sarosi öbölre fekvő partja felől az innesső partot ágyúzzák az angol páncélosok úgynevezett indirekt lövéssel, amely azonban a jól maszkírozott kikötőkben semmi kárt sem tesz. Mégis amikor egy kisebb hajón elindulunk a túlsó ázsiai partra, Csanak-Kalé irányában, a tenger sima tükre felett himbáló srappellfelhő arra készíti hajónk kormányosát, hogy sietve visszafordítsa a hajót az elhagyott kikötő felé. Rábeszélésre csakhamar megint folytatja az utat, hogy egy előttünk elég messze gránátlövellte szökőkút láttára ismét meghátráljon. Többszörös előre és visszafelé kormányzás után végre mégis kikerültünk az öbölből, jobbkézzől hagyjuk a bokali-i és kilijai kisebb védműveket s elérjük a Dardanellák második, középső és legkritikusabb szakaszának bejáratát, amelyet felső végén az európai Maidos-sal szemközt a modern építkezésű Nagara-erőd védelmez, a keskeny szakasznak még keskenyebb torkolatánál.

Szögletes ágyúsáncok félköralakú vonala mögött emelkedik a nagarai fort, a legszűkebb érte-

leben vett szorosnak legutolsó bár, de leghatalmasabb védelmi pontján. Itt kezdődik — helyesebben az aegai-tenger felől véve a bejáratot, itt végződik — a halál útja kétoldalt tüzelő ágyútorok között és gyilkos aknák felett. Mert Maidos után az európai parton Csam-Buran; Dermaburun; az ázsiai parton Krose-Kales a Medjidié-erőd ágyúi, a víz színe alatt pedig az aknák ezrei várják a hivatlan vendéget, akinek sikerült volna áthaladni azon a mindössze 4 kilométeres széles sávon, amelyet balkezről a Kilid-Bahr, jobbról pedig Csanak-Kalé elsőrangú erődjei flankiroznak.

Már a nagarai fordulónál látjuk Csanak-Kalé tengeri frontját. A lenyugvó nap utolsó sugarai világítják meg a kikötőt s látcsövem valóságos meglepetéssel szolgál. Elvégre Ázsiában volnánk s némi jogot szereztem volna pittoreszk látképekre. Csanak-Kalé azonban az olasz Riviérának egy szerényebb tengeri fürdőjét mutatja Hófehérre meszelt vagy festett cikornyás villaszerű, modern házaival s mindegyik ház előtt keskeny hídon a tengerbe nyúló csinos fürdőkabinjaival. A világos napernyőket, rókaboákat és festett bajszú görög hercegeket keresem a kikötő hídján, azon a helyen, ahová turbános, handzsáros marcona alakokat vártam. Csanak-Kalé megcsalt s azt hiszem, hogy azelőtt Rapallo-nak hívták.

De a hirtelen bekövetkezett setéség kárpótolni kezd. Ahol most halad hajónk, ellátni a szoros végére a sedil-bahri csúcsig, oda, ahol az ellenséges flotta a legtöbb hajójával rajozza körül a bejáratot.

Egy páncélos körvonalait még a setétség beállta előtt ki tudtam venni. Azon a helyen, ahol meglátani, most egy villanás s utána idáig is ijesztő dördület. Az angol páncélos a Sedil-Bahr mögött két kilométerre fekvő török tábornot bombázza s a térséget, amely ezt a saját csapataitól választja el. Eleinte hosszú, majd mindig rövidebb időközökben érkezik a bömbölés, amelyre a Nagara előtt úszkáló Barbarossa mindserényebben válaszol, míg végre egészen el is hallgattatja.

S amint elhalt az utolsó ágyúszó, olyan csend támadt, amely a dörgésnél is jobban megfekszik az idegeket. S vakító fény önti el mintegy varázsszóra először az európai part magaslatait, megáll Maidos felett, majd végigfut Kiliján, Kilid-Bahr-on, átszökik Ázsiába, megragyogatja a Medjidie ágyúcsöveit s egyszerre csak ránk, ártatlan hajónkra teríti egész kévét. Az angol reflektor érdeklődik a világ sorsa iránt s tapintatlanul legalább bevilágít oda, ahová maga hiába tolakodik. S a kéve északról délre, délről északra seper unalmasan szabályos forgásával s úgy jár, mint minden szenzáció, idővel nagyot veszít hatásából.

Kilid-Bahr reflektora nem olyan kíváncsi. Ő egyetlen, mozdulatlan sugarat meneszt, amely keresztbe szeli a szorost s a két partot köti össze. A fehér cérnaszálon túl a bejárat felé jobbról Eski-Hissarlik és Sedil-Bahr, balról a Hamidje-erőd és Kum-Kale, míg kijebb az ostromló flotta. A reflektorsugár szerény vonala szinte gúnyosan jelképezi a helyzetet. Angolt és franciát ösmeretes és ösmeret-

len cinkostársaival, világhatalmával, gazdagságával, tengeri szörnyetegeivel együtt ez az egy vékony fény-sugár tartja sakkban, a haldoklónak hirdetett „nagy beteg” mulat fügét pöffeszkedő, megtollasodott nevető örököseinek.

Látogatás Limán v. Sanders tábornagnál.

Gallipoli-félsziget, 1915 május 4.

Meredek hegyoldalon haladunk fölfelé a gallipoli-i partvidék számtalan ösvényeinek egyikén. Abraham csas, a leleményes görög altiszt százszor és ezerszer biztosított arról, hogy errefelé tábornak keli lennie, különben nem bíztam volna a teljesen kihalt vidékben. És amikor végre háromórás gyaloglás után egy szakadékra mutatva, a megsértett ártatlanság kitörő hangján fölkiáltott, hogy: itt van! megdöbbenve kellett magam elé bámulnom, mert a legjobb akarat mellett sem láttam semmit, de abszolúte semmit.

Amint közeledünk, csak lassanként sikerült fölfedeznem néhány feltűnő dolgot a szakadék meredek környékén. Gályákkal fedett egyes helyek között átszellamló ösvények vezetnek bokortól-bokorig, s itt tényleg, közvetlen közelemben egy ágakkal és levelekkel fölismerhetetlenül elfödött tréncocsvai találtam magam szemben, amelybe csaknem belebotlottam. Néhány lépés után pár száz sátorból

álló fantasztikus tábor elé kerültem, egy meghitt kis lombvilág sátorutcáival, galykunyhóival és mohfedte fedezékeivel, amelyek álmokképszerűen nőttek ki a sziklagörgetegből, hogy a legközelebbi kanyarulatnál észrevétlenül tűnjenek el újra szemünk előtt.

Hirtelen lódobogás hallatszik mögöttem. Megfordulok s egy felém vágató lovast látok egymagában. Távolról nyúlánk lovas sziluettnek látom. Feszés szürke felöltőben, előírásos török trópus-sisakkal a fején. A lovas egyre közéig. Közvetlen előttem lassít, majd kezét nyújtja üdvözlésre, s a nevemet említve kérdi, az vagyok-e?

— Limán — mutatkozik be barátságos kézszorítással — már jelezték érkezését, üdvözlöm Önt, s örülök, hogy láthatom. Ott — arra, a bozót mögött, van a sátram, majd előrenyargalok s szívesen várom egy kis trécselésre.

A lovas rövid galoppal távozik és kisvártatva eltűnik tekintetem előtt. Ez a távozás, ez a galopp, ez a marciálisan deli, megnyerő módja a köszöntésnek arra a dicsjeltőre emlékeztetnek, amelyet a sztambuli világ a német-török generalisszimusnak adott: Marschall Vorwärts! És valóban, igazi Marschall Vonwärtsnek tűnik föl előkelő házigazdám már külső megjelenésében is.

Limán v. Sanders pasa, tábornagy őexcellenciája itt minden háborús eseménynek központjában állott és áll. A háború kitörése előtt — mint tudjuk — többé-kevésbé a reábízott küldetés okozta a casus bellit az ottoman kormány és az entente diplomáciája között. A nagy organizatorból

ma a török haderőnek legfőbb vezetője lett. Egészen eltekintve a legkivételesebb hadvezéri tulajdonságaitól, amelyek őt erre a legmagasabb polcra minősítik, a török katonai körökben ugyanaz a nagy, tiszteletreméltó megbecsülés veszi körül, amely őt a hazájabeli legfőbb parancsnokságokhoz is fűzi.

Az a kis sátor, amelybe néhány perc múlva beléptem, egyszerű tábori ággyal két kis összerakható asztalkával és egyetlen székkal van fölszerelve. Az egyik asztalkán helyzetvázlatok, a másikon a legszükségesebb toilette-cikkek hevernek egy doboz szivar mellett. A széken két csészére való teavíz duruzsolt, a tábornagy és csekélységem az ágy szélén foglaltunk helyet.

— Mindenekelőtt: Dünkirchent bombázzák, nagy győzelem a Kárpátokban, és itt is kitűnően állnak a dolgok, ezt én mondhatom Önnek. Az elleneséget Kaba-Tepe-ből kivertük, Ari-Burnu előtt már az utolsó magaslaton tartja csak magát, ahol a hegymeredeken nincs több megállás a tengerig, a Sedil-Bahr-csúcsnál tehetetlenül vesztegelnek anélkül, hogy előre jutni tudnának, dacára a cirkálók minden erőfeszítésének és három irányból jövő oldal-tüzelésének.

— Óhajta talán személyes meggyőződésemet hallani? Nos hát, az angolok, úgy látszik, teljesen lebecsülték a törököket és most büntetésül csak kárban és gúnyban van osztályrészük. Azt hitték, hogy legrosszabb esetben is a balkán-háborúban résztvevő török hadsereggel lesz dolguk. Bezzeg látják most a különbséget.

— És ez a különbség hatalmas, amely nemcsak az angolokat lepi meg. Sőt ez a különbség még akkora nagy muníciópazarlás dacára sem lehet vitás. Szinte hihetetlen, hogy ezek az emberek mennyit puffogatnak ide. Nem elégszenek meg azzal, hogy csapataikat fedezzék és a mi előrenyomulási terepünket lövöldözzék, de egyetlen elhagyott házcsoport sem biztos az ő bombázásuktól, no és különösen kórházakat meg lazaretteket lövöldöznek előszeretettel, így hát szerencsésen sikerült is nekik a maidosi lazaretet is lángba borítani az öbölbejáratnál, amely alkalommal 14 sebesült beteg veszttette el életét, közöttük — mellesleg megjegyezve — 12 angol fogoly volt.

— És a nagy erőfeszítés végeredménye? — bátorkodtam félbeszakítani.

— Kérdésére nem tudok egyebet válaszolni, mint hogy emberi megfontolás szerint lehetetlennek látszik a Dardanellák víziútjának az ellenség részéről való meghódítása. Aligha több a kilátás állandó szárazföldi sikerekre.

— És a török csapatok — volt legközelebbi kérdésem — fölfogták nagy jelentőségét és végcélját ennek a hadjáratnak?

— De mennyire. Bátran és öntudatosan küzdenek, jól tudják, hogy nemcsak a kalifa városáért, de saját létérdekükben is harcolnak. Emellett az angol urak bőségesen gondoskodtak arról, hogy harci kedvüket nagy adag anglofóbiával fokozzák.

Majd kisvártatva folytatta:

— Apropos, ismeri Essad pasa hadtestparancsnokot?

— Még nem volt hozzá szerencsém.

— Akkor jöjjön át velem, hogy bemutassam. Rendkívül jelentékeny ember és kiváló katona, Tanina hőslélkü védelmezője.

Elindultunk a hepehupás úton, bozóton, kavicsokon keresztül, döcögő tábori konyhák, legelésző kis anatóliai lovak és öszvérek mellett a legközelebbi sátorutcába, ahol nemsokára az ősz hadvezér előtt állottunk. Limán őexcellenciája a kölcsönös bemutatás után magunkra hagyott, de nemsokára visszajött a táborbejárathoz és éles metszésű, szellemes profilját a keskeny nyílason bedugva, így szólt hozzám:

— És azt is megírhatja vagy elmondhatja, ha akarja: Sedil-Bahrt addig fogjuk támadni, míg végre legyűrjük.

Essad pasa asztalán megcsendült a telefon. Az ősz hadvezér elnézést kérve emeli a kagylót fii léhez:

— Evet! (Igen.)

Evet!

— Imsallah (Allah adja).

Örömtől sugárzó arccal fordul hozzám és meglehetősen folyékony németséggel mondja:

— Ma reggel 3 gépfegyvert és 300 lőfegyvert zsákmányoltunk. Éjjelre kisebb előnyomulást ter-

vezünk, amelytől egyet-mást remélek. Ha többet nem is, az előző éjszakához hasonló eredményt, amikor az ellenséget a balszárnyom teljesen visszakergettük.

— Kegyelmes uram, napok óta mindenfelől a török csapatok legenthuziasztikusabb dicséretét hallom, szabad-e őszinte csodálkozásomat kifejeznem?

— Igen, a török katona a janinai napok óta nagyot haladt. Mindegyikük bátor és hős volt akkor is, de azóta a viszonyok ugyancsak másként alakultak. Akkoriban sok mindenünk hiányzott, de ma minden rendelkezésünkre áll, nincs hiány sem lőszerben, sem élelmiszerben, embereinket teljesen el látjuk egész a lövészárokgig. A többit pedig elvégezte a céltudatos kiképzés.

— A küzdelem ugyebár meglehetősen nyakas?

— Határtalanul. Egyetlen éjszakánk sem múlt el anélkül, hogy legalább egyszer ne támadtunk volna. Az angolok revánsképpen szüntelenül bombázzák az egész partvidéket, ameddig csak visznek lövegeik. A jelentéktelen és lakatlan földszávoknak ezt az állandó lövöldözését a zaj és robbanás morális hatása céljából teszik. A legjelentéktelenebb tárgy, amelyet repülő űrjáratuk célpontnak jelez, elég jó nekik . . .

E pillanatban jelenti az adjutáns egyik ellenséges léggömb fölszállását. Sátrunk elé lépve látjuk, mint emelkedik zsinóregyenesen a magasba egy sárga léghajó a tengerszín fölé.

— De hiszen itt van a puffadt hírnök. Hajójában 8—10 megfigyelő, mindegyikük más és más hadihajóhoz tartozik, külön-külön dróttalan táv-írókészülékkel van ellátva. Az egész földszáv négy-szögekre van osztva, és minden kvadrátnak megvan a megfelelő belótt ellenséges ágyúja. Már most, ha a megfigyelő jelzi a lövendő kvadrátot, a lövedék azonnal utána süvít a magános lovasnak vagy libegő málhás állatnak. Hogy néhány tréfát is megerezzünk, csalafintaságból fölvonultatunk néha néha egy-két Kakma-da-t, azaz álüteget, amely azután buzgó tömegét veszi igénybe az angol gránátoknak.

Egész beszélgetésünk alatt szakadatlanul folyt az ágyübömbölés. Kaba-Tepe felől az ellenség a Dardanella-partokat látszott horzsolni, de mindvégig kevés szerencsével, mert a föltajtékozó víztölcsérek csupa hibás találatot mutattak.

A török kegyelmes úrtól szívélyesen elbúcsúzva, a generalisszimus vászonzóházikójába tértem vissza. Őexcellenciája kérésemre megengedte, hogy a következő két napon Ari-Burnu mellett — a most folyó ütközetek legizzóbb pontján — fölkereshessem a török hadállásokat. Azután kedves, szívélyes szavakkal búcsúzott el tőlem. A kis dombról, amelyen a parancsnoki sátor trónolt, vidáman hangzott utánam:

— Csak semmi aggodalom! Majd kiverjük az angolokat! Erre mérget vehet.

Csanak-Kalé.

Csanak-Kalé, 1915 május 5.

— Muszju! Muszju!

A halálos félelem minden modulációjával ékes vészkiáltás ébreszt föl abból az alvásnak alig nevezhető szendergébsből, melyet az elhagyatott házikó deszkapadlóján hosszas és ismételt támadások után sikerült kierőszakolnom az alighanem mesterségesen tenyésztett ugró és mászó lelketlen apró fenevadaktól. Már most magam is elhiszem, hogy erre-felé jóra való ember az incselkedő bolhát az ingeujjáról két ujjával vigyázva emeli el s óvatosan teszi le az asztalra, annyira bolondja az állatnak. Konstantinápolyban vége a kutyavilágnak, mióta az angolok összevásárolták Pera és Sztambul összes kutyáit s kivitték az egyik szigetre, ahol — mert megállapodás tiltotta megöletésüket, — éhen pusztult el valamennyi. A kutyának most a macska vette át szerepét s Csanak-Kalé hajóhídján az este nem kevesebb ötven-hatvan macskánál várta egy rakáson, mi jót hozott kis gőzösünk?

— Muszju! Muszju!

A falépcsőn keménytalpú topánkájával úgy csörtet föl egy ismeretlen alak, mintha vipera csípte volna meg a lábát s várja, hogy én szívjam ki mér-gét. Folytonos „muszju” (úr) kiáltással tör az odúmra, a lábamat kapja el, a vállamat rángatja, a fejemet emeli az alája csúsztatott széktámláról s belém ordítja eszeveszetten egész halálos ijedelmét.

Mire magamhoz térek, még mielőtt ráérek megtudakolni szíves látogatóm viselkedésének okát, egészen más meglepetés ér. Olyan infernális dübörgés reszketeti a levegőt, mintha Sámson most, ebben a pillanatban döntené össze az oszlopos csarnokot Delilája feje fölött. Szinte sűrűsödik a levegő a nyomástól s a fejem először csak zúg, aztán kábul. Érzem, hogy jobbról, balról, északnak és délnek keresztezik egymást a verőfényes májusi levegőben a bombák. Együtt van az egész társaság, az arzenál egész bombaraktára röpköd a háztető fölött, az ablak mellett és alatt. El nem tudom képzelni, kinek szól az üdvözlés, hisz Csanak-Kalé egész városrészében sok, ha húszan vagyunk emberek.

Az emberem nem sokat törődött kíváncsiságommal, irgalmatlanul átnyalábolta derekam, a szó szoros értelmében lelökött a rozoga lépcsőn, lent megfogta a csuklóm s lerángatott magával néhány piszkos hordón, üres konzerven, cserépkorsón, két kiszolgált ébresztőórán s jóegynéhány macska földi maradványain keresztül a pincébe. Valamicske világosság szűrődött be ide s így láthattam meg, hogy nem vagyunk egészen egyedül. Már ott ült egy alak egy üres petróleumos kannán.

— How are you?

Persze, hogy amerikai újságíró, akit a szomszéd házból cipelt ide már most közös barátunk. Ő már többet tudott nálamnál; elmondta, hogy angol repülő kóvályog a fejünk fölött s ezt lövik az összes erődök. A repülő bombákat hajigál a városra s ezért vagyunk itt a pincében. Aggódó életmentőnk a rend-

őri hatóság képviselője, ennek köszönhetjük lázas érdeklődését életünk biztonsága iránt.

Hosszabb és helyyel-közzel erélyesebb eszmecsere után sikerült kikerülnöm Arif csaus aggódó karmaiból s visszajutnom a házikó emeleti erkélyére. S olyan hangulatos képből volt részem, amely fölér egy srappell-szilánkkal.

A nap, pedig még nagyon korán reggel volt, már beborította sugaraival az egész ázsiai partot s a víz tükre, Nagara vörös kaszárnya-teteje, a Hamidié ágyúi s Csanak-Kalé hófehér házsora egyetlenegy összeolvadó ragyogás volt. A tengerről jövet, nem is délfelől, Sedil-Bahr tájékaról, hanem odaát-ról a gallipoli szigetnyelv túlsó partjáról zavartalan egykedvűséggel cikkcakkozta legfölből száz méterrel a házak fölött a városkát egész hosszában a Fairman-biplán. A zakatolása — a repülőgépek ez a nagy gyengéje — már hirdette jöttét, jóval mielőtt láthatóvá lett. Csanak-Kalének bő tapasztalatai vannak e téren, neki ez az átkozott berregés már néhány ember életébe került s kizárólag az aeroplánok miatt vonult kijebb a városból, különösen ennek a part felé nyúló részéből jóformán az egész lakosság. A pilóta, — akire ebben a pillanatban, bármennyire ellenségem, egyénileg mégsem tudok úgy gondolni, mint ahogy bizonyára illenék, — az ágyúzáporban minuciózus figyelemmel és hidegvérrel igazgatja kormányá kerekét, köröz, átvált, lejt és fürdik a napfényben, amelyet a jó Isten bizonyára mégsem azért ajándékozott, hogy jobban megvilágítsa a halál küszöbét.

A repülő helyzete kritikussá válik. Csanak-Kalé mindkét erődje célba vette, egyszerre lövik fölülről a Medjidié, alulról a Hamidié ágyúi, a szemközti partról Kilid-Bahr veszi gyilkos tüzelés alá s ugyanakkor a kaszányadombról egy gépfegyver perme-tezi egész útját. Az ágyúdörgést nyomon követi a srappellfelhő s így tisztán kivehetni, hogy mennyit hibázott a célponttól, világosan látni, hogy mindkét oldalról mindig közelebből érik a lövegek, most valóságos villában két felhő között folytatja útját, kiszámíthatni, hogy mikor ér össze a villa. Egy sikló-repülés, a gép alább száll, a géppuska gyorsabb kat-togása jelzi, hogy baj van, elmenekül a vészmadár, két utolsó bömbölés és a biplán már átjutott a túlsó partra, simán folytatja röptét a félsziget túlsó olda-lára, hol az angol állás mögött földet ér. De nem végezte hiába útját mégsem egészen a szörnyeteg, mert Csanak-Kalé két különböző pontjáról jelzi füst-oszlop, hogy bombát hajított. A város északi részén fekvő repülőtérré ejtett kettőt, egyet pedig a Hami-dié-erőd udvarára, száraz deszkákat s épülettörmelé-keket gyújtott föl, egyéb baj szerencsére nem tör-tént. Bizonyos azonban, hogy már most még az a néhány ember is, aki eddig kitartott a városban, ész nélkül szökik odább.

A repülő távoztával valamelyest lecsendesedett a vidék, legalább a mi ágyúink nem szólnak. Az an-golok is, mintha a gyönyörű májusi reggelt akarnák megbecsülni, valamivel ritkábban durrognak, csak ötpercenként süvít végig a víz színén alulról fölfelé, a sedil-bahri csúctól mihozzánk egy-egy gránát,

hogy belefűrődjék a szoros medrébe, vagy a sziklás hegyoldalba. Csodálom azt is, mert az azúros levegőben mintha nagy betűkkel volna kiírva, hogy az is bolond, aki most nem a part kavicsára, a zöldelő dombok bársonyára fekszik hanyatt, hogy elbizsergjen, elálmodjon ez aranyos májusi napon. A városka fölött magas dombon áll a kaszárnya, most kórház, az épület előtt tiszta kerek térség, oda tűz legmelegebben, onnét látni széjjel mindenhova, akinek napsugár az ura, annak ott a világ közepe.

Lábaimnál fekszik a mostanában világhíressé tett Csanak-Kalé, helyesebben Csanak-Kalessi, vagy Kalé Sultanie, még másképp a Dardanellák városa. Békés időben van vagy húszezer lakosa, most tán hús sincs, mert a repülőgépek bolygatásától eltekintve, amely már védtelen polgári embereket is szedett áldozatul, a várost kizárólag a morális effektus kedvéért folytonosan ágyúzza az ellenség. Az elülső házsorokban, amelyek párhuzamosan haladnak a parttal s vakító fehéren világítanak most a reggeli nap világánál, alig esett baj. Zeg-zúgos utcácskák vezetnek elülről keresztül-kasul hátrafelé, ahol örökös balsors kísérti a szegénysort. 1912-ben a földrengés pusztította el a szegényes hajlékokat, most az angol ágyúja. Romhalmaz véges-végig, csupasz kémények merednek az égbe, a falakból alig maradt téгла egymáson, fojtó égésszag és törmelék-dombok jelzik, hogy fognak visszajönni ide az emberek sírva.

A város fölött és alatt a két erőd. Mindegyik kerek sáncfalon belül emelkedő olyan várszerű épít-

kezés, amilyenek a laikus is képzeli a várat: szabad szemmel észrevehető, bástyázott, ágyúréses kolosszus, köröskörül a földbeépített szabályszerű védőművekkel. Érdekesebb a szemközti erőd: a kilid-bahri. A kerek fala olyan, mint egy kősziklába vájt monstruózus rózsaszírom, közepén vastag bimboja, az egész partnak legfestőibb objektuma. Fölötte a dróttalan táviró antennái két gömbölyű kúpon, a két kúp szélén egy-egy őrtálló katona lesi egymás arcáról a hatást, amikor kettőjüket, a két messzire látható körvonalat, minden oldalról süvítik körül az ellenség golyói.

A szoros vize pedig megy lefele, jobbról is, balról is néhány szűk kanyarulattal s szememláltára ömlik bele Siddel-Bahr és Kum-Kalé között az Aegei-tengerbe.

A város sikátorain áthaladva az apró földszintes házak, lecsukott boltok s gyűlésező macskák között az egyetlen lakott épülethez érek, az úgynevezett Stabsgebäudehez, a parton elhelyezett erők katonai központjához, amely tiszta, meghitt, barátságos képével a Crooker-regények bungalow-jára emlékeztet mozaikos verandájával s pikéruhás karcsú tisztjeivel. Itt német világ van; — sohasem hittem volna, hogy e két szó alatt valamikor annyi jót, okosat, szépet, dicséretet fogok érteni, mint amióta napról-napra, óráról-óra gyönyörködöm a német munkában s a német értékben, — a tornácon Usedom pasa és Merten pasa, a tengeri erők parancsnokai járkálnak föl és alá, Jansen alezredes veszi át a lovas-küldöncök jelentéseit, egy őrnagy-pilóta

referál légi újáról s a kert bejáratánál a karcsú Reuss herceg — a társaság legérdekesebb és legrokonszenvesebb alakja, mert ő vezeti az aknarakás idegsorvasztó munkáját, — sütkérezik a napon, miközben a török cipőtisztogató, aki a tiszt uraktól származó busás jövedelmet még ágyútűzben sem volt hajlandó itthagyni, fényesre keféli valamikor lakkos félcipőit.

A török katonákról folyik a szó, mindenki tud valami jellemző, érdekes vonást. Úgy látszik, bámulatos harcosok, csodálatosan nyugodtak és olyan elszántak, hogy ha az ellenséges hajók nem ontának vederrel a nyakukba a srappellt, bottal bimbóznák le az ellenfelet. Aránylag kevés a halottjuk, legtöbb a kar- és lábsebesülés srappellgolyótól, míglen az angolokban a török szurony teszi a legtöbb kárt. Volt egy muzulmán sebesült, akinek a golyó elvitte két kezeujját. „Semmi az” — mondotta — „marad még három a szüzdzsü hüzsümé-hez (szuronylámadás)”. Egy angol tábornokot 20 emberre védte 3 török szuronya ellen. Már-már rosszra fordult a helyzet a törökökre nézve, amikor még más nyolc bajtárs érkezett segítségre. Együtt lekasabolták az egész csapatot tábornokostul. A török katona megelégszik nagyon kevés élelemmel, de ha zsákmányol, jó élvággal költi el a felesleget. Amikor eleinte angol húskonzervekhez jutottak, megkérdezték, nem a piszkos állat húsa-e (disznó) ? S amikor jelekkel szarvat mutattak s megértették velük, hogy ökör húsa, jóízűen ették meg. Csendben marsiroztak, de ostrom előtt akárhányszor rágyújtanak

a harci indulóra, amely a török-bolgár háborúból maradt rájuk. Ha olyan volna a kiképzésük, mint a képességük, a világ első katonái volnának.

Fejeink fölé ért a nap s alig múlt el egy óra, felhős lett az ég s déli szél kezdett fújdogni. S el-tartott a szél késő estig, aminek az a nagy előnye, hogy se repülő, se léghajó nem dolgozhat. Mérhetetlen nagy a szerepe a szélnek, különösen a déli szélnek az egész dardanellai hadjáratban. Megbénítja nemcsak légihírnökei kémlelő és felderítő munkásságát, de lehetetlenné teszi az ellenséges hajók kikötését, a legénység partraszállását. *Alios jam vidi ventos*, hogy ez mit jelentett azoknál a harcos elődöknél, akik néhány ezer évvel korábban lestek a szél fordulását, azt csak most és itt értjük igazán.

A szél azonban nem akadályozza a Queen Elisabethet, hogy a sarosi öböl bejárójából átágyúzzon a maidosi kikötőbe. Jól tudja pilótájától, hogy nincs abban már egy csónak sem, üres a városka is, utolsó lakóit, a lazarett tizennégy sebesültjét tegnap küldte át egy gránátja a másvilágra, mégis úgy látszik, ezt tűzte ki feladatául a mai napnak a brit nagyhatalom. Ágyúszó és füst kell 'neki, a hasis, amelytől gyönyörű álmait álmodja a tengerek királynőjéről.

A tüzelő hajót eltakarja szemem előtt az európai part dombhátja. Csak tompa dörgését hallom a lövésnek s 15 másodperc múlva nagy szökőkút lövel ki a tengerből Maidostól körülbelül egy kilométerre innen. Öt perc múlva a második dördület s a szökőkút a városhoz már közelebb fakad. A következő lövésnek már nem látni nyomát a vízben. A negye-

dik lövést a város hátulsó részében, a domboldalban először egyenes füstoszlop követi, majd egyhelyben sűrűsödik a füst s úgy száll el, mint a robogó gőzmozdonyé. Lövés lövés után és a házak közt mindjobban terjedő füstzóna. A templom ég és a kórház, a két legkiemelkedőbb épület. Nem tudták védettebb helyre építeni az angol kultúra elől? Most füsttenger az egész vidék s a leszálló sötétség egybeolvasztja az éjszaka feketéjével. Mihelyt azonban leszállt az éjszaka, előttem van az egész égő város minden háza, minden kéménye, egész lobogó kontúrja, mert amerre csak ellát a szem, lobog a láng, tűzben az egész elhagyatott üres Maidos, bevilágítva szégyenletes szövétnekével az egész tájat fel Gallipoliig, le az Aegei-tengerig, a várakat, erődöket, dombokat, völgyeket.

Rule Britannia, rule the waves! Hogyne uralkodnék a hullámokon, amikor még az üres házakat, nyomorúságos emberek nyomorúságos hajlékait, elhaló sebesülteket is le tudja győzni. Spencer és Byron népe gyűjti a babért, puhán nyugodjék rajta, amíg szövöi whisky-álmait a világhatalomról.

Siddel-Bahr.

Csanak-Kalé, 1915 május 17.

Amióta ezen a vidéken tartózkodom, most van először az az érzésem, hogy Ázsiában vagyok, amint megpillantom a virágzó, illatos cserjék, bokrok között az első tevét gazdájával. A bő világoskék nad-

rág, a széles karminvörös öv, a hófehér ing és a turbánnal borított olajbarna ábrázat, a teve fakó és a pázsit élénkzöld színével olyan színpompát alkotnak, amely a kelet hamisítatlan bélyegét viseli magán. A pompás kék ég alatt a kissé kellemetlen hőségben teszem meg pár kilométernyi utamat Dsevad pasának, az ázsiai partok főparancsnokának főhadiszállásához. Két órai gyaloglás után elérkezem a nagy, piros fedelű fapalotához. Az előkert egy kiemelkedőbb részén, egy rögtönzött fedél alatt találok a főparancsnokot adjutánsával egy háromlábú tábori látsónél, amint az innen jól áttekinthető egész ellenséges üteget a szoros bejárójánál figyeli meg. Dsevad pasa feltűnően elegáns 35—40 év körüli tábornok, az első, bemutatkozó szavak után megjegyzi, hogy én vagyok az első magyar újságíró, akít a Dardanellák partján üdvözölhet. De azután minden átmenet nélkül azonnal hozzáfog, hogy a távcső segítségével, hol németül, hol franciául katonás rövidséggel elmagyarázza nekem a helyzetet. — Innen a túlsó parton déli irányban láthatja Siddel-Bahrnak a Gallipoli-félsziget legmélyebben fekvő pontjának kis öbleit. Az öböl magasságában látszólag kicsiny, de legalább két kilométernyi távolságban látja azt az angol cirkálót, amely alig néhány perccel ezelőtt az első lövéseket adta le a partra. Kissé délkeletre ettől áll a második és ettől északkeleti irányban a harmadik cirkáló. Ez a három hadihajó három irányban figyeli a partot: a középső Siddel-Bahr-t, a keleti Ertrogul-t és az, amelyet mi is látunk, az Eski-Hissarlik tájait ellenőrzi. A csak-

nem szüntelenül tartó ágyúzásnak az a célja, hogy saját csapataik partraszállását és előrehaladását fedezzék és a mieink támadásait feltartóztassák. Itt van az ellenséges állásoknak viszonylag legerősebb pontja, mert előnyomulási terepüket egyszerre három oldalról fedezhetik és ezáltal partraszállt csapataiknak nagyobb mozgékonytágot biztosíthatnak, mint bárhol másutt. Tartalékul szolgál flottájuk, amelynek több mint száz egységét (természetes beszámítva a túlnyomó számú szállítógőzősöket is) ebben a pillanatban szabad szemmel is észreveheti, hiszen meglehetősen a front elején vágynak.

— Természetesen hadvezetőségünknek számolnia kellett ezzel a tüzérségi fedezettel és ezért leginkább éjjel támadunk, amikor az angol fényszórók mégsem tudják annyira pótolni a nappali világosságot. Tényleg az ellenség azt az állását, amely a parttól befelé körülbelül két kilométernyire húzódik, minden erőfeszítése dacára sem tudja előbbre tolni, mert minden lépésről, amelyet nappal flottájának védelme alatt előre tesz, a rákövetkező éjszakan leszorítják a török bajonettek. A csapatoknak félkör formájú parallel állása alig pár száz lépésnyi távolságban egymástól Siddel-Bahr és Kirté (Krythiâ) között húzódik.

— Jelenleg az ázsiai parton nincs ellenség. Angolok itt egyáltalán nincsenek, csak franciák voltak Kum-Kalehnál, az áprilisi hadműveletek legelső napjaiban. De ezek rögtön megfutottak és azóta sem adtak életjelt.

— Ez természetesen nem azt jelenti, mint

hogyha ezt a partot teljesen kihagyták volna a játékból. A gránátok, amelyek most is olyan élesen süvitenek el a hegygerinc fölött, érnek minket is, Csanak-Kalét, annak két főerődjét és a mi cirkálóinkat, amelyeket mi ugyan nem látunk, de amelyek Csanak-Kalé fölött az ellenséges üteggel szemben, kissé oldalt állanak.

— Ott van végre a sziget túlsó partja, a sarosi öböl bejárata, a Kaba-Tepé és Ari-Burnu közötti harctér, ahol megszakítás nélkül folynak a harcok. Igyekezzék minél hamarabb odaérkezni, ott aztán van mit látni, Ari-Burnunál. Ott megcsodálhatja a mi embereinket!

— Őszintén bevallom, hogy a mi csapataink bravúrja, ereje éppen olyan kellemesen lepett meg engem is, mint mindenkit mást, mert egyáltalán nem alkothattam helyes véleményt a mi embereinknek a balkáni háború óta történt megjavulásáról. A minden oldalról jövő tüzelés ellenére is megdöbbentő halálmegvetéssel vetik magukat az ellenségre. Innen van, megjegyzem, hogy a tisztekben való veszteség meglehetősen nagy.

Ebben a pillanatban a partvédő csapatok parancsnokának jötte szakította meg beszélgetésünket s a két tábornok visszavonult, J. őrnagyot, aki olyan szíves volt a Gallipolin a főparancsnokságnál érdeklőben közbenjárni, telefonhoz hívták, éppen az én oda tervezett kirándulásom ügyében. Mielőtt azonban erre rátértünk volna, a túlsó partról jelentést hoztak az őrnagynak, amelyet, minthogy annak tartalmát ma már bizonyosan ismerik, nem is rész-

létezek tudósításomban. De az, hogy y a vezérkari tiszt hogyan fogadta ezt a jelentést, olyan pompásan jellemző, hogy nem tudok lemondani arról, hogy ezt az egyoldalú telefonbeszélgetést leírjam.

— Ah, brávo!

— Pompás!

— Alsón' verschriftsmaessiger Klammeraffe.

*

Hét óra lehetett, amikor Dsevad pasa hadiszállásáról hazatérve, körülbelül félúton egy magas domb csúcsán a nap lementében gyönyörködhettem. A pasztellszínek minden skáláját szikrázó hosszú fénynyaláb világított felém az aegai vizek felől; MaineJlla ecsetjére méltó lila és heliotrop színek orgiája tombolt az égboltozaton. Megint egy hálás pillanat, amelyben a természet szépségei bőven kárpótlak a változatos keleti utamon átélt tragikomikus nélkülözésekért. Lenn a tengeren az angol flotta-egységek zűrzavaros száz meg száz vonala; csak két páncélos áll az előtérben, nyilvánvalóan Seddil-Bahr és Kum-Kahlé előtt. Innen nézve úgy tűnik fel a két hajó, mint hogyha már a két hegycsúcson innen, a szorosokon belül volnának. De ez bizonyára csak optikai csalódás, mert hiszen a parti útegeinktől alig merészkednének idáig.

És mintha csak okoskodásomat akarná igazolni, hirtelen irtózatosszerű robbanás reszketteti meg a leve-

gót. Mintha éppen a lábaim alatt süttették volna el az ágyút. Az első pillanatban el sem képzelhetem, honnan jöhetett ez a detonáció. Csanak-Kalé felől lehetetlen, a szemben fekvő Kirid-Bahr felől is nehezen, hiszen ezek éppen most felelnek a tűzre. Alig adták le első salvéikat, mikor mintegy a tenger mélyéből, újra megismétlődik a rettenetes robaj.

Mindkét ellenséges hajó, amely eddig egymás mögött gözölt, egymás mellé került. Tisztán látom, hogy az egyik négykéményes, a másik három, és amint most a négy kémény mellől új lövedékek lángkévéje lövel elő, a tüzfénynél tisztábban látni, hogy a hajók a szoros bejárata felé mennek és hogy Seddil-Bahr és Kiim-Kalé magasságát kissé átlépték. Az ellenséges flotta tehát két nagyobb egységét ismét kalandra küldte a szorosba.

És most már azt is látom, hogy csakugyan lábam alatt a meredeken lejtős hegyhát tövében, a parthoz olyan közel, hogy innen felülről meg sem látni, egy, páncélos hajónk tüzel az angolokra. Néhány pillanat alatt a szoros alsó szakaszán sűrűvé és a gyilkoló lövegek erejétől szinte delejessé, villamossá válik a levegő. Lövegek keresztezik egymást röptükben, felhők gomolyognak.

A két angol páncélos cirkáló mögött ontják a tüzet Seddil-Bahr és Kum-Kalé erődművei, velük szemben a török páncélos, az európai partról Ari-Hissarlik és Kird-Bahr erődök, az ázsiai parton a Dardanos, Medsidi, Csanak-Kalé és Hamidie ütegei. Éppen egy negyedórája tart a halálosan izgalmas küzdelem, amelyből én csak az ellenséges hajóagyúk

tüzének fölvilágását és a Dardanella-szorosba csapódó török lövegek víztölcséreit látom. Az utolsó török löveg, amely a török páncélos irányából jött, a két angol hajó közé csapódott le. És most jött egy, majd még egy, ezek nyomában még két löveg, amikor a vízből már nem csapódik fel többé a szokásos szökőkút. Tehát talált?

Valóban, világosan látni, mintha az ázsiai part-hoz közelebb levő angol páncélos cirkáló — mint később megtudtam, az „Implacable” volt, — mindkét végén megingott volna, mintha néhányszor mélyebben merült volna a vízbe, azután megfordult tengelye körül és a beálló esti szürkületben már csak keskenyebb csíkját vehetni ki. A másik hajó ugyanezt a fordulatot teszi és az első nyomában gőzöl. És a magaslat alatt, amelyen visszafajtott lélekzettel állok, előre libben a török páncélos nehézkes árnyéka, mint valami méltóságteljes, komoly dogge, amely a palota kapujából kergeti a bemerészkedett vakmerő tolakodókat, úgy követi hosszabb darabon a török hajó a menekülő ellent, de aztán meglasztva menetét, egész szélességében megáll, lead egy salvét, és kényelmesen visszafordul ismét. Az „Implacable” és társai betörési kísérlete ismét fiaskót szenvedett.

Közben beállott az éjszaka. Az ágyúdőrej elnémult és megkezdődik a fényszórók csendes munkája. A miénknek szeszélyesen villanó sugarai csak a bejárat útját világítják meg. Az angol széles vakító fénye körben fordul meg. Most egy pillanatra megáll a víz fölött. Ezüstös fényében a víz tükre alatt, mint gyökereikkel lenyúló hagymafejek tűn-

nek föl az aknák és milliárdnyi, meg-megrezzenő, táncoló apró ezüstös csík. Ezek kis halak, amelyeket a vakító fénysugár megijesztett s most irányt vesztve kábultan úszkálnak ide-oda. Nézi az alvilág, hogy öldösik egymást az emberek odafönn . . .

Ari-Burnu.

Ari-Burnu, 1915 május 8.

Késő este jött az indulási parancs. Kis gőzcsónak vitt Maidos elé, de nem köthetett ki, mert sietős volt útja s így evezős csolnakba kellelt átszállnom s ugyancsak kellemetlenül háborgó vízen kivezennem az elhagyatott maidosi mólóig. Innen gyalog Kiliába s mivel a kilátásba helyezett további utasítást itt nem találtam meg, a csillagos éjszakában ugyancsak gyalog tovább Bogháliba (vagy ahogy itt hívják: Bigalli), ahol a sok üres viskó közül a legszélsőnek pitvarában terítettem le hálósákom. Éjfél tájban érkezett a lovas küldönc és töredezett németiséggel magyarázta el, merrefelé induljak. Egyenesen nyugat felé a Maltepe-dombig, ahol már sátortábornot találok s onnét észak felé a Ari-Burnu-i magaslatig. Itt találom a 19. divízió állását. Mindössze 15—20 kilométer az egész, de lehetőleg már most induljak, hogy még világosság előtt érjek be az állásba, mert dombhátaikat kell megjárnom, ahova a hajókról kitűnően ellátni. Azt is üzeni a parancsnok úr, hogy ha utolér a szürkület, inkább csak kússzam a bokrok között, nem annyira miattam,

mint azért, hogy oda ne irányítsam az utamban mindenfelé elhelyezett tartalékokra az ellenség lövegeit.

A figyelmeztetésre nagy szükség volt, mert bizony már mire a maliepei dombra felértem, pitymallott. S amint a szélső bokor mögül legelőször nyílt kilátásom az előttem elterülő tengerre, úgy beláttam az adott tanács célszerűségét, hogy majd meghököltem. Valójában két kilométerről legalább, de úgy tetszett, mintha állig egypár lépésnyiről meredne rám a két legközelebb ácsorgó angol páncélos orra. A Majestic és Vengeance volt ez a két új ismerősöm, mint ahogy ezt később megtudtam. Úgy kerültem velük szembe hirtelen a fordulónál, mint ahogy az utca sarkán ütközik szembe a sétáló a keresztutcákról érkező felebarátjába. És mosolygom kell, ha visszagondolok arra, mint kaptam le hirtelen karomról a török haditudósítói karszalagot, nehogy fehérsége felhívja rám a figyelmet.

Maitepétől három völgy és ugyanannyi dombhát választott el utam végcéljától. Itt már kilométerenkint egy-egy sátortáborral találkoztam s útbagazításban nem volt hiány. Világos nappal volt, mire az utolsó dombhátat kellett megmásznom tekervényes, majdnem meredeken emelkedő ösvényen, amelyre sátrak nyíltak jobbról-balról s még jóformán fel sem értem a tetőre, amikor már is megindult a fegyveres párbeszéd olyan közéről, hogy azt kellett hinnem első pillanatban, a lövöldözők sorában állok magam is. S mikor a legmagasabb pontig felérve az improvisált sánc védelme alatt kinézhettem a valamivel mélyebben alattam s aztán

megint valamivel magasabban velem szemben elterülő képre, olyat láttam, hogy még jelentkezni is elfelejtkeztem a mellettem álló Khemal beynél, a hadosztály parancsnokánál, aki mosolyogva figyelte meglepődésemet.

Elöttem a völgyei hasadékok metszik keresztül-kasul, valamennyi telised-teli tartalékkal, municiószekerekkel. A hasadékok majdnem párhuzamos vonalakban; emelkednek lépcsőzetesen a legközelebbi magaslatig. Az utolsó hasadék — tőlem légvonalban (Luftlinie) nem több kétszáz méternél — már a törökök lövészárka. Az árok balról elindulva egyideig párhuzamosan halad a domb tarajával, majd valamivel alábszáll, megint emelkedik felfelé, hogy azután mélyebbre térve tűnjék el szemem előtt. A domb taraján magán, egészen az élén, egyes helyen, különösen balról, legfölsőbb harminc lépésre a miénktől, angol lövészárkok vonul végig. Az angolok állásán túl földet nem látni, mert meredeken esik az oldal a partra. Túl rajta legelőbb néhány hajókémény látszik ki a tenger kék vizéből s valamivel messzebb a part előtt mozgolódó egész ellenséges flotta.

Nézem a török árkot. Körülbelül öt lépés távolságra egymástól áll egy-egy harcos, mellével a sáncfalnak dülve, vállán lövésre kész fegyver s felső testét a felhányt fedezék mögé húzva össze. Köztük a pihenők, az árok aljában az ismeretes török módon gubbasztva sütkéreznek a már melegen sütő napon. Némelyik térdenállva, lefelé görbülő felső testtel s fejével a földet érintve végzi ájtatosságát. Meg sem

rezdül, amikor közvetlen szomszédja elsüti a fegyverét.

A két ellenséges lövészárk között egy szakadék vonul végig girbe-görbén. Telisdedteli hullákkal. Az angolok tegnapi támadási kísérletének áldozatai, akiket onnét elhordani lehetetlenség.

Fent az angol lövészárkok. Véges-végig valami ezüstös csillámlik ide, amiről első pillanatban el nem gondolhattam, hogy mi lehet. Pléh-pajzsok (Schutzblech) a puskások védelmére.

Előttünk a tenger, ötvenegy hajóegységet számolhattam, tehát egy harmadrésze az egész dardanellai flottának. Az ötvenegyből tizenöt a páncélos és torpedó, a többi szállító hajó (Transportschiff). Ez utóbbiak egy percig sem állnak egy helyben. Fel és alá szelik a hullámokat, az egész körülbelül kétkilométeres part hosszában, mindegyiknek több kisebb csónak halad nyomában. A hadihajók kevesebbet mozognak, hol szélességben állnak fel, hol pedig csak a hajó orrát fordítják a partnak. De valamennyinek minden mozdulata egyszerre történik, úgy látszik, közös parancsszóra.

A lövések szaporábbak lesznek, kezdődik a mai nap pensuma. Most már nem guggol, nem térdel senki a lövészárkokban, valamennyien nekifeküsznek a sáncnak és kihagyás nélkül dördül a fegyver végig az egész kétkilométeres lénián. Ugyanígy jön a válasz is, minduntalan porzik fel egy-egy túllőtt golyó alattunk a domboldal homokjában. Az angol lövészároktól jobbra és balra veszedelmesen zseniális pozícióban áll egy-egy török battria. Egész hosszá-

ban feckendezik végig srappelljeikkel az angol állást jobbról és balról is. Hogy ott mi mehet végbe az árok mélyében, azt elképzelni is irtózatos. S amint az ágyúszó nyomában egyenkint jelennek meg az állás fölött a gömbölyű felhők, az egész csatatér képe egy, a helyzet véres komolyságához bár méltatlan, de elháríthatatlan másik képre emlékeztet. Az angolok magas állása a színpad, amelynek rivaldáján egyenkint gyulladnak ki a lámpások: a srappellfelhők. Az angol állás alatt mélyebben elvonuló török állás: a zenekar, amelyet felülről a rivalda szélére nyomult énekesek kara irgalmatlanul lövöldöz. A wagneri effektusban sincs hiány, mert már egy másodpercig sem kegyelmez meg a napfényes derűnek a gyilkoló iszonyat, nem áll meg az ágyú, a puská szava. Most még csak az hiányzik ...

Még ki sem gondoltam, már itt volt az is, ami eddig hiányzott. Az árokvonaltól balra, a tengeren kétkilométeres távolságban két négykéményes páncélos fordítja egész oldalát felénk. És mindegyik hajóról négy-négy lángnyelv csap ki közvetlen egymásutánban. Nyolc dördülés reszketteti meg a levegőt.

— Also los! — hallom most közvetlen közelből s egy fiatal német tengerésztiszt, akit dísztelen zubbonyával eddig észre sem vettem, a jól maszkírozott látcső elé áll s harsányan elkiáltja magát:

— Dora 10.500, Winkel 88, Einzelschuss! Vagy öt lépéssel hátrább a telefon-sátor mélyében hallatszódik az ismétlés:

— Dora 10.500, Winkel 88, Einzelschuss!

S jóformán el sem hangzott még az adott parancs, már messze túlról, a félsziget túlsó partján túl, a szorosnak nem is innenső, hanem ázsiai partja felől a Nagara előtt úszkáló Thorgutról jön a bömbölő válasz. Izgatottan kémleljük a víz színén a hatást. Huszonkettőig számolok, amikor látom, hogy a két angol páncélos között egy tízemeletesnek látszó szökőkút fakad.

— Dora 11.000, Salve!

A sátorban ismétlik a parancsot.

Most négy lövés érkezik a Thorgutról s a két angol páncélost körülugrálják a vízsugarak. Már a következő pillanatban megindul és elvonul Siddel-Bahr irányába mind a kettő, hogy épen vagy sérülten-e, nem tudom, de ami földolog — némán.

— 880 Einzelschuss!

Az érkező lövés nyomát nem látjuk, mert most a célpont közvetlen a part szélén van, ahol azok a szállítógézősök ácsorognak, amelyeknek csak a kéményeteje látszik idáig.

— Der Offizier in Kaba-Tepé möchte beobachten, wie unsere Schüsse liegen!

Megy a sátorból az izeiet a tőlünk valamivel balra eső megfigyelőhöz a Kaba-Tepe-i dombon. A válasz kielégítő lehetett, mert ugyanabba az irányba parancsolta tengerésztisztünk a következő lövést is, amelynek annyi eredményét láttam, hogy a kémények eltűntek a part alól. Ott egyelőre nem szállítanak ki csapatot.

Mínta enyhülne a puskatúz heve, csak a két török üteg dolgozza az angol árkot. A tengerészük

jókedvűen dörzsöli kezefejét s lejön egy cigarettára mifelénk. A Thorgut is elpihen.

Tulajdonképpen csak most kerül rá a sor arra, hogy a divízió parancsnokánál, Khemal beynél kötelességszerűen jelentkezzem. Az aránylag még fiatal tiszt ritka szeretettel fogad és elismerésreméltó szerénységgel adja elő Ari-Burnu történetét, amelyben pedig neki kiváló szerep jutott. Az ari-burnui partraszállás ugyanis nagyon meglepetésszerűen történt s a partraszállás napján, április 25-én Khemal bey divíziója jóval beljebb tartózkodott a félszigeten. Délután egy óra tájban indult a parancsnoksága alatt álló két ezred közül az egyik, a 27. gyalogezred egyenes irányban a part felé előre, míg az 57-ik ezreddel ő maga a jobbszárnyról nyomult. Ekkor még a partraszállásnak semmi jele sem mutatkozott, csak a flotta mozdulataiból lehetett megjósolni, hogy alighanem ezen a tájékon szándékozik csapatokat debarquirozni. Khemal bey maga indult vagy tizenöt emberével terepszemlére, amikor egyszerre csak egy már a dombról lefelé nyomuló nagyobb ellenséges csapatot pillantott meg. Tizenöt emberével elég védett helyről tüzelni kezdett, mire az ellenséges csapat, amely bizonyára csak elővédje volt egy nagyobb seregnek, visszavonult a domb mögé, ezzel időt adott a két hátul táborozó török ezrednek előhívására. Ilyenformán egy óra múlva már kifejlett csatasor állt szemben a támadókkal, s még aznap sikerült az ellenséget jóval hátrább szorítani

eddig zavartalanul elért állásából. Azóta máig körül-
 ijeiül két kilométerre szorították vissza apróbb rész-
 letekben, ma négyszáz méter választja el a tenger
 vizétől s a hátralévő út oly meredek, hogy azon többé
 megállás nincs.

Az éjjel elfogott angolok közül most kísérnek
 tel egyet hozzánk s Khemal bey beinvítál sátrába a
 kihallgatáshoz. A fogoly magas, vézna alak, arca
 feltűnően beesett, kiálló pofacsontokkal; ruházata
 turislaféle, zöldes drappsínű. A kérdésekre értel-
 mesen és illedelmesen felel angolul. Ő maga ausztrá-
 liai.

— Milyen rangban van?

— I'm a full blond privat. (Egészen közönséges
 közember.)

— Melyik ezredből?

— Tizenhatodik gyalogzászlóalj.

— Mennyi csapatuk van itt Ari-Burnu körül?

— íarm'mcezen felül, legalább is ennyien vol-
 tunk eleinte. Tizenhat ausztráliai gyalogzászlóalj,
 amelyhez utóbb négy zászlóalj erősítés érkezeit.
 Azután tízezer újzélandi és két zászlóalj Royal
 Marine liifantery.

— Hány főből áll egy zászlóaljuk?

— Ezerből.

— Ki a parancsnokuk?

— A mienk Godefroy tábornok, az egész flottáé
 Hamilton admirális.

— Hogy történt a partraszállásuk?

— Én csak azt tudom, hogy a mi csapatunk,
 amely utoljára szállt ki, még öt percig sem volt a

parton, már tizenöt halottunk volt s már érkezésünk után félóra múlva fel kellett sietnünk a hevenyészett lövészárokba pótlásra.

— Itt valamennyien ausztrálieiak?

— Itt azok vagyunk. Siddel-Bahnál van a az angol divízió s ezeken kívül franciák és ghurkák.

— Nagy a veszteségük?

— Keddig (április 27) még talán húszezren voltunk, már mint itt Ari-Burnu körül, hogy Seddil-Bahnál mi történt, nem tudom. Azt se, hogy nálunk azóta mennyi esett el, de azt hiszem, sok.

— Mennyi a napi zsoldja?

— Napi hat shilling.

— Mit beszélnek maguknál, várnak újabb csapatküldeményeket és honnét?

— Azt beszélik, hogy két hét alatt itt lesz az egész egyiptomi szárazföldi hadsereg (the whole Territorial Armeé), de — én nem hiszem.

*

Déltájban ütegeinken kívül alig hallatszott már lövés. Úgy öt óra felé azonban újból megindult a mérközés. Csak a tenger felől nem jött hír, a flotta nagyobbik része az imbrosi part közelében pihent, csak nyolc-tíz szállító cirkált előttünk. Szürkület tájban azonban élénkebb lett a forgalom itt is s úgy hét óra felé megkezdődött a jóval mögöttünk fekvő üres Maidos bombáztatása ismét.

Ekkor került a sor a reggel óta a lövészárkokban harcoló török lövések felváltására. Közvetlen mellettem surrannak előre ötlépésnyi intervallumokban

lehajlott felső testtel a felváltok. Fegyver a kézben, cserkészve kúsznak bokorról-bokorra. Mélyen bele-néznek a szemükbe, arcukba, amint mellettem előre törtetnek. A bizonytalan jövőbe, valószínű halálba. Láztól piros, izgalomtól sárga-e az arcuk, vérben forog-e szemük? Dehogy. A szemből kíváncsiság árad, az ajkuk hamiskásan mosolyog, mint aki valami nagyon tréfás csínytevésre indul.

A „Pandemia”.

A Pandemia fedélzetén, 1915. május 12.

Ezeröttszáz súlyosan sebesültet szedett fel huszonnégy óra alatt fedélzetére a kis Pandemia, amely különben békeidőben a hasonló nevű anatóliai városka és Stambul között közvetíti a személyforgalmat. A szorosnak mindegyik kikötőjéből vitték hozzá csónakokon a szomorú rakományt. Még az este kellett volna visszafelé indulnia a török fővárosba, most már huszonnégy órája veszteglünk és még mindig nyüzsögnek körülöttünk a csónakok apró, barna kukacaikkal, a háborúnak összegyömö-möszölt, egyszínű áldozataival. Ezeröttszáz néma alak — mert nem panaszkodik senki sem — szorong fektében az egész fedélzeten, a hajó orrán és falán, lépcsőn, kötélén, gépeken egész a feljáróig. A hajó alsó részében két sor kabinba azok a tisztek kerültek, akik aligha látják viszont többé az Aranyszarvat. Még lejjebb a kabinok között, egy kisebb emelkedett nyílt, szegényen párnázott kerevetfélén, a

kerek ablaknyílások alatt néhány lázas hős szíjjá magába szomjasan a beszivárgó frissebb tengeri levegőt.

Ezerötszáz halálnak szánt és Mus-Mus nővér, így nevezte el a kinszenvedők humora a német ápolónővért, a legdrágább, angyali, egyetlen teremtetést, aki áldó szelíd kezével enyhíti a fájdalmat, szárítja a verejtéket. Úgy hallotta, hogy „mus” törökül annyit lesz, mint „aludj”, s mivel minden kötés, minden pólya után betegét alvásra készíti, ráragadt a Mus-Mus név, amelyet ezer fáradt ajak dadog utána csöndes rajongással. Kicsi szőke, ráncosképű Mus-Mus nővér, mennyit szenvedhettél, hogy ilyen jó vagy ...

S. ezredessel, aki rossz térde miatt hazautazni kénytelen, olt állok a fedélzeten és gyufát keresek zsebeimben, hogy rágyújthassak.

— Gyufát parancsol? — kérdi németül egy közelemben összekuporodott arabs.

— Hát maga tud németül?

—Hogyne. Müncheneri diák vagyok.

— ?

— Technikus. Meg kellett szakítanom az esztendőt, amikor kiütött a háborúnk. Vájjon vissza-kerülök-e valaha? — kérdi nagyot sóhajtva.

Segítségével aztán el tudunk diskurálni néhány sebesülttel. Sajátságos és érdekes megjegyzések, kijelentések és mondások kerülnek ki a fáradtan elpihenő harcosok szájából, nyugodtan, higgadtan, megfontolva és lassú beszéddel ejtik a szót, szelíden, de fölényesen.

Angolra, franciára, oroszra és egyáltalán idegenre került a beszéd sora. Egy öszülő, éltesebb nép-felkelő mosolyogva mondott valamit, amin ifjú tolmácsunk át akart siklani. Persze, hogy nem engedtem.

— Mit mondott?

— Fecsegett az öreg.

— Mégis.

— Azt mondja, hogy azok az idegen hatalmaságok, amelyeknek Törökországgal akad dolguk, apjára, anyjára emlékeztetik.

— Hiszen ez nem fecsegség, van is benne valami.

— Ahogy vesszük. Az jut eszébe, hogy gyermekkorában ahányszor az édesanyja térdére fektette, hogy anyai szeretettel megfenyítse, az apja mindig elhívta: ide gyere hozzám, fiacskám! Ha aztán az apjához szökött, az még jobban elnászpángolta.

— Vagy úgy!

Hangosan elneveltük magunkat. A hallgatóság köröskörül csendes mosollyal jelezte, hogy egyetért a nyilatkozó bölcs felfogásával. Egy nagyon fiatal, intelligensebb képű közkatonára fordult:

— Mi lesz Itáliával?

Megmondják neki, hogy az olaszok teljesíthetetlen, örületes követelésekkel léptek fel a monarchiával szemben.

— Mért nem adjátok meg, amit kérnek?

Elmagyarázzuk neki, hogy képtelenség volna és mélyen sértené a monarchia méltóságát.

— Lehet, hogy igazatok van. De amíg át nem

jutottam a hídon, bácsinak szólítom még a medvét is. . .

A Pandemia már-már búcsúzik a Hellespontus-tól s az esti szürkületben megpillantjuk a Márvány-tenger széles tükrét. Ideje, hogy lekerüljünk a fedélzet alá, mert idefenn állva is alig férünk el, nem hogy éjjelre lepihenhetnénk. Vigyázva kell fejek és lábak, fájdalmasan görbülő emberi végtagok között ellépegetnünk a feljáró lépcsőjéig, hogy az alsó helyiség karból- és Jodoform gőzébe lejussunk. A néhány kabin gyermeknagyságú ágyaival, a terem közepén levő kopottas pamlag, lócák, székek, még a hosszú festett asztal is telisded teli van vonagló testekkel. Egy sarokban meghúzódunk s elköltjük az utolsó konzervet. Aztán, ha lehet, kissé lepihenünk a kabinunkban.

Lepihenni! Felettem, jobbra-balra tőlem emberek, akiknél az életenergia utolsó fellobbanása keserves nyögést, jajgatást, halálküzdelmes fájdalomkitöréseket vált ki. Az emberi nyomor kézzelfogható légréteggé válik, úgy érzem magam, mintha áradat fojtogatna. Kezem, lábam meg nem mozdíthatom anélkül, hogy tátongó sebhez ne érjek. Fejem felett egy fiatal kapitány fekszik, aki tüdőlovást kapott. Egy pillanatra sem szünetel köhögése, küzködő hörögését mindig egy hosszan elnyújtott borzalmas, siránkozó fájdalmas nyögés követi.

Tehetetlen vagyok, nem segíthetek s szinte röstellem egészségem. A szándékot, hogy kényelmesen elnyújtózzam, felhábortónak, az előbb élvezett szivar utóízét lealázónak érzem, Inkább kiülök a kö-

zépre, hogy piszkos olajlámpa világánál várjam be a derengést.

A lekerekített sarokban, két sorban egymás felett körülbelül egy tucat sebesült tiszt fekszik. Mind ébren vannak, csak a szolgálók, akik lábtól két-két test közölt összeszorítva kuporognak, alusszák a halálra kifáradtak nehéz álmát. Itt-ott hallani egy gazda hívó szavát: Mehmede! Különben csendes minden. Semmi beszélgetés, diskurálás a bajtársak között, ami pedig a mieinknél olyan magától értetődő volna. Mindegyik magának, a saját külön kis világában él, amelyet sajátos érzések, lélek és gondolatok választanak el a többitől, egy egész külön világ, amelyet nem hidal át barátság, pajtáskodás, jókedv.

Az anatóliai Ali Mehmednek, az arabiai Ihn Hassánnak közös hazán és közös valláson kívül nincs semmi közössége. Legfeljebb a csendes mélabú. Mit is mondhatnának egymásnak?

Tarka pokrócokba bugyolálva halálosan beteg tiszt fekszik legfelül. Egy tegnap kapott fej-lövés, úgy látszik, egyhamar átsegíti őt ebből a siralom völgy bőj. Homloka köré nedves borogatást tettek, amelyet Mehmed ötpercenként újít meg. A perzselő láztól tűzvörös a szakállas arc, a sápadt homlokon itt-ott egy verejtékcsepp, amelyet Mehmed gondos keze selyemkendővel törül le. Mozdulatlanul fekszik a beteg tiszt, csak a jobb kezét emeli időről-időre, szinte gépiesen a szeme elé. Széjjel húzza a fáradt ujjakat, nézegeti, tenyerét befelé fordítja, megbámulja, aztán fáradtan leejti, hogy

a másik pillanatban újra kezdje, rámeredjen, mint valami idegen testre.

Idővel ritkább lesz ez a mozdulata is. Arca még jobban kipirosodik, a homlokához szinte oda tapad a bőr. A mellkas alig láthatóan emelkedik csak s Mehmed az ágy lábánál bóbiskol.

Az egész teremben, úgy látszik, hirtelen nagy csend lett, mert mikor röviddel utána egy feltűnően fájdalmas, hangosabb nyögésre felrezenek, észreveszem, hogy velem együtt a többiek is elaludtak. Csak a nagybeteg tisztnél tetszik úgy, mintha nem volna rendjén minden. Az arca szinte világít a vörösségtől, keze már csak a feleútig jut el, aztán ernyedten visszaesik. A beteg nyöszörög és nyugtalanul hánykolódik. Mehmed felébred s a körülötte heverő testek között csúszik a gazdája fejéig. A beteg ajka mozog s a szolga figyelmesen hajol le gazdája szájához, hogy ellesse, mit susognak a fáradt ajkak. Úgy látszik, megérti, mert a másik pillanatban már gazdája mögött térdel, felsőtestével előre s fejével gazdája fölé hajolva ritmikus előrehátrahajlásokkal csendes imát morzsol a most mélységes csendben. Csak rövid ideig imádkozik. Mehmed, csendes imájával átsegítette gazdáját a túlvilágba.

Virrad végre. Elhajózunk a Prinkipo-sziget szikláin mellett s a ködből már kiemelkedik Szlambul panorámája. Az egész fedélzet egyszerre megmozdul s úgy fest, mintha egy hosszú, barna szőnyeg magától lebbenne meg a padlón. Az ezer beteg ember, ki eddig háton feküdt, most hasra fordul, fe-

jét kezére támasztva nézi forró szemmel az eléjük táruló ismerős, kedves képet. Az A ja Sofia tornyai büszkén merednek az égnek. Csakhogy megláthatták még egyszer . . .

Sztambuli fejek.

Ha Konstantinápolyban valahol ketten leülnek egy kis politikai eszmecserére, a név, amelyet még mindig a leggyakrabban emlegetnek, az Abdul Hamide, a bejlerbeji fogolyé. Európa legravaszabb, egyben legzsarnokabb emberét még most is emlegetik és bizony nem a legkedvesebb jókivánságok kíséretében. Ügy beszélnek róla, mint egy szerencsésen megbéklyózott szörnyetegről, de nem hagyják szó nélkül szellemét, utolérhetetlen ravaszságát, egészen kivételes diplomáciai tehetségeit és — üldözési mániáját sem. A bagdadi követ, Ali Hajdar Midhat bej, a nagy Midhat fia elmesélt nekem egy epizódot, amely elsőrangú jellemzése a letűnt despotának. Hajdar bejt, aki atyjának meggyilkolása után száműzetéséből csak egy évvel utóbb tért vissza szülőföldjére, ártalmatlanná kellett tenni. Atyjának neve, emléke akkor, amikor a kalifa trónját a renaissance felbuzdulása komolyan fenyegetni látszott, ártalmára lehetett a császári prestigének. A fiát tehát el kellett némítani. Így történt, hogy egy napon sürgős felszólítást kapott a padisahtól audienciára.

— Hiába kértem a szolgálattevő kamarást, —

mesél le Hajdar bej — hogy az audienciát folytonos betegeskedésemre való tekintettel engedjék el nekem. Végre is arra határoztam el magam, hogy a következő napon külföldre utazom, csakhogy megszabaduljak. Mindhiába. Elutazásom előtt mégis el kellett mennem a Jildizbe. Nagy pompával fogadtak és a szokásos ceremóniák után a szultánhoz kísértek. Abdul Hamid feltűnően rosszul palástolt izgalommal, színpadiasan remegő hangon fogadott és — alig féllépésnyi távolságra magától — helytel kínált meg. Most az életétől erőszakkal megfosztott atyámról jött egy dicsérő ének és könnyező szemmel emlékezett meg az ő szolgálatairól s a dühtől tajtékozott, amikor ellenségei gonosz, alattomos játékaról és megtévesztéseiről beszélt. Fájdalmas sóhajai és kolerikus kitérései után biztosított a legnagyobb jóakaratóról és végre, hogy londoni követté nevez ki azzal a kifejezett megbízatással, hogy az angol király előtt a legmélyebb sajnálkozását nyilvánítsam a magas porta legutóbbi időben követett elhibázott politikája felett.

Vonakodtam ezt az állást azok után, amik történtek s amiket elmulasztottak megtenni, elfogadni, mire a szultán még egy kívánságát fejezte ki előttem. Mikor erre is néma maradtam, ő sem folytatta tovább a beszélgetést, csak mereven a szemem közé nézett.

A legrettenetesebbtől tartottam, mert úgy vettem észre, hogy gyakori rohamainak egyike támadta meg. Életem legborzasztóbb pillanatai voltak ezek, a szultán nem fordította el tőlem zavaros, üveges

tekintetét, felizgatott idegeim megtámadtak, torokom összeszorult és verejték lepte el homlokomat. Végre annyira jutottam, hogy halványan és remegve, engedélyt kértem az előírás ellenére arra, hogy visszavonulhassak. Anélkül, hogy tekintetét elfordította volna tőlem, a szultán tagadólag rázta fejét. Percek múltak ebben a borzalmas helyzetben. Végre felkelt a szultán s az ajtóig kísért, amely mintha magától nyílt volna fel. Künn kétoldalt udvari testőrök állottak. És most érkezett a kierőszakolt audiencia tulajdonképpeni céljához. A szultán a többiek szemeláttára lepecsételt borítékot nyújtott át nekem e szavakkal:

— Fogja. Szívesen tettem volna többet is magáért, de sajnos, e pillanatban anyagi viszonyaim nem engedik.

Természetesen visszautasításra nem is gondolhattam. Már aznap este egész Sztambulban széltében beszélték a gondosan terjesztett hírt, hogy 6000 font fájdalomdíjért testemet lelkemet adtam el Abdul Kamidnak. Valóságban a borítékban csak 600 font volt, amelyet a szultán egyik udvari alkalmazottja ellenében jogerősen nekem ítelt meg a bíróság már régebben.

Abdul Hamidon kívül Midhat pasa volt a legjelentősebb, talán az egyedül jelentős feje a régi Törökországnak, ő volt az, aki az 1876-iki alkotmányt létrehozta, először Abdul Azizt, azután Muradot üzte el, hogy Abdul Hamidot ültesse a trónra, később pedig megbilincseltek, bebörtönözték s a végén erőszakos halállal kellett kimúlania.

A „nagy nagyvezír”: Midhal, akinek alkotmánytervezetét a török parlament csendes többsége ma is dicséri, azoknak sorsában osztozott, akik egy évszázaddal előzik meg korukat, ő azt hitte, hogy azoknak, akiket vezéri hatalomhoz segített, európai módon értelmesebb felelőssége teljes tudatában szabhatja meg azt az utat, amelyen ezt a hatalmukat megerősíthetik és kétségtelenül azon bukott meg, hogy a múlt és jelen titkos mozgalmi, sugdolózásai s a jövődőről való álmodozása közben nem eszmélt eléggé a jelen valóságaira.

Mennyire megborzadhatott ez a sokat átéli öreg államférfiú attól a mértéktől, amellyel a jövő előrehaladásának lehetőségeit túlbecsülte, amikor a börtön cellájában Abdul Hamid egy megbízottja csellel és erőszakkal tépett ki mindenáron egy szálát a szakállából, hogy ebből vegyen „bügül-próbát”, vagyis, hogy korábbi tulajdonosának legtitkosabb gondolatait kitalálhassa!

Midhat után Törökország még a kiváló férfiak egész sorát vallhatja a magáénak, mégis rajta kívül mind a mai napig még csak egy providenciális alakja állhat előttünk: a Mahmut Sefketé.

A kellő ember a kellő pillanatban. Talán nem mindenki nézte volna jó szemmel mindazt, ami a török forrongás alatt és főleg az áprilisi ellenforradalom idején történt, ha nem lett volna ott Sefket markáns, minden kétségen felül emelkedett személyisége. Mahmud Sefket pasa, a generalissimus és nagyvezér a becsületes új török törekvéseket jelentette azokban a körökben is, ahová még a „progrès

et union” jelszavai nem hatoltak el. Emellett nagyobb önmegtagadást ismert, mint összes többi küzdő társai és senki a tehetségét és államférfiúi genie-jét önzetlenebbül nem érvényesítette. A nagy tisztogatás után nyugodtan helyén maradt, hogy a legkritikusabb pillanatban, az emlékezetes 1909-iki április 24-én a Taxim-kaszárnya előtt megjelenve, pillanat alatt elnyomhassa a katonai ellenállást. Mahmud Sefket nagyvezér tehát minden retrográd, titkos remény halálát jelentette és fegyverét csak jóra használta fel.

És most következett sorrendben Eu ver bej, az ifjú tüzesvérii reformátor, vezérkari főnök, csapatparancsnok, katonai attaché, a császári családnak házassága révén tagja, hadügyminiszter és vicegeneralissimus. A tripoliszi forró napok után jött a talán nem maga-akarta berlini tartózkodása, majd a ragyogó drinápolyi korszak. Enver, aki a politizáló katona tapasztalatait saját magán próbálta ki, arra a becsülendő, ha mindjárt hálátlan feladatra adta magát, hogy a politikát a kaszárnyából kiirtja és az oligarchák dühöngésének egyszersmindenkorra véget vet. Erre a feladatra csak egy rátermett ember volt, az, aki éppen ezekből a sphaerákából emelkedett magasra. A háború kitörése helyén találta Enver bejt: az új harc predesztinált török vezére és szervezője csak ő lehetett.

„Egy ember, aki szemébe kacag a halálnak.” így dicsőítik a sztambuliak legtöbbször Enver pasát. A félhold birodalmának legbátrabb embere, a leggyorsabban határoz és amit egyszer elhatározott,

és feltartóztathatatlanul tudja tökéletesen végrehajtani. En ver pasa a török birodalom és a saját sorsát már nem egyszer változtatta meg ugyanazzal az erős mozdulattal, amellyel a mellének szegzett bajonett hegyet taszította el magától. Most pedig ott ül magas hivatalában, dolgozik és dolgozik.

Látni, hallani alig lehet En ver pasát. Pompás, fényes ünneplésben, amilyenre Konstantinápolyban a háború ellenére is ismételten adódik alkalom, Eu ver érdekes alakjának soha sincs része. A fiatal, karcsú vezért feszes, jól álló egyenruhájában, merészen sodort bajuszával és mellén a vaskeresztel legutóbb a seraskeriatús udvarán láttam, ahol öreg, szakállas vezető embereknek egy új ágyúmodellt magyarázott. Sokáig, egészen az elején Ronlangerre emlékeztetett gyorsan emelkedő karrieré-je. De ma hallgatagon bocsánatot kérek tőle ezért, valójában semmi sem emlékeztet benne a gall szélhámosra. Enver pasa nem sokat törődik népszerűségével, talán kelleténél is kevesebbet. Pedig tudhatná, hogy mit jelentett az Törökországban eddig, ha egyszer a népszerűséget ellenkezője váltja fel.

Amit Enver a hadseregnek, azt jelenti Talaat bej a politikának. Talaat a jövő embere, Talaat a jelen kedvence.

Talaat bej belügyminiszter és tulajdonképpen irányítója a Said Halim-kabinetnek, a legügyesebb kezdeményező és fényes sikereket arat, amelyek teljes összhangban vannak személyes tehetségeivel. Különös tehetsége van hozzá, hogy társai minden

gyengéjét kiismerje, jellemzően erős akarni, vas-ököl, jobban ismeri az ottoman világnézet minden titkos tendenciáját, örvényét és kinövéseit, mint akárki más, a dolgok emelkedett, önálló szemlélete egyesül benne kortársainak minden előnyével és megvan benne az orientális stílus sima, hízelgő, ötletes, talán kissé cinikus modora is. Talaat bej dolgozószobáján keresztül vezet minden útja a magas portának és a klubban a sarokasztala mellett egy szendvicsnél ülve veszi át bizalmasaitól a panaszokat és kérvényeket.

— Nem kezdhettünk mást, mint háborút, — kezdte magától a társalgást, amely köztünk dolgozószobájában lefolyt — és ha a kívánságaim szerint történik minden, akkor a hármas szövetség már három év óta az övéi közé számíthatott volna minket. Mindenesetre az akkori viszonyok nem voltak Milönösen alkalmasak döntő lépésre. Most, úgy látszik, elérkezett ez a pillanat. Hogy mi kezdettől fogva el voltunk határozva a fegyveres közbelépésre, ez önként folyik az Oroszországgal szemben régen és most fennálló viszonyunkból. Honnan és merre dörögnek az ágyúk, ez most mellékes, a mi ellenségünk az orosz, aki az ő álláspontjából kifolyólag természetesen mindent akar, amit mi éppen ilyen magától értetődőleg utolsó leheletünkig meg fogunk tőle tagadni. Melléktekintetek, szófecsérlés és diplomáciai intrikák országunkat éppen annyira nem emelhették ki a sarkából, mint a tengert mélységeiből és gondolkozásunkat nem változtathatta meg semmi e földön.

— Hogyan fogadja a népesség a hadi helyzetet és mit szól hozzá a parlament? — kérdeztem.

— A népesség, úgy a harcolók, mint az itthonmaradottak, minden tekintetben a helyzet magaslatán állanak. De tévedne, ha ezt a körülményt a közmondásos fanatizmus vagy a fajgyűlölet számlájára írná. A mi népünk minden sajátossága mellett hihetetlen éles gondolkodású és igen jól tudja nemcsak azt, hol szorítja legjobban a cipő, de azt is, hogy sanyarú helyzetét kiknek róhatja fel. A háború szükségességéről — biztosítom önt erről, anélkül, hogy felsőbb utasításom volna erre — a nép épp oly egyértelműleg meg van győződve, mint a parlament.

— Milyenek a belpolitikai viszonyok, az örmények, görögök?

— Aki nem engedelmeskedik, rászoktatjuk. Egyes zavargások történnek ugyan, de egészen jelentéktelenek és ezek is hajthatatlan eréllyel állnak szemben. Hiszen éppen ma láthatta az angol pénzen szőtt operettszerű összeesküvést.* Ilyen módon sokáig tart, amíg megközelíthetnek.

— Mit vár a jövőre vonatkozólag az ön kormánya a háború ilyen vagy olyan kimenetelétől?

— Mindkét esetben egyet: megerősödést. Bizonyos, hogy kezdetben nehéz volt a helyzetünk. Legnehezebb volt a mi hadseregünkben politizáló nagyhatalmak kiszorítása. Ennek azonban Enver véget

* A görög konzul által angol pénzen szított összeesküvésről van szó, amely bérencet fogadott fel Talaat meggyilkolására.

vetett és ma hadseregünknek ez a rákfenéje teljesen ki van irtva. Most erősen tartjuk a gyepelöt s azt senki nem tépheti ki kezünkből.

— Egyet hangsúlyozok és fontosnak tartom, hogy tudja, — végezte Talaat bej emelkedett hangon, — ne higgye, hogy mi az események kényszerítő hatása alatt könnyelműen (à la legére), minden tiszta és világos meggondolás nélkül csatlakoztunk a központi hatalmakhoz. Mi legsajátabb érdekeinket követtük ezzel a lépéssel, amennyiben kiépítettük egyidejűleg az utat arra, hogy az önök haladásából, kereskedelmük, iparuk, tudományuk fejlettségéből hasznosan tanuljunk, hogy ezzel nemzetünk létcélját (but vitale) elérje. Ha mi önökhöz csatlakoztunk, ez azért történt, hogy az országunknak teljes függetlenségén (indépendance intégraléi) munkálkodjunk. A nos yeux voici l'intérêt primordial!

GALÍCIAI HARCTÉR

Lemberg

Távirati jelentésem 1915. jun. 22-én *reggel 8 órakor*:

Tegnapi fokozatos előnyomulásunkkal, amely északon Zolkiew felé, nyugaton ismét Lemberghez közelebb és délen a Sczerek-patakig történt, támadó frontunk a félkör formáját véve fel, nyomult előre a Lemberg szívébe vezető három főúton és pedig a zolkiew—lembergi, a grocsek—lembergi és a nikolaiow—lembergi vonalakon. Az utolsó huszonnégy óra alatt ebben a három irányban a következő előnyomulások történtek: a zolkiew—lembergi vonalon Mackensen hadserege rohammal elfoglalta a Kulikow melletti magaslatokat, amely helység Lemberg-től északra tizennégy kilométernyi távolságra fekszik; Boehm-Ermolli hadserege keleti és északkeleti irányban nyomulva előre, már ekkor több külső megerősített állást vett be és déli irányban a nikolaiow—lembergi útvonalon elhelyezkedett orosz, bal védelmi szárnyat helyenként a Sczerek-patak mögé szorította. Ebben a pillanatban a harci helyzet úgy áll, hogy északon az ellenségnek valószínű-

leg utolsó védelmi vonalai áttörtük és csapataink a város közvetlen határán levő állásokig érkeztek. Olyan hírek szivárognak ki, hogy az ellenség a legkétségbeesettebb ellenállást fogja kifejteni, mindezáltal az én személyes benyomásaim azzal a hittel töltenek el, hogy tudósításomal az események már túl fogják szárnyalni.

Lemberg, június 23.

Kedden, június 22-én. reggel, miután alig másfél órája hagyta el az utolsó orosz tábori csendőr a várost, a janowi útról huszárpatriuj, a grodeki vám felől ulánus őrjárat lovagolt be. A huszárok őrmestere a boldogságában zokogó és táncoló néptől aranyórát kapott emlékébe, az ötös Landwehrulánusokat bor, kalács, pénzjutalom, virágese fogadta. Tíz perccel később jött a 42-es gyalogezred egy százada, aztán az 1-ső és 25-ik Landwehrezred a kassai harmincnégyesekkel. Délre az utcák, az utak és terek, egész Lemberg megtelt poros, marcona magyar és osztrák bakákkal, körülöttük tomboló tömegek, akik ölelték, csókolták, vállukon hordozták katonáinkat. Az asszonyok közül sokan örömteljes felindulásukban szívgörcsöt kaptak. Nem sokkal később Boehm-Ermolli lovassági tábornok már a tartomány gyűlés épülete előtt fogadta a százezernyi tömeg ünnepelését.

— Kegyelmes úr, — üdvözölte a polgármester, — senkire sem zuhogott úgy a nagojka, mint ránk. Szenvedéseink határtalanok voltak. Köszönetünk, hálánk, hódolatunk győzelmes hadseregünké és

drága szövetségeseinké. Ellenségünkéi megverlek, de még tahn le nem tiporták végleg. Még sok áldozatra van szükség. Isten oltalmazza császárunkat és védje hőseinket.

Böhm-Ermolli következőleg válaszolt:

— Köszönöm szép szavait, doktor úr; szívbeli jó kívánságait Lemberg városának a Legmagasabb trón számolyára helyezem.

Hauser tanácsos megkérdez le a vezért, hogy Lemberget kizárólag osztrák és magyar csapatok foglalták-e vissza? Böhm-Ermolli ekkép válaszolt:

— Igen, egyedül második hadseregünk, melynek szerencsém van az élén állani, hajtotta végre azt az operációt, aminek vége Lemberg felszabadítása volt. Hadseregem minden katonája igazi hős, amint ezt a nehéz harcok eredménye igazolja.

Délután Mackensen előtt tüntetett Lemberg népe. A német hadvezért a polgármester így köszönti:

— Excellenciád személyében a legyőzhetetlen hadvezért csodáljuk és üdvözljük. Az egész világ, legyen barát vagy ellenség, hódolattal néz fel kegyelmességedre.

Mackensen így válaszolt:

— Az osztrák és magyar csapatokkal egyesülten küzdünk mi németek itt, Nyugat-Galíciában és boldog vagyok, amikor kijelenthetem önöknek, hogy a lembergi diadalt kizárólag az osztrák és magyar csapatok kitartásának és hősiességének köszönhetjük.

Ezen az éjszakán nem hunyta le senki a szemét

Lembergben; hajnalig voltak világosak az ablakok, daloló, láncoló tömegek az utcákon.

A marsall bevonulása.

Frigyes főherceg, az osztrák és magyar seregek generalisszimusza, tegnap óta porosz marsall, ragyogó stábjával élén, jelenlétemben tartotta bevonulását. A grodeki útról tizenegy órakor ért a külvárosba, beláthatatlan tömeg sorfala között a tartománygyűlési palotáig, ahol küldöttségek, hivatalok, a katolikus örmény, görög püspök és az egyetem rektora díszben várták. Gróf Pininszky volt helytartó köszöntötte:

— Boldoggá tett, hogy derék katonáinknak sikerült Lemberget felszabadítani, köszönöm a szép fogadtatást és szónokuk mélyen átértett szavait, amelyeket nem mulasztok el a legmagasabb trón zsámolya elé juttatni. Igazán nagyon, nagyon örülök, hogy az önök szép városát felkereshettem.

Innen a városházára, majd a Hotel Georgba robogott, ahol az összes jelenlévő osztrák és magyar és német generálisok tisztelgését fogadta. A felvirágzott városon át tért vissza vezérkarával a főhadiszállásra. Feltűnő meleg szeretettel búcsúzott a főherceg Böhm-Ermollitól.

A leMBERGI gyásznapok.

Felkerestem dr. Chlamatz egyetemi tanár, helyettes polgármestert, aki a legilletékesebb arra, hogy az orosz uralom történetéről kikérdezzem,

Mindendenekelőtt megállapítom, — kezdte a polgármester, — hogy az orosz uralomnak sem hizelgése, sem üldözése meg nem ingatta a túlnyomó nagy többség lojalitását. Én csupán vasárnap óta vezetem a főváros ügyeit. Szerencsétlenségünk óta, amikor polgármesterünket, dr. Rutnowszkit, polgártársaink jó szellemét, édesatyját, két alpolgármesterrel: Stahl és Sleicher doktorral együtt elfogták és tuszokul Kiewbe hurcolták az oroszok.

Szeptember 2-án kezdődött hadseregünk fájdalmas kivonulása Lembergől. Másnap háromkor hajnalban telefonon jelentik a sichowi vámtól, hogy kozákpatrij pihen ott és a városba vezető legrövidebb utat tudakolják. Hasonló értesítést kaptunk a licakowi és zolkiewi sorompóktól is. Félórával később egy orosz tiszt érkezik negyven kozákkal. Előadják, hogy von Rode tábornagy a licanowi sorompónál várja a magisztrátust. Rutnowszky elébe siet. A tábornok tudomására adja, hogy a fővárost birtokba veszi, 16 túszt követel. Első parancsait írásban átadta francia nyelven azzal, hogy négy óráig elvárja teljesítésüket. Mindez megtörténik. A 16 túszt a városháza dísztermébe internálva. Bevonultak az orosz csapatok és gróf Chermeteff, a cár közeli rokona, mint Lemberg első katonai kormányzója hivatalával az osztrák és magyar bank termeibe szállásolja magát. A nyugalom érdekében engedélyt kapunk polgárőrség szervezésére. Az első napok aránylag csendben, szomorúságban múlnak el fölöttünk.

Szeptember 27-én azonban, mikor egy zsidót

azzal gyanúsítanak, hogy egy felfegyverkezett kozák zsebéből pénzt lopott ki a verekedésben, aztán állítólag valamelyik ablakból lövés dördül, megérjük az első igazi pogromot. Az utcák üresek, az ablakok zárva; aki a függönyök mögül is mutatkozik, szalvétát kap. Sok házra órákig tüzelnek, több halott fekszik a járdán temetetlenül, közben a kozákok kedvet kapnak hasonló szórakozásokhoz, más városnegyedekben is rabolnak, gyűjtogatnak. Polgármesterünk kérésére több vizsgálatot indítanak, melynek eredménye, hogy Lemberg büntetésére a Walowa-utca 7. és 9. számú házait, legszebb épületeinket konfiskálták. E naptól patrujok cirkáltak, kiknek joga volt a járókelők zsebeit kikutatni, fegyverek után szaglászva. Természetesen sok kozák saját jószántából patrujizott, hogy átkutathassa a jobbmódú polgárokat. Október elején Chermeteff távozott és bevonult gróf Bobrinszky, Galícia kormányzója. A túsokat ugyan szabadon engedte, de mit értünk vele? Eiche vezérőrnagy, később Skalovv városkormányzó alatt megkezdődött az Ochrana uralma, melynél előszeretettel nőket, többnyire prostituáltakat alkalmaztak. Napirenden voltak az indokolatlan letartóztatások.

— Bármily okból gyanúsak, vizsgálat nélkül könyörtelenül hetekre, hónapokra fogságba kerültek, főképp szerkesztők, papok, ukrainaiak. Rendszerint éjjel után hajnalig fogdosták össze a kijelölteket. Mind nagyobb szomorú transzportok indulnak Oroszországba. A börtönök zsúfolva. Tízezer lengyel, ugyanannyi zsidó, kétezer ruthén családja

kitéve a nyomornak, a családfők útban Szibéria felé. Akinek vagyona van, kiválthatja magát, de egyúttal a végsőkig zsarolják. A rendőrügynökök horribilis összegekhez jutnak, van, aki néhány hét alatt ötvenezer rubelt szerez. Nemsokára megismétlődik a licakowi negyedben a második pogrom. Minden ok nélkül zsidóüldözés folyik korbáccsal, revolverrel jó ideig naponta hét és tíz közt este. Megtörtént, hogy egy öreg zsidót csizmasarokkal tapostak agyon, egy másikat a kocsiból hurcoltak ki, kirabolták, megölték, ezerháromszáz rubelét elvették. Segélykiállásokra nincsen válasz. Egyszer mégis a kozákok összekaptak a zsákmányon. Feljelentésekre vizsgálat indult. Ötöt agyonlőttek. Egy pogromnál egy városi szolgát odavittek a zsidók holttestéhez.

— Sajnálod? — kérdezték.

Igenlő válaszra agyonverték szegényt. Megjegyzem, hogy a sorkatonák utálták köztük is a kozákokot. Rendőrtisztektől hallottam, hogy félnek, mert a békekötés után sok baj lesz velük. Április huszonkettedikén kihirdették, hogy a cár felkeresi Lemberget. Néptelen utcákon száguldott végig nyitott gépkocsija. Este a helytartósági palotában fényes vacsora volt, melyen a cár kitűnő, szinte túlradó jókedvében Bobrinszkyt főszárnysegédévé nevezte ki. Lemberg szegényei tízezer rubelt kaptak. Éjszaka tovább utazott autón Przemyslbe.

A felszabadulás.

Május ötödike óta nyugtalanság volt tapasztalható. Az elfogatások, deportációk megszorodtak. Przemysl elestét a hadifoglyoktól tudtuk meg. Ez utóbbiak nem éppen tiszteletteljesen feleltek az oroszoknak. Egy fogoly őrmester ráförmedt az utcán kíséző kozákjára:

— Még mindig a hátam mögött állsz? Fogadjunk, rövid időn belül én kísérlek téged. A grodeki úton egy bajort megkérdez az orosz tiszt:

— Hol fogtak el?

— Két kilométerre Szentpétervártól — volt a válasz.

A foglyok bátorítottak bennünket, felénk kiáltottak:

— Bátorság, ne féljeteK, nem tart már soká! Az orosz katonák morogtak, hogy verekedjék a cár személyesen. Június 2-án pánikszerű csomagolás kezdődött: hozzáfogtak a város kiürítéséhez. Közben elvittek minden elvihetőK Eulogus orosz püspök magával vitte annak a bankigazgatónak bútorait, akinél lakott. A letartóztatásoktól való félelmében az üldözött lakosság a szabadban éjszakázol!. Utolsó erődítési munkálataikhoz munkaerőt úgy szereztek, hogy váratlanul elzárják az utcákat s aki benrekedt, kivitték dolgozni sáncaikra. A zavar nőitön-nőtt, az ágyúdörgés egyre közelebről hangzott. Tartalékjaikat a helyőrségen kívül elszállították, végül az éjszaka sötétjében az utóbbiak is elszállingóztak. Vasárnap délután rémes dördüléssel

levegőbe röpült; a pályaudvar. Bobrinszky. már szombaton elutazott, helyette Ghermeteff vélte át a kormányzást. Hétfőn eltűnt rendőrségük is. Kedden lövések hallhatók, oly közeli a harc, Kilenckor reggel bevonták a zászlót előbb a városházán, majd a kormányzósági épületen. Később kigyullad a postaépület. Pontban tízkor megjelent Chermeteff. Megjelenik ugyanazon az erkélyen, ahonnét a cár szónokolt annak idején. Jobbjával búcsút intett az üres térségnek, a kihalt városnak, majd sírva ült kocsijába, amely a licakowi úton vitte kelet felé. Félitzenketlőkor először néhány patruj, majd több nagyobb csapatunk szállta meg fővárosunkat és ezzel Lemberg újra szabad.

Lembergben viszontlátott katonáink.

Lemberg, 1915. jan. 25.

A lembergi 10 hónap történetének van egy olyan fejezete, amely elüt a többi rövid ideig orosz zsarnoki uralom alá került helységek krónikájától. Hiába sanyargatta ugyanis az orosz rendőrség” és az Ochraha a városi, sikerült mégis nagyobb-számú fogolynak megszöknie és bár irtózatos lelki és testi szenvedések után bevárni itt azt a gyönyörű percet, amelyben a bevonuló győzelmes hadseregnél jelentkezheük. Hogy volt lehetséges mégis a szökés és tízhónapos bujdosás? Nagyon sok és

nagyon derék emberek kellettek ehhez, akik nem riadtak vissza sem anyagi áldozattól, sem halálos veszedelemtől. Isten óvja, Isten tartsa meg a lemergi Jókat!

■

Sok fogoly szökött meg Lembergben az orosz-transzportokból tíz hónap alatt. Csupa balsorsra jutott harcos, akit a hosszú idő alatt szívrepesve várt haza anyja és feleség. Becsületes, jóra való emberek segítségével sikerült kiszabadulniuk börtönükből s bár több mint felét kézre tudta keríteni az „ochrana”, mégis többen ki tudták húzni éhen, dideregve, álsruhákból, álszakállal bujkálva, üres hangárokban, pinceodúkban, düledező viskók aljában azt a napot, amelyen a diadalmas második hadsereg parancsnokságánál végre jelentkezhettek. Érthetetlen, mint bírták azt a szenvedést, idegsorvasztó izgalmat, örökös halálos félelmet addig az ideig, amíg most boldogan tekinthetnek vissza az elmúlt napokra, amelyekben csoda, hogy testileg-lelkileg meg nem roppantak és az örökös félelemtől meg nem örültek. Rendőrök, felbujtók, besúgók és kémek, pincérekéből lett nagyhatalmú ügynökök, nyilvános házakból kikerült strucctollas dámák hajszolták őket éjjel-nappal, olyannyira, hogy a veszedelmesebb időben nem merték kitenni lábukat az utcára.

Eleinte az oroszok elég emberségesen bántak foglyaikkal és túrték, hogy a lakosság kenyerei, gyümölcsöt, pénzt, ruhaneműt, dohányt adogasson nekik. A szökés sem ment valami nagynehezen. Az

asszonyok be tudtak csempészni civilruhát és egy-két rubelért az őr meg sem látta, mikor egyik-másik odébállt, legfeljebb végighúzott kancsukájával a hátán. Ha pedig egyszer túl volt, könnyen eljutott valamelyik családhoz, amelyik ideig-óráig vállalta ellátását. A lemergi „Merkur” kenyérgyár maga néhány százat foglalkoztatott, különösen magyarokat és jóidéig magyar kéz sütötte kenyeret evett az orosz katona.

Októberben azonban megváltozott ez a félig-meddig tűrhető bánásmód és mentől fenyegetőbbnek mutatkozott hadseregünknek szívós ellentállása, annál jobban éreztették elkeseredésüket a szegény, nyomorúságos páriákkal. Sőt november táján falragasz útján figyelmeztette a grado nacelnik a város közönségét, hogy fegyházba kerül három hónapra, aki fogollyal csak szót is vált, vagy élelmisszert, dohányt stb. dugdos neki. Magyarok, németek, tiroliak, salzburgiak, bécsiek, bosnyákok érkeznek a messzi harcterekről húsz fokos hidegben, sápadt képű férfiak, zokogó nők és gyermekek kísérik messziről, meri aki közelebb ér, leveri a „nagajka”. Tiszt és kozák egyformán lopja és rabolja őket, elszed minden pénzt, órát, szivartárcát, bekecset, még a bélelt csizmát is leszedik lábáról. Jaj annak, aki a lerongyolódott, agyonéhezett fiúknak a járdáról lenyújt valamit. Egy orvos cigarettával kínálja fogoly kollegáját, mire két kozák puskaaggal véresre ütlegeli.

A nőket ez sem, riasztja vissza, vagy száz asszonyt korbácsoltak meg egy-egy darab kenyér át-

nyújtásáért a kozákok, úgy, hogy hetekig kezelték utána a klinikán. Négy gyereknek, amiért a foglyokat meleg teával kínálták, a szemüket verte ki kancsukájával a kozák-bestia. Kis cellákba gyömöszölték a foglyokat, ötvenével olyan odúba, amelyek különben két emberre voltak számítva. Nedves, piszkos szalmán, átázott férges padlón terült el egymás mellett tiszt és közlegény, ájuldozva, félholtan.

Mikor már úgy látszott, eléggé megtört valamennyi áldozat, blankettát tettek eléjük azzal az ígérettel, hogy aki aláírja, kiszabadul. A blanketta szövege ez volt:

„Mivel az orosz hadsereg birtokába vette Galíciát, Bukovinát és Magyarország jó részét és ezért az itteni és osztrák illetőségű katonák immár oroszoknak vallhatják magukat, mert uruk és parancsolójuk a cár, ezért én

esküszöm, hogy mint orosz alattvaló, az orosz hadsereg ellen fegyvert többé nem fogok.”

Ennek a felhívásnak azonban nem volt fogantaja.

Legfeketébb napja volt Lembergnek az, amelyen Przemysl elesett. Két asszony, akinek ott szolgált a fia, öngyilkosságot követett el. A lakosság jajveszékelt, a zsidók lakásaikba zárkózva négy napig böjtöltek. S amikor az első fogoly transzport érkezett onnét, az ablakokból dobáltak le szegényeknek mindenfélét, kendőt, cigarettát, gyufát, papírt.

rosba göngyölt pénzt stb. Sortűz volt a válasz az ablakokból kihajló asszonynépre.

Mikor májusban sikerült a híres gorlicei át-törés, az érkező foglyok boldogan újságolták a járdákon sorfalat álló tömegnek:

— Mi leszünk júniusban az urak!

— Legázoljuk az oroszokat!

— Negyedmillió muszkát fogtunk el két hét alatt.

A Hotel Georg előtt történt, hogy egy kozák rávágott két német katonára. Lehúzták lováról a foglyok és véresre verték.

Az utolsó hetekben az „ochrana” megdupláztta buzgóságát és bujdosó hadifoglyok közül sokan kerültek Szibériába. Azok közül, akik megmenekülve, boldogságtól szédülten járnak Lemberg utcáit, feljegyezhettem néhány nevet: Freiszleder István honvédhadnagy, Túrjai honvédhadnagy, Rencz százados, gróf Szécsényi huszárhadnagy, gróf Mirbach Jenő hu szárörmeister. Eisenstädter Emil zászlós, Stern Emil önkéntes káplár, dr. Gönci főorvos, dr. Grimm zászlós, Raulich József önkéntes káplár, Friediger Bernát tartalékos hadnagy, Fesztheimer József honvédszakaszvezető, Angyal és Barth önkéntesek, Zoltán, a pesti Hungária szálloda pincére és Dadányi György harmadik huszárezredbeli hadnagy, akinek viszontagságairól külön fogok megemlékezni.

Akiknek sok drága vérünk megmenekedését

köszönhetjük, azok között egy német úrhölgy is szerepel elsősorban egy kis palotával, amelyet „német háznak” fogok nevezni. D. kisasszonynak sajtó leírását adom minden kommentár nélkül:

— Közvetlen az orosz uralom előtt Dr. H., birodalmi német származású úriember, a Franciskanergasse 5. sz. ház tulajdonosa, kénytelen volt Lemberget elhagyni és házát, amelyben csak egy szolgáló maradt a pompás orchidea-gyűjtemény gondozására, egy foglalkozása folytán hozzá közelálló egyéniségnek az őrizetére bízta. Az előkelő curator büszkén, emelt fővel vette át a kulcsokat és már pár nappal az oroszok bevonulása után vállalt kötelességének úgy vélt legjobban megfelelni, hogy a csinos palotát a hírhedt orosz érseknek, Eulogiusnak kínálta fel állandó lakásul. Sírva jött hozzám a német szolgáló segítségért, minthogy némiképpen közöm volt a házhoz. A Nacalnikhoz futottam, ahol az a szerencse ért, hogy a szolgálattelvő tisztek között találkoztam eggyel, aki a háború kitörése előtt egy kis porosz városkában élt. Mikor figyelmeztettem arra, hogy a ház birtokbavétele nem jogos, oltalomlevelet szerzett nekem. Természetesen ez nem tetszett a „-hű” kormányzónak és azzal boszulta meg magát, hogy az orchideáknak szükséges fűtőanyagot és a cseléd egész élelmiszerkészletét elvitette. Mikor azután az orosz tiszt tudomást szerzett erről, maga jött a házba és nagyon fel volt indulva.

— Miért engedte, hogy a fát elvigyék? — szidta a cselédet — megint azt fogják mondani azután,

hogy az oroszok mindent magukkal hurcoltak. Ha kell valami, forduljon hozzám.

Alig tudta ezt meg a ház szerencsétlenül választott öre, amikor rögtön a lakás összes helyiségeit lezárta és lepecsételte, hogy a kellemetlen ellenőrzéstől szabaduljon.

Nemsokára jött az az idő, amikor elkezdődött a nagy fogoly-transzportok szállítása. Többnyire este jöttek és a grodeki út elején sok száz jószívű leMBERGI várta őket, köztük sokan, leginkább németül beszélők, akik mesteri módon verődtek csoportokba, hogy a tolongásban és a sötétségben könnyebben operálhassanak. Sok foglyot szabadítottak így meg és bújtattak a készen tartott civil-ruhába. Így hozták őket a városba s rejtették el őket mindenütt, ahol szívesen látták őket. Idővel az így megszabadítottak részére az orosz rendőrségtől igazolványt is lehetett szerezni. Egy osztrák hivatalnok derék felesége több régi cselédkönyvet szerzett számukra, amelyekből kiválogattuk a megfelelőket és a szökevényeknek adtuk. A részvételre legméltóbb emberek szállásról-szállásra vándoroltak, nehogy állandó egyhelyben tartózkodásukkal az Ochrana figyelmét magukra irányítsák.

Mikor a nehezebb idők bekövetkeztek és megkezdődött a védkötelesek ellen indított hajtóvadászat, szintén rendkívüli gondoskodás történt azokról, akikre különösen kiterjedt az Ochrana figyelme. Így jöttem arra a gondolatra, hogy felhasználom a német ház helyiségeit azok számára, akiknek már nagyon a sarkában volt az orosz nyomozó szimat.

De hogy jutnak majd a bezárt szobákba? Az ételfelvonó, amely a földszintről az első emeletre vezetett, egy soványabb lest számára éppen elég széles volt és ez segítette a bajon, úgy, hogy a német ház a legszorongatottabbaknak időről-időre biztonságot nyújtott.

Ekkor történt az az epizód, amelynél a már említett előzékeny orosz tiszt, mint ő mondotta, második szülőföldje iránt érzett hálából, ismét megható szerepet játszott. Egy igen ismert előkelő és magas katonai személyiség fiát kellett elrejteni. Minthogy úgy látszott, mintha éber szemek egészen a ház bejárójáig figyelték volna, elhatároztam, hogy védelemért az orosz tiszthez fordulok. Miután kéresemet előadtam, azt kérdezte:

— Akar pénzt?

Tagadó válaszom és kérésem ismétlése után újra kezdte:

— Talán mégis szüksége lesz önnek pénzre a szegények részére?

Mikor hangsúlyoztam, hogy én elsősorban védencemről akarok gondoskodni, így szólt:

— Én nem hallottam semmit.

— Becsületszavára?

— Becsületszavamra. — De vigye magával ezt az ötven rubelt.

Természetesen köszönettel fogadtam.

— Ez minden, amit önnek elmondhatok. Nagyon boldog vagyok, hogy a szép ház megőrizett néhány drága életet.

Nemsokára búcsút kellett vennem, minthogy előszobája tömve volt látogatókkal. Örömtől ragyogó arcú emberekkel, akik jóHevőnőjük szívességeit megköszönni jöttek.

Dadányi hadnagy bujdosása.

Lemberg, 1915. jun. 25.

Gyülvészi Dadányi Györgynek, a 3-ik huszárezred vitéz hadnagyának viszontagságos históriáját a végén kezdem. Június 24-ikén, Lemberg bevétele után másodnap kerültem össze vele az esti órákban és megkéri, segítsek neki kiásni a kolostor kertjében a föld alatt elrejtett uniformisát. Napfényre hoztuk a kamgarn-bluzt, veres nadrágot és lakkcsizma!, azután ott a kis földhányáson elüldögélve szivarszó mellett, — első médiáját szívta tíz hónap óta — végighallgattam csodálatos odysseáját, mint ahogy elhallgatnám századszor, gyönyörködve és siratva azt a sok drága embert, aki tíz hónapon keresztül inkább kitette magát a kémkedés gyanújának s ezzel a legbecstelenebb halálnak, mintsem hogy orosz fogságba kerüljön. Pedig úgy-e a gyilkos halál, éhség, betegség, fagy, a lövészárkok összes gyötrelmeihez képest a fogság, még a szibériai fogság sem utolsó dolog? Dadányi Gyurka ősszel talán alig tudott másképp, mint a saját édes nyelvén beszélni. Ma pedig — könnyezve mondta ő maga — akadozva ejti a magyar szót, de megtanult lengyelül.

Tíz hónapig lengyel és csak elvétve német szó. Elvétve azért, hogy meg ne hallja senki, ne kételkedjék senki, hogy a 22 esztendőös karcsú, sovány ifjú idevalósi legény, a leMBERGI fajtából.

A maikovi eset.

Dadányi György története ott kezdődik, hogy az orosz-lengyelországi Malkovról október elsején elindult két huszárjával a Bug partja felé kikémlelni az ellenség állását. Kis falucskán mentek keresztül, úgy látszott, üres volt. A végében hirtelen lovas kozákra bukkannak, s ez rájuk fogja fegyverét. A kozákot Dadányi lelövi, de a zajra egyszerre csak vagy húsz lovas bukkant elő, a mieink persze neki mars-marsban az országútnak, a kozákok nyomukban.

A hadnagynak aznap egyéb baja sem esett, mint hogy holtra fáradt. Mi ez ahhoz képest, hogy hasznos jelentést tudott hozni? De másnap megkapta a maláriát. Felpakolták ez egyik induló szanitéckocsira. Beizen letette az ezredorvos a kocsiról a zárda udvarára, mert akkorára már bajba jutottunk azon a vidéken, evakuáltunk, ahogy mondani szokás. Ha a hadnagyot itt éri az ellenség, legalább meghagyja ágyában. Ha tovább viszik, negyven fokkal lázával elpusztul. Hátha itten mégsem.

A belzi apácák.

Itt Dadányinak adom át a szót.

— Nem tudom szóval kifejezni, hogy milyen önfeláldozók, angyaliak voltak hozzám az apácák.

Huszonnégy órája sem feküdtem ott, jöttek már az oroszok. A főnöknő sírva jelentette, hogy látta őket bejönni, legyenek nyugodt, el nem árul itt senki, nem lesz bántódásom. Estefelé zörgettek a kapun. Szobámig felhallottam a kérdést: van it! katona? Tudtam, hogy ha letagadnak és mégis itt találnak, kém-sorsára kerülök. De szegény apáccal mi lesz, ha kiderül, hogy rejtegetnek? Hamar átizentem az egyik kedves testvérrel a főnöknőhöz, ne tagadjon el. Sírva ment el az apáca. Öt perc múlva már az ágyamnál állott az orosz tiszt, kíséretét künn hagyta. Nagyon illedelmesen beszélt, odaparancsolt kívülről ágyam mellé őrizetül egy katonát, aztán udvariasan elköszönt. A katona lengyel volt és éjféljáig olyan szeretettel ápolt, hogy soha el nem felejtem. Éjfélkor egy marconaképű legény jött fölváltásra, de amikor meglátta lázvörös ábrázatomat, nagyon megijedt és otthagytott, úgy hogy a jó lengyel maradt mellett. Másnap az is elbúcsúzott s jóidéig felém se néztek többet.

Amikor annyira javult néhány nap múlva állapotom, hogy fölkelhettem, kísértáltam a zárda kertjébe. Magas fal vette körül, senki be nem látott.

Egyszerre csak látom, hogy valami jóképű, kövérkés plébánost meg egy parasztsuhancot vezet felém a főnöknő. Amint hozzám ér a főtisztelendő, megszólít:

— Gross Dich Kamarád!

Woat Max, 16-os huszárcapitány volt áruhában,

a suhanc pedig tüzerkadét. Képzelheted a boldogságot. Öt napja bolyongtak már itt, ők is csak a drága, jó apácák segítségével, tőlük kapták a ruhát is. Megtudtam, hogy van a faluban még vagy húsz sebesültünk, odaát laknak a Feldspitalban, a Krankenschwester dugdossa őket mindenféle csalafintasággal a muszka elől. Sok baj van velük, nem tudja álruhába bujtatni, inert az atillától még csak-csak, de már a veres nadrágtól semmi áron sem akarnak megválni. Meg is szöktek néhány nap múlva a faluból s beálltak a „barlangosok” közé.

A „barlangos” huszárok.

Kik azok a „barlangosok”?

Hát ez hihetetlen valami. Körülbelül húsz huszár verődött össze a csöpp kis erdőben itt egész közel. Elmaradtak csapatjuktól őrzésközben, az orosz elvágta útjukat, üt aztán összetalálkoztak s többre el sem váltak bizony — halálig. Barlangot áslak a föld alá, azt lassankint kistafirozták, lovaikat kiadták szomszéd parasztházakba földi munkára, tartásra, ők maguk pedig vadászatva kerítettek maguknak eleséget, sőt még a Krankenhaus buszhuszárját is ők látták el vadhússal, a mig ezek odabenn feküdtek betegen. Még mielőtt elszakadtak a svadrontól, összegyűjtött egy halom nuníciót mindegyik, s ezzel még itt-ott hadakoztak is kisebb muszka patulokkal. Csak úgy, hogy fogyjon a muszka ja.

Hogy-hogy nem, volt köztük egy fiemevidéki olasznyelvű legény is, Rudolf-nak hívták, az

vitte be, amikor volt, a host a beteg kamerádoknak. Soha másképp, mint atillában, veres nadrágban. Egy ízben már visszafelé tartott, nem beleszalad egy orosz tisztbe? Ez elképedve mordul rá németül:

— Was machst Du hier?

Azt feleli rá a huszár:

— Was machst Du — hier?

Kapkodva kérdi a tiszt:

— Wo sind die Huszaren?

— Such! — volt a válasz, de persze rohant is már Rudolf huszár, egy-két revolvergolyóval nyomában. Semmi baja sem esett ekkor.

Bezzeg szegény „barlangosok” nem soká csínálhatták az „Armeegruppé”-t. Az oroszok már rémüldözve kutatták, de meg az ián egy parasztaszszony is elárulta őket, akitől visszakövetelték a kölcsönadott lovat. Egy éjszaka elállta két orosz baillaon a kis erdőt s szegény fiuk elestek mind egy szálig.

A „revízió”.

Közben bajba, kerültem magam is. A zárda kapujával szemközt egy Zeleska nevű asszony lakolt, akihez egy Kasupszki nevű rután klerikus járogatott. Ezek néha megláttak a kertben, ha egy percre kinyílt a kapu, szerencsésen fel is jelentelek a muszkának.

Öt óra délután lehetett, az egyik bejáró asszony kisleánya számára faagyul faragcsáltam unalmamban az istállóban lámpás mellett, amikor lé-

lekszakadva jött az egyik kedves testvér, hogy körülállták az oroszok az egész zárdát, egy csapat most jött be az udvarra, engem keresnek halálra, az: „osztrák kémet”. Körülnéztem s inkább ösztönyszerűleg mint megfontolva, a padlásfeljáróhoz ugrottam, azon föl a szénapadlásra, ott átgyömöszölteni magam a tetőig érő szénán s lekuporodtam a padlás sarkában az ablaknyílás mellett. Onnét kiláthattam a kertre, éppen a kápolnába küldött be a tiszt négy kozákot. Mikor kijöttek, a főnöknőt faggatták. Csak annyit láttam, hogy az rázza a fejét. Aztán megindult a menet az istálló felé. Most be is léptek. Hallok alulról egy kérdező hangot, utána olyat, mintha azt mondaná, hogy itt nincs senki.

Már majdnem fellélegzettem, amikor egy harmadik hang már a lépcsőfeljáróról szól, s a gazdája már jön is felfelé. Érzem, mert nem láthatom, hogy felért. A sarokból most hirtelen megpillantom. Szélesképű, köpcös legény volt, szuronyos puskáját lekapta válláról s amint hosszában végigbotorkált a padláson, minden lépésénél beledöfte a szalmába. Először a jobboldalon, aztán az ablak előtt elfordult balra az én oldalamra. Minden pillanatban vártam a szúrást. Vájjon megállom-e kiáltás nélkül? Összeszorítottam a fogam. Most mellém döfött balról vagy fél méterre. A következő percben a jobbkezem kisujját horzsolta a szurony. Megmelegültem legalább egyelőre. Mikor elvégezte a dolgát idefenn, lement s kevés vártatva eltávozott az udvarról az egész „revízió”.

Ámde teljes három napig ott maradt a kordon a zárda körül. Huszonnégy óráig bujkáltam éti en - szomjan a padláson. A következő éjjel apácaruhát csempészték föl hozzám az egyik tehenésszel s én így, apácának öltözve jöttem le, s az apácák ösmeretes aprózott lépegetésével vonultam el a strázsa szemeláttára be a házba.

A kripta lakói.

Még én csak hagyján. De irtózatosan megszenvedett szegény Max, a kapitány s a kadét, ők a kápolnába menekültek, amikor az udvarra ért az orosz. S mert ott nem érezték biztonságban magukat, leszöktek a kriptába. Ott töltöttek három napot. Mikor felkerültek a napvilágra, sírva fakadtunk valamennyien. A két ember a felismerhetetlenségig összeroppant, megtört. Kékeszöld, csontig aszott arcukat soha el nem felejttem. De mit is szenvedtek !

A jéghideg, vizes kriptában csak addig voltak meg valahogy, amíg meg nem hallották közvetlen fejük fölött a léptek zaját. Mindig közelebb jött, a lejáró mellett megállott valaki. A kadét odasúgott a kapitánynak:

— Adjuk meg magunkat. Úgyis hiába!

— Mi lesz akkor a szerencsétlen apácákkal?
— volt a válasz.

És ekkor végső elkeseredésükben olyat találtak ki búvóhelyül, amit el sem mondhatok. Csodálom, hogy egészen bele nem örültek.

Moriz Perl.

Az apácákat még azontúl is fenyegették, faggatták utánam, de hiába. Azonban tarthatatlanná vált itt a helyzet s így mikor már elvonult a kordon, át-kísértek a rutén pap feleségéhez, aki nagyon derék, jólelkű asszony volt. (Megjegyzem, hogy férjét föl-jelentés következtében internálták a mieink, de biztos, hogy hazakerül épen, mert kiderült, hogy hamis vádaskodásnak áldozata. Az asszony nyugodtan várta hazajöttét, bízott igazában s lojalitásában sem rendült meg. Itt voltam vagy egy hétig.

Egy hét múlva megjelent nálam egy Majorko nevű derék zsidó ember, akit az apácák küldöttek. Kaftánt és egy psepusztkát, utazási igazolványt hozott számomra Moriz Perl névre. Ezentúl Moriz Perl voltam s az maradtam hat hónapon át, máig. Majorkóval, fiával és három leányával indultunk el szánon Lembergbe. A hosszú út alatt ráértem vissza- emlékezni azokra a napokra, amikor ugyancsak ilyen szánon röpültem temesi dámákkal a cukros havon. El is akadtunk egyszer Lemberg előtt, öt kopékért emeltek ki az orosz katonák az árokból. Aztán hófúvásba jutottunk, s órákig bolyongtunk járatlan mezőkön, a lányok sírtak, szegény Majorko tépte szakállát. Végre este a leMBERGI lámpafény útbaigazított. Beérkeztünk.

Szuhacki Hella.

Lembergben a belzi főnöknő ajánlólevelével ismét a zárdába menekültem. Alig voltam ott néhány

napig, eljött értem egy Szuhacki Hella nevű hölgy egy Beran Wilhelm nevű megszökött fogoly altiszt kíséretében, kit Majorko értesített ittléte mről s addig bizonyította, hogy a zárdában nem lehetek elég bizton, amíg elvittem magam vele nagybátyjához, egy Hess nevű pékmesterhez, aki eleinte nagyon nyájasan bánt velem s rábeszélte, hogy Woat kapitányt és a kadétot is hozassam el Belzről lakására. Csakugyan izentem is Maxnak s be is jöttek mind a ketten együtt, Max reverendában, a kadét káftánban.

Alig melegedtünk meg itt, észrevettük, hogy Hessék csak a későbbi nagyobb anyagi haszon kedvéért buzgólkodnak körülöttünk s mert a kötelezvények aláirogatásával kissé csínján bántunk, elhidegült köztünk a jó viszony s valamennyien elköltözködtünk a Hess sánta könyvelőjéhez, honnét azonban Szuhacki Hella, ki Hess ügynöke volt, mihamar kiintrikált. Innét Berannal egy borbélymesterhez vonultunk, de a nő nyakunkba zúdította az ochranát, úgy hogy szöknünk kellett innen is. Ekkor ismerkedtem meg egy Stengl Oszkár nevű fiatalemberrel, aki összehozott több hasonsorsu fegyvertárrsal, s valamennyien összeköltözködtünk egy üres bolthelyiségbe.

„Egy bájos fiatal lány”.

Most egyideig mintha alábbhagyott volna a hajtóvadászat. új barátom elvitt többször egy kávéházba, ahol jobb családból való tisztességes leányok szolgáltak ki, közöttük nővére és egy bájos,

művelt fiatal leány is, ki a szabadulás pillanatáig jóltevőm, valóságos őrangyalom volt. Kora reggelenkint hosszú sétákat tettünk meg valamennyien. De Szuhacki Hella, ki, úgy látszik, különösen Woat kapitányra vetette szemét, nem nyugodott, s egyik sétánkról hazajövet elfogták szegény Maxot. Egy embertől, ki örökké pumpolta Maxot, megtudta az a nő Woat lakását s följelentette az ochranának. A kapitányt kémnek deklarálták s halálra szánták. Szerencsére elő tudta keríteni rejtekéből uniformisát s ezzel bebizonyította, hogy nem kém, hanem bujdosó katona. így aztán Szibériába vitték szegényt.

Tulajdonképpen most kezdődött igazi kálváriám. Éreztem, hogy mindjobban szorul torkom körül a hurok, tudta mindenki, hogy keresnek mindenfelé. Nem volt nyugtom se éjjel, se nappal. Eddig legalább pénzt tudtam szerezni, rubeljét 3 korona 30 fillérrel számítva, azzal a kötelezettséggel, hogy ilyen árfolyamon fizetem vissza. Most már az sem volt, a Stengl nővérenek barátnői tartottak el kávéházi maradékételekkel. Az éjszakákat többnyire a szabadban, kertekben, mezőn töltöttem, már most lehetett, mert kitavaszkodott. Lerongyolódott rólam a ruha, cipőmnek nem volt talpa, éheztem.

Már jelentkeztem volna, csakhogy végezzek a gyilkos, örökös bujkálással, de nem tehettem, mert ezzel nyomába kergettem volna a kopókat mindazoknak, akik oddig dugdostak. Az a kedves fiatal leány, aki megosztotta velem szűk falatját, ekkor elsegített egy Wiesner nevű asszonyhoz, aki szemben

lakott, de itt sem volt maradásom, mert egy reggel, távollétem alatt elhurcolták a szerencsétlen aszszonyt, csak azért, mert tagadta, hogy nála lakom. Most egy üres hangárba bújtam el egy hétre, ide hozott ki Stengl naponkint egy kis kenyeret. Azt reméltük, hogy nyomomat vesztették. Stengl elvitt a szülei lakására, egy szobában laktunk valamennyien. De az egyik gyerek tifuszbba esett, el kellett szöknöm innen is, nem a betegség miatt, de hogy a hatóság emberei itt ne találjanak. Ekkor annak a fiatal leánynak a szülei, kit már említettem, vettek magukhoz Beran Wilhelmmel együtt. Öreg szüleit, testvéreit és kettőnket, akik ki nem mozdulhattunk, az a fiatal leány tartott hetekig a két keze munkájával.

De nem sokáig, mert Szuhacki Hella, akit máig sem tudom micsoda embertelen gyűlölet vezérelt, nyomomra akadt itt is. Egy éjjel betörték lakásunk konyhaajtáját. Szegény Beran kint ácsorgott, elfogták. (Ma már útban van Szibéria felé.) Engem olyan módon mentett meg a leány anyja, hogy kacagnom kellene rajta, ha nem volna emléke oly vérfagyasztó. A paplan alá nyomott háttal, rám feküdt s dunyhát terített magára. Megmenekültem megint.

Azt azonban láttam, éreztem, hogy végére jutottam minden ellenállási képességemnek. Az ellenem indított hajsza hire, amely immár eljutott mindenfelé, elvezette hozzám D. kisasszonyt, aki a bujdosóknak jóltevője volt s ez elvitt egy éjjel egy német ember házába, hol — mert a lakószobák le

voltak pecsételve — a földszintről az ételfölvonó nyilasán át följuttatott az emeletre. Itt, az orosz rendőri laktanya tőszomszédságában ért a szabadulás órája.

*

Dadányi baídnagy abbahagyta a beszédet, gyűrűit zsebkendőjével megtörülte verejtékező homlokát. Odakünn a csendesedő utcában rekedt hang énekelte torkaszakadtából: „jesce polska nje zginela.” Kemény bakancsok verték egyhangú ütemben a követet. Elbújt a hold és lassan permetezett az eső.

— Nem akarnál irni édesanyádnak? A posta még nem jár ugyan, de én hajnalban indulok hazafelé. Elvihetném magammal.

— Megtennéd?

Odanyújtottam blokkomat s meggyújtottam kis villamos zseblámpám. A fiú reszkető kézzel írt, kicsordult írás közben a könnye. Borítékot is kapott, ráírta: Őnagysága özv. gyűlvészi Dadányi Jenőné úrnőnek, Mélynádas, u. p. Temesrékás. Aztán ideadta nekem.

A Szurmay serege.

Keletgalicia, 1915. július 10.

A hajnali szürkületben álmosan nézek ki az ablakon. Zöld fenyvesek a zöldnek és fényűnek minden változatában, gyepes tisztások, bársonyos dombocskák, a közei háttérben a büszke, magas

hegylánc, alig itt-olt kis hómaradékkal. Az állomáson megirigylem az egyrozettás ifjú tisztviselőt, aki íme gyönyörűen nyaral anélkül, hogy szabadságra kelljen mennie. Ha nem volnánk olyan kora reggel, biztos itt látnám a vasúti kocsi előtt az állomás tornácán a plébános urat, a segédjegyzőt, a helybeli intelligenciát, a nyaraló ungváriakat, a fővárosi erőgyűjtő professzor urat, a tanácsosnét kissé sápkóros leányaival. Olvasom az állomások gyönyörű neveit: Drugetháza, Bercsényifalva, s élvezettel tagolom, belepásztíva a vonat ritmikus zakatolásába: Druget-há-za, Ber-csé-nyi-fal-va . . .

Aztán a Bereznák, Fenyvesvölgy, Hajasd . . . Uzsok! Persze, persze, nem nyaralóhelyek ezek csupán, nemcsak majálisok, ropogós cigánynóták tanyája. Kiment szememből az álom egészen. Hisz itten vér, patakokban folyt a vér, halálos hörgés reszketett a völgyek mélyében, hideg verejtek tapadt a karcsú fatörzshöz, guruló sziklatörmelékhez. Itt becéző nevek haltak el utolsó sóhajokban. Messze elmaradt emberi alakok, asszonyok, gyermekek fátyolos képei rajzolódtak be zúzmarás, ködös téli reggelen az elhaló reszkető világba. Itt harcolt a pesti fiskális, a révhelyi szántóvető, a sóslaki harangozó, amikor először bukkant fel a csúcson a fatányéralakú orosz sipka, ők állták először útját, a deresedő bajuszuk, a kimustrált werndlivel. Aztán itt győzött a híres uzsoki gárda, a Szurmay hősei. Hiszen igaz, itt háború volt még nemrég.

Hogy kerültem ide, én, a haditudósító, amikor már fia golyó sem lyukasztja a nyájas, habos bá-

rányfelhőket? Uzsok után Turka, Sambor. Hetek előtt hallottunk és olvastunk róla, hogy a Szurmay-csoport Stryj körül embertelen harcokat állott és bizony-bizony drágán fizetett a sikerért. Ennek az idejekorán érkezett hírek az utolsó hullámai most csapkodják a fővárosban a partot, habjukból kísértetek egész raja kelt életre. Egymásután kaptam a kérdezősködő Írásokat: igaz-e, hogy Szúr may t körülfogta, csapdába szorította, utolsó szál emberéig leverte az orosz? Szurmay maga halálos sebesülten orosz fogságban? Addig-addig mosolyogtam a kérdéseken, amig egyszerre szinte megéreztem, hogyan fagy meg mosolyom. Vájjon igaz-e? — kérdeztem már magam is. Az, akitől kérdeztem, kinevetett, úgy, ahogy én a többit. De másnap már útban is voltam valamerre — eleinte még azt sem tudtuk, merre? — a Szurmay-csoportoz.

Nem juthatok el Szurmayhoz, egyedül nem ereszhetnek, nincs kivel, nincs hogyan, se vasút, se autó, se ló. A tisztnek, aki idáig elkísért, vissza kell fordulnia, így szólt az eredeti parancs. Des Loges lovagnak hívják azt a kedves, fiatal századost, aki lehetővé tette a lehetetlent, megkönyörülve kétségbeesett ábrázatomon, keresztülvitte, hogy néhány óra múlva már ott állottam egy kissé széttaposott uri kertben, ahol, amerre néztem, barna magyar fejek fordultak kíváncsian felém, magyar szó csengett fülembé. Öt perc múlva pedig benn Szurmay altábornagy kis szobájában.

— Hál már elparentáltatok? — tréfált a kegyelmes ur, miután elmondottam látogatásom előzményeit. — Nohát ennyire, hála Istennek, még nem vagyunk. Szó sincs róla, sok áldozatunkba került az offenzíva május 16-ától, amíg Stryj körül félkör alakban a Dnyeszter partjáig mi voltunk a pufferek, de együtt van még az uzsoki gárdám. Csak néhány kilométert kell kocsikáznod, hogy meglássad őket jó egészségben, elpusztíthatlan jókedvben, állásokat ásnak csatázás helyett, a puskát kezükben ázó-kapa váltotta fel, ez az ő egyetlen bajuk. De nagyon rájuk fēr a kis pihenő. Junius egész első fele olyan harcokkal telt el, amelyek nemcsak méltán sorakoznak az áprilisi uzsoki harcokhoz, de ami a kritikus helyzetek számát és a terep minőségét illeti, még felülmúlják.

A kegyelmes úr magyarázatából rekonstruálhatom az utolsó hónapok történetét. Hiszen az áprilisi uzsoki napokra már rátette kezét a történelem. Május 16-ikán az Uzsok felől a rendithetlen védelmi harcok után előnyomuló csoport már Turkánál átlépte a Stryj folyót és felvonult a Tysmienica alá Drohobicig. A turka—drohobyci vonal volt a májusi offenzíva első heteiben a csoport előnyomulási iránya. Itt kezdődtek a véres harcok, mert itt kezdte meg ellenállását az ellenség, innét kellett kiverni. És sikerült is visszaszorítani a Dnyeszterig. Júniusban dicsőséges, de nehéz feladat várt a csoportra. A 2. hadsereg ekkor jobbszárnyával már a Dnyeszter fölé került, Linsingen pedig zömével Stryj köré. A 2. hadsereg a Wereschycza partjához

iparkodott, Linsingen pedig keletre Bukovina irányában, hogy ezzel a délről a Dnyeszter déli mellékeiről északra törtető Pflanzler-seregen könnyítsen.

Ebben a helyzetben a Szurmay-csoportnak a Böhm-Ermolli- és Linsingen-seregek között Stryj körül kellett félkör alakban állást foglalnia, hogy folytonos támadásaival egyrészt minél több ellenséges erőt kössön le, másrészt pedig tehermentesítse a két szomszédos sereget. A nagy operáció sikere azonfelül megkívánta azt is, hogy feladata megoldására lehetőleg kevés csapatot vegyen igénybe. De feltétlen gondoskodni kellett Stryj biztosításáról is, nehogy a város, amely fontos vasúti csomópont és a csapatok ellátási központja, bár csak átmenetileg is orosz kézre kerüljön. Ugyanígy áll a dolog a naftaipara miatt értékes és pótolhatatlan Drohobyccel is. Ezt a szituációt fölismerve, hol a jobb, hol a balszárnyának támadtak az oroszok, de hiába. Nemcsak, hogy el nem jutottak se Stryjbe, se Drohobyeba, de olyan fegyveres erőt voltak kénytelenek csatasorba állítani, amely hatszorosát tette ki a Szurmay-csoportnak. Bár nehéz áldozatok árán, de megoldatott a feladat mégis. Junius elsejétől tizenhétedikéig már a Weliki Blato délkeleti szelétől Stryjig terjedt a csoport támadó frontja.

— Bizony erős dolog volt és veszedelmes csapatokkal verekedtünk folyton: a híres Schützen-divízióval. De csapataim magatartása átsegített minden bajon. Róluk beszéljek, hőseimről? Én és magyar embernek? Hiszen sírás nélkül meg nem állja senki, ha egyszer belekezek. Nézz ki ezen az

ablakon, látod azt a ládapyramist? El sem képzeled talán a magyar közönség, mennyi jót tesz ezekkel a küldeményekkel. Pihenőkor órákig elbábráltak a fiúk a mindenféle apró-cseprő ajándékkal, bicskával, bugyellárisal. Játszanak velük, mutogatják egymásnak, mint a gyerekek. Aztán az az örökös tréfás jókedv, akárhogy süvít a golyóbis. Még Uzsokon meglátogattak Hazai és Sándor excellenciás urak. Amint a csapatok közé értek, legelőször egy disznópörkölés füstje vonta magára figyelmüket. *A zsiros monstrum körül csupa jókedvű fickó.* Elsőnek Sándor excellenciája szólalt meg:

— Azt hittem, itt mindenki az orrát lógatja. Pedig, úgy látszik, disznótorra érkezünk!

Közben csakúgy bömbölt az ágyú.

— Hiszen lönek! — csodálkozott a kegyelmes.

— Persze, hogy lönek! — feleltem s nem győzlek illusztris vendégeim csodálkozni azon, hogy mennyire nem tudják letörni veszély és fagy az én hőseim jókedvét.

— Mind magyar? — kérdeztem az altábornagyot.

— Legtöbbje, de nem mind. Vannak bécsi vadászaim — ezt kiírhatnád — első legény egyelőig valamennyi. Öröm rájuk nézni.

Elbúcsúztam. Sietős volt utam, holnap reggel még Lembergbe s onnét Zlota-Lipa vidékére kell mennem. Aztán már előre megjósolta őexcellenciája, hogy nehezen haladunk majd a sötétben.

Lemberg!

Jól emlékszem arra az estére. Nyár utóján történt. A duklai kastélyba, hol szállásunk volt, óránként kaptuk a telefonhírt a lemergi nagy csata folyásáról. Aztán egy álló napig nem jött hír s amire megjött másnap, csupa szomorú ember járkált szótlan a kis parktó körül. Hulló levéltől sárgult a grófi gesztenyés kacskaringós utacskája, amikor a második lemergi csatater fölött tért nyugovóra a nap. Gyönyörűséges előrenyomulás északon, diadalmas attak túl Grodeken, mégis szomorúan emlékezetes dátummá lesz ez a nap is. Erről az időről mondotta nekem később egyik legkiválóbb hadvezérünk a csúnyafelhős, zord napokban — én Istenem, be messze vannak — amikor kétségbe volt esve egy egész ország: „Csak türelem! Ma úgy állunk még, hogy 5 az 1 ellen. Lesz az még 4, 3, 2 is. Ha egyszer ennyire leszünk . . . Csak türelem . . .” Hát most ennyire vagyunk, végre valahára. Nem ment a dolog könnyű szerrel, de ment. Mennyi földi boldogságot temetett maga alá eddig puha hó és selymes fűszál! Itt is, ott is földalatti hekatombákban vájkál a vonagló anyai szív. Talán most lopódzott először örömsugár a sok könnytelen, fáradt szembe. A testük vérével, a szívük utolsó dobbanásával fizettek meg hányezren egy régen divatját múlt fogalomért: a hazáért! Emberek milliója állja körül napjainkban a harmadik lemergi nagy napok csataterét. Millió kéz lengeti a lobogót, reszkető fogással hajtja meg mélyen, mind mélyebben, egészen a föld alá a vértelen, fakószínű fejek fölé . . .

Tréncolonnával találkoztam itt is, de milyen másképp volt ez az októberi przemysli napokban, amikor egymás mellett menetelt trén, munició oszlop, tűzéréség, marsbataillonok, huszárság. Az országútra mindkét oldalt betorkolló vicinálisok teleded telve voltak a hosszú pontozott vonalacskákkal, skatulyából kiszedett fabábuk: szekerecskék, ágyúcskák. Most csak itt-ott elvétve egy-egy csapat, csupa magyar szó cikkázik, a léniák közt, magyar ábrázatok derülnek mosolygóra, amint mellettük elvonulva magyarul köszöntök. Csak itt szélről német élelmiszerszállító szekerek. És ez alkalommal talán tizedszer érem magam a méltóságosan komoly, rendes oszlop láttára ugyanazon a gondolaton: nem, ezt a nációt legyőzni lehetetlen-ség!

Az útszélen haladnak, úgy masíroznak, mintha a Siegesallée szobrai közt vezetne útjuk. A szekereik méretei, a ponyvák szimmetrikus kapcsolása, a vezető tiszt tekintélyes elzárkózottsága, a közlegény öntudatos kilépése, az itt-ott kissé kirívó, fitymáló önbizalom lehet talán valamicskét barátságatlan, de feltétlenül tiszteletgerjesztő. Ezek nem érzelegnek, nem hancúroznak, nem komáznak, nem kedvesek, nem szívhezszólók, de — impozánsak. Nem hiszem, hogy jutna eszükbe incselkedő, tréfás szó, amikor lecsap a gránát, az bizonyos. Komoran, mereven haladnak el mellettem, nem kedélyesek ezek a legyőzhetetlenek, ezek a kötelességérzés prozelitái, minden érzelmiségüket az a kutyácska képviseli fenn a szekér tetején, amelyet még tán a bajor he-

gyek mögül, vagy a thüringiai fenyvesekből hoztak el magukkal.

Az országút árka mögött hárman is ülnek egy fa alatt, a középső újságból olvas fel. Arrébb neki-
vetkőzve megint csak magyar fiuk foltoznak valami hídfeljárót. Szétvált erős, napsütötte mellük felett a gyolcsing, öröm nézni azt a gyönyörűen domborodó mellkast.

Igazság-e, vagy igazságtalanság, hogy jobban ellágyul a pillantásom, ha földim az a katona, aki velem szembejön? Hogy a Szurmay-csoport sorsa jobban aggasztott, mint másé? Ha nem egyféleképpen becülöm valamennyit, aki most életét viszi vásárra, akár magyar, német, tiroli, horvát vagy bosnyák, akkor merőben igazságtalan vagyok. De ha nem áll közelebb hozzám a saját vérem, akkor mivé lesz maga a hazaszeretet, amely ezt az egész esztendő s eposzt táplálja?

Lógó bajuszú népfölkelők érkeznek most kissé össze-visszás sorjával. Borjú helyett tarisznya és tarka, meleg takaró szépen összehajtogatva a hátán. Az egyik, baranyai családapa lehetett, rákezd a nótára: Tul a dunán, Baranyában . . . Mind utána éneklí. A leghátulsó sorban az egyik zömök, köp-
cös baka kalitkát visz a kezében. Messzire eltartja magától, hogy a vordermannja lóbáló keze valahogy meg ne üsse. Ütött-kopott, vedlett tollú kis kanári bukdácsol a kalitban.

— Hát ezt hol szedte fel?

— Ott volt a kvártélyban, ahonnan eljöttünk. A gazdája meg sehol. Hát elhoztam.

- Minek az magának?
 — Nekem? Semminek. Dejsz' éhen pusztul az istenadta, ha el nem hozom . . .

A Zlota-Lipánál.

Galíciai harctér, 1915. Julius 15.

Éppen abban a pillanatban indították útnak az ötven muszka foglyot, amikor fölértem a megfigyeli állásba. Hiszen úgy hallottuk, hogy napok óta nyugalom van itt a fronton, kifáradt az orosz ágyú, puskalövés is alig hallik, honnét kerültek hát a foglyok?

A megfigyelő tüzértiszt földbeásott rejtekhelye mellett szőke kadét hasal a gyepen, újságot olvas. Jöttömre fölkel s jókedvűen beszél az „epizódot”.

— Egy emberünket tegnap estefelé elfogta a vis-á-vis-nk. A fin, úgy látszik, olyasfélét gondolt, hogy legalább drágán fizetteti meg a muszkával ezt a dicsőséget. Besúgta a vallató tisztnek, hogy itt előttünk a legszélső lövészárokban alig van legényesség, ami van, holtrafáradt, alszik. Az oroszok felültek az elég átlátszó cselnek, vagy pedig úgy gondolkoztak, hogy néhány száz emberért nem kár, hátha igazat mondott a fogoly. És alig állt be a sötétség, egy századdal megrohanták az árkot, ahol persze dehogy is aludtak. Nem tartott egy negyed-óraig a viaskodás. Elesett vagy ölvén emberük, ezt az ötvenet mi fogtuk el, a többi eszeveszetten iramodott vissza. Most hallgattam ki az egyik foglyot, az

ör mestert. Boszankodva beszélt el ő maga az egész dolgot.

— Amúgy pedig békesség van erre felé?

Válaszul kivezetett egy kis tisztásra, csak világossárga kamáslimat kellett levetnem. Kezével végigmutatott az alattunk elterülő napsütéses völgyön, bátran a béke völgyének nézhettem. Jobbról a Zlota-Lipa, túlsó oldalán a hutai templomtorony keresztje csillogott. Közvetlen alatta egy világos sáv vonul el nyugat felé, egy darabig egészen egyenes vonalban, aztán mintha megszakadna. Pedig csak keskenyebben folytatódik hátrafelé, hogy megkerülje a közbülső mély árkot. Az árok túlsó oldalán ott a sáv folytatása megint s már most párhuzamosan az alatt fehérlő úttal végigmegy az egész domboldalon, amelyen túl már nem követhetjük, mert erdőcskét kerül meg s csak már megint jó messze fehérit Gologory irányában. A világos sávban csupa kerek, sötét pont egymás mellett: a puskások nyílásai. Oldalt egy sövényvel körülkerített négyszög: az orosz megfigyelő állása.

— Nincs ott senki?

— Dehogyan nincs.

— Hiszen csend van. Miért nem lőnek?

— Fáradtak nagyon, úgy látszik.

Fáradt ágyuk. Hogy ezt megérhettük. Mert ez nem taktika, nem csel. Hiszen még csak négy napja, hogy ugyaninnen nézte végig a divizionárius — később tőle magától hallottam — azt a ritka látványosságot, hogy kétségbeesésében világos nappal állította be ütközet közben két üteget és két gyalogezredét

támadásra az ellenség. Még csak munkába se állhat-
tak, már seperte el a tüzérségünk. Még cifrább do-
log történt a múlt héten, huszonhetedikén Lány
körül. A pozsonyi ezrednél jelentkezett egy 7-es
ulánus, aki orosz fogságból szökött vissza aznap.
Éppen javában ostromoltuk a magaslatot.

— Idevaló vagyok ebbe a községbe — jelen-
tette alássan — tudok olyan járást innét, amelyen
észrevétlenül feljutok a tetőre, egész az orosz
svarmléniáig. Ha volna még két emberem?

Húszan is jelentkeztek, kettőt (egy frejtert és
közlegényt) ő maga válogatott ki. Aztán elindultak.

A három hős valahol oldalt hason csuszta
meg a domboldalt. Jó darabig nem hallatszott
semmi. Aztán egyszerre sokkal, de sokkal erősebb
tüzelés, utána hirtelen csönd. A század éppen indult
már szuronyszegezve fölfelé, amikor már szemközt
jött is lefelé mind a három emberünk, elől az ulánus,
jobbról-balról a másik kettő, középen pedig — az
állásából kivert egész muszka batallion (finn lövés-
divízióból) sebesült parancsnokával, egy alezredes-
sel együtt. Az alezredes még aznap belehalt sebeibe.
Itt temették el Lányban.

Meg aztán Brikonj-nál. Tarackjaink úgy mű-
ködtek, hogy az orosz divízió-stab visszavonult még
hátrább, be a faluba.

— Itt csak biztonságban vagyunk! — mondotta
a parancsnok.

Még ki sem mondta, leütötte egy srapnell.
Gróf Poniatowskinak hívták.

Tehát nem volt békesség errefelé még csak

néhány napja. Nem taktika, nem csel, hanem végső, halálos kimerültség, még pedig a javából.

Húsz lépést se megyünk a szomszédos nyíresig, már benne vagyunk a mieink lövészárkában. Sorjában a legények, mindegyik lőrésben ott fekszik vízszintesen a fertig puska. Itt-ott el is süti egyik-másik. S amint végignézek a fiúk kipihent, elégedett képein, lefelől érzem egész biztonsággal, hogy már most másképp van minden. Soha eddig még csukaszürkében ennyi fölényes nyugalmat, ennyi jól megalapozott bizakodást nem láttam. Itt nemcsak jókedv — én Istenem, jókedvűek ezek a halál torkában is! — de derűs boldogság sugárzik az arcokról. — Hogy állunk, doktor úr? — hányszor hallottam odakünn békés városban, békés utcákon ezt a kérdést közel egy esztendeje. Olyat és annyit sohasem mondhattam, mondhatok, mint amennyit ezek a viharvert arcok árulnak el. Hát lehetséges a boldogság két lőrés között töltött fegyver mellett? Derűs jókedv ezer lépésre a leleskedő haláltól? Pedig így kell lenni, mert ezek az emberek nem alakoskodnak a kedvemért. Gyönyörűség elhallgatni a beszédüket, okoskodásukat. Vájjon odaát a muszka ágyutöltelék is ennyi mindenfélét tud-e az elmúlt eseményekről, a valóságos helyzetről, az igazságról?

Es ott túlról a betolakodott jövevény, a valamikor, nem is olyan régen, bombával pazarló ember vadász fáradtan, álmosan dűnnyög szégyenszemre. Hová lett a tavalyi hó?

A lövészárokból a századparancsnokhoz, innét az ezredhez, dandárhoz, divízióhoz, végigfutok a

parancsnokságok egész lajtorjáján. Mindenütt ugyanaz a benyomás. Vasárnapi hangulat mindenfelé, előkerültek a jobb blúzok, fehér nadrágok, sétabot a kézben, a vállzsinórban tarka kerti virág. Tiszt, közlegény, szuronyos poszt, keféző ordinánc, mind rám mosolyog, amint elhaladok mellelte, mintha mondaná: Könnyű neked, te csak most jösz! De azért nem haragszom rád! Mint ahogy azt hiszem, nem haragszik itt most senki senkire. A széles, sík vidéket boldog emberek lakják, jókedvű itt még az országutat kapáló muszka is. S amint a sűrű porfelhőben — talán az egyetlen szomorú dolog — előbbre hajt a gépkocsi s lassan ujjongóvá válik bennem is minden gondolat, minden érzés s szinte fáj, hogy lobbót vető lelkesedésem csak a motor száraz zakatolása kíséri, egyszerre — mintha csak hallucinálnék — muzsikaszó, valóságos ritmikus, hangos, diadalmasan tomboló trombitazene üti meg a fülem, a Prinz Eugen, a híres huszármars büszke ütemei harsogják teli az esti szürkületet.

Egy hadosztály kvartélyához értünk. Csicseric altábornagy, Horváth vezérőrnagy, Ripper tüzérezredes fogadnak megindító kedvességgel a kis kert bejárójánál. A zeneszó kedves figyelmesség volt a ritka civilvendég iránt, aki talán hoz érdekes újságot odaátról, kívülről. Az a néhány mondat azonban, amely csak úgy vontatva került le a maguk dolgairól, nem túlságosan beszédes tisztak ajkáról, csupa történelmi fejezet és szinte resteltem csak úgy szárazon, összezsugorítva vetni papírra.

— E hadosztály utolsó offenzívája voltaképp

június 16-án kezdődött. Jasionownál 18-án, főleg a trencsényi gyalogezred, már harcolt a Wereschycától nyugatra levő ellenséges első vonal ellen. Ez a nap hozta a hadosztálynak az első győzelmet, amelyet a legközelebbi napon, tehát június 19-én már a második követeit. Grabownonál ugyanis sikerült az ellenséges alsó Wereschycá-állást áttörni és a hős kanizsai ezred megostromolta az első sáncot. A nap zsákmánya ezer fogoly és 3 gépfegyver volt. A következő napon viszonylagos nyugalom uralkodott, 21-én és 22-én azonban ismét győzelemteljes, de nehéz küzdelmek következtek. Horbaci—Cerkasy körül történt, hogy kiváló tüzérségi hatás után újból sikerült a trencsényi gyalogezrednek a Scerek-vonalat áttörni s ebből az alkalomból 2000 fogolyt ejtett. Bobrkától délre 25-étől 27-én estig tartóit a Chlebowice-Lanyi harc, amely alkalomból újból áttörtük az ellenséges állásokat. Június 29-étől július 3-ig a Wolkow—Kosteniow-szakaszon a Gnila-Lipa kiero-szakolására került sor, hála a hős vadászoknak és a pozsonyi gyalogezrednek. Pusztán e harcok folyamán a nagymennyiségű hadiszeren kívül 5000-nél több foglyot ejtettünk.

Visszafelé vitt utam a daliás vezérek és közkatonák világából a poros országúton a távol Lembergbe. Egymásután hagytuk el a siralmasan agyonpusztított városokat, falvakat. Sehol tető, fal, csupa kémény. Furcsa tulajdonképpen, hogy amíg szántóföldeken, réteken semmi baj, elég szépen áll, sőt itt-ott már kévékben hever az élet, addig a falvakban nem maradt kő kövön.

Villámgyorsan repülünk most már hazafelé, mert esteledik. Szemben velem a hegyek fölött felhőudvarban a nyugvó nap bíboros korongja. Hol felül, hol alul, hol oldalt tépázza meg kerekességét az irigy felhő, fantasztikus alakulatokra kényszerítve. Lejtőn robogunk lefelé s visszaemlékezem réges-régekre, amikor egyszer — Frascatiból jövet — ugyanígy száguldottunk bele a tavaszi campagna-n keresztül a Szent Péter kupolája fölött bíborló alkotatba.

— Mily szép! Akárcsak vér volna! — hangzott közelemben.

Akkortájt még azt hittük, hogy a vér lehet szép is.

Az 5. hadtest.

Sajtóhadiszállítás, 1915 jul. 15.

Halandó ember úgy meg nem öszül nyolcvan-esztendős korára, mint félórai utón a galíciai portengerben. Ma az 5-ik hadtesthez vitt utam. Goglia altábornagy volt szíves fogadni egy kis lengyel nemesi kúrián, amely csak úgy „felületesen volt kifosztogatva”, mert az elmenekült lengyel lovagnak orosz tiszt a várományosa. Azt azonban a jóízű kamerádok már el nem mulaszthatták, hogy a falon függő ősi portréknak legalább a szemét kilövéldözzék.

A kegyelmes úr kérésemre elmondott egyet-mást hadtestének eddigi kiváló működéséről.

— Saját tapasztalataiból tudja bizonyára, hogy a kárpáti harcok nekünk mit jelentettek. Jellemzé-

sül egyetlenegy részletet mondok el. Jött a jelentés a divízióhoz: „A tarajon szemközt 50 egyenruhás embert látni a hóban, innét észre nem venni, hogy hová tartoznak, nem felelnek semmi kiáltásra.” Odakúsztott egy őrjáratunk. Úgy feküdt ott a fedezékben mind az ötven megfagyva. így szenvedtük át a telet nagypéntek napjáig. Ekkor érkezett a megváltás a mi számunkra is. Eddig északra álltunk a Kárpátoktól, most délre kerültünk. Tegnap még gyilkos fagy, ma — virág mindenfelé. Mackensent előnyomulása után az Ung völgyéből Samborba, innét a Weliki Blatóig követtük, megküzdöttünk a tavak körül, áttörtünk az ellenséges arcvonalon s két irányban kergettük visszafelé az orosz. 20-tól 29-ig magunk 10.000 foglyot ejtettünk, ami nagy szó, különösen tekintettel arra, hogy hadtestemnek magának 50 kilométer hosszúságú frontot kellett elállnia.

Bátran mondhatom, hogy nagy teljesítmények állanak mögöttünk. Közép-Galiciában Rzezowtól északra vonultunk föl ősszel, még pedig Lublin felé. Sokat beszéltek és írtak annakidején arról, vajjon elkerülhetetlen volt-e a lublini ostrom? Jó lelkiismerettel mondhatom rá, hogy az volt. Nekünk mindenáron magunkra kellett terelni az orosz hadsereg zömét. Fogoly orosz tisztelnél talált térképekből láthattuk, hogy az ő előnyomulási irányuk Poroszország felé mutatott. Elkeseredett harcok után már-már magunk előtt láttuk Lublin templomtornyait, mégis a keleti eseményekre való tekintettel hátrálnunk kellett délre a Dnyeszterig. Itt elástuk magun-

kat, de úgy, hogy mindannyian azt rebesgettük: vajha most jönne az orosz! Nem jött, sajnos. Később kétszer nyomultunk előre a Visztulával párhuzamosan és kétszer kergettük át az oroszot a Sanon. Ezután pedig előre Ivangorodnak. Szabadszeggel vehettük már ki az orosz erődítményeket, amikor a távolabbi harctéri események ismét visszavonulásra kényszerítettek. A legnagyobb rendben és egyhuzamban érkeztünk le az olkus—wolbromi vonalig. Itt kezdtük meg a Nida-offenzívát. Januáriusban a Kárpátokba kerültünk három hónapra Lupkow és Uzsok közé. Jött aztán a diadalmas májusi offenzíva . . .

Sűrű gesztenyefa alatt ültünk, terített kerek asztal körül. Ott voltak a hadestparancsnok törzskarának tisztjei is, Schreiner alezredes, Petrovics vezérkari százados és többen. Mindenki tudott valami érdekes részletet, kölcsönösen cserélggettük ki emlékeinket, hősi énekbe való igazságokat.

Még a háború első hónapjában, augusztus 23-ikán történt Polichna körül. Aránylag kis erővel vonult fel a sereg a Tanew vidékén, hogy az átjárót védelmezze. Az ellenség a helységben torlaszolta el magát, ezt kellett ostromolni. Nekünk három zászlóaljunk volt, az oroszoknak nyolc, Boerju alezredes vitte soproni bakáit ostromra, először, másodszer, harmadszor. Mindegyik újabb ostrom ádázabb volt az előbbinél. Mikor végre a harmadik attack után eszeveszetten menekült visszafelé az orosz, büszkén vonultak el a parancsnok előtt a győztesek. Széttépett, lerongyolt

ruhában, véresen, de sugárzó arccal defilíroztak. „Győztetek!” kiáltotta felénk mindenki. Hogy mennyire győztek, azt egy később elfogott orosz jelentésből láttuk legjobban, ahol három zászlóaljunkat másfél hadtestre becsülték. Szegény Boerju alezredes később Ivangorod alatt súlyosan megsebesült.

Hát a vetterflotta! A Visztula partján néztünk farkasszemet az ellenséggel. Akkor még iszonyatos bőkezűséggel szórták a srappelt és gránátot és nem tudtuk felfedezni ütegeik állását a víz mentén lejjebb, tőlünk keletre. Ekkor egy magyar baka fejéből pattant ki a leleményes gondolat: vagy busz vedret kerítettünk, mindegyikbe lámpást tettünk. Sötét éjszaka valamennyit vízrehocsátottuk tízpercenként s végig úszkált a Visztulán húsz egységből álló gyönyörű flottánk. Az ellenség természetesen azt hitte, hogy csónakon, dereglyén, vagy tulajon menekülünk s az ágyútorok csakúgy ontotta a löveget végig, amerre flottánk elvonult. Hatszáznál több drága lövést pazaroltak el s ami fő: óvatosan a part mentén kísérve vedreinket, pontosan megállapíthattuk minden egyes ütegjük állását.

Nagypénteken csak nagyon ritkás svarmléniánk volt a kárpáti tarajon. Az oroszok 4 századdal támadtak. Ha áttörik a léniát s felfelé özönlenek, nagyon bajos lesz a feltartóztatás. Ezt el kellett kerülni mindenáron. De hogyan? Minden csapatunk elszlott az embertelenül hosszú vonalon, a kritikus ponton mindössze egy szakaszunk volt. Unger főhadnagy akkor rohamra vezényelte ezt a szakaszt is,

de előbb kiadta a parancsot, hogy torkaszakadtából ordítson mindenki, fújjon a trombitás, szóljon az „éljen” meg a „hurrá!” Meg is volt az eredmény, az oroszok futva hátráltak.

Még különb volt a wislokai „házi csata”! Egy fél századunk éjjel egyetlenegy gépfegyverrel, de 6 trombitással belekúszott az oroszok állásába és itt csendes jelre egyszerre kezdtek meg biztos fedezékben a legörületesebb zenebonát. Olyan zavar lelt belőle, hogy egymást ölték a muszkák vagy egy óráig.

*

Szegény Murko ezredesné kálváriáját egyszer már megírtam, azóta azonban még jobban lesújtott rá a balsors. Főhadnagy fiát még szeptemberben Grodek mellett srappnell érte gerincen. Azóta a szegény ifjú összeroncsolt testtel haldokolt vagy hat hónapig. Szegény édesanyja hat hónapig törülte homlokáról a halálos verejtéket. Nem volt remény, csak az ifjú szervezettel nem tudott egykönnyen megbirkózni a könyörtelen végzet. „Csak az apja ne tudja meg!” könyörgött az Úrhoz, amikor márciusban karjai közt lehelte ki a szöke, majdnem gyermekifjú hősi lelkét. Nem is tudta meg az apja, aki tüzérezredét vezette a galíciai harcokban, jó ideig és most már nem is tudja meg soha többé. Május 16-án Drohobycától északra harcolt ezrede, az ezredes is kinn volt a legkülső állásban, hiába kérelték. Parancsait osztogatta, s mert jól ment a dolog, jókedvűen szivarra gyújtott. Ebben a pillanatban érte egy haslövés. Az ezredes összerogyott, be-

vitték a szomszéd viskóba, innét szekéren a drohobyczi ispotályba. Megvizsgálták sebet, úgylátszott, nem halálos, meg sem operálták. Másnap már diskurált és levelet akart írni, harmadnap — meghalt. 18-án temették el a drohobyci temetőben. Szegény anyja, szegény feleség — búcsúztatta a pap — vigasztalja meg az Úr . . .

Lieb vezérőrnagyot íróasztalánál érte a golyó. Sehogysem akart fedettebb helyre vonulni a dandárja frontja mögött. Klempa őrnagyot úgy hozták be az ütközetből, hogy három lövés a vállát, kettő a száját lyukasztotta át. Mégis egész éjszaka dadogta véres szájjal: Ezek a fiúk! nem hősök, mártírok!

Valamennyi közül talán legmeghatóbb, leghátborzongatóbb Martiny altábornagy esete. Rajongtak az emberei érte, felülről lefelé, kivétel nélkül. Az ő divízióját a „vasdivízió”-nak keresztelte el a krónika. Egész legendakör alakult személye körül, soha egy percig a saját életét jobban nem féltette a másénál. Törzskarának folyton számolnia kellett azzal a közeli lehetőséggel, sőt valószínűséggel, hogy elveszíti parancsnokát a hadosztály. Egy alkalommal aztán majdnem utolérte a végzet, megmenekült ugyan a biztosnak látszó halálból, de milyen áldozatok árán!

Kint járt a legelső svarmléniában. Végigsétált az egész vonalon, de az egyik távoli fordulónál belekerült egy olyan sarokba, ahol ütközet közben a

támadó ellenség elvágta majdnem csapataitól s kezdte lövöldözni mindenfelől. Úgy látszott, hogy innen nincs menekülés. Ekkor csodálatos dolog történt. Az utolsó szakaszon, amelyet csak az imént hagyott el, észrevették szorult helyzetét s az egész szakasz kilépett a fedezékből, hogy az altábornagyra irányított tüzelést magára terelje. A hősök megmen-tették imádott vezérük életét és sok jó szóért, sok szeretetért sok vérrrel fizettek meg. Könnyezve borult a sebesültek mellére: meg sem érdemellek titeket! Édes, drága fiaim!

Furcsa dolog, amikor férfiak, katonák elérzé-kenyülnek, de ezt a furcsaságot már nem egyszer tapasztaltam ebben a háborúban. Majdnem mind-ahányszor az embereikről beszélnek. Ha van igaz-ság, milyen más világ lesz ezentúl!

Kimentünk a ház elé s találgattuk, mit hoz onnét a távolból az az irdomtalan nagy porfelhő? Fogolytranszport volt, 50 muszka, kit tegnap csíp-tek el. A tiszték elé érve, megállította a fedezet az egész csapatot s egyenes vonalba sorakoztatta. Hogy félhetnek, hogy irtózhatnak szegények attól, ami most vár rájuk, hiszen hajmeresztő kegyetlenkedés-sel vádolnak minket az ő tisztjeik. Ebből a poros Galíciából vájjon hova száguld e pillanatban sóha-juk? Édes szülője, hitves, gyermek várja ezt is oda-haza hiába. A nagy nyomorúságban mit nyom az a latba, hogy más nyelven fohászkodik az Istenhez! Csakúgy csalogatja, csábítja otthon gubbasztó nyo-morúsága, akár a Volga mentén, akár a Vág völgyé-

ben hunyta be szemét először az aranyos nap tűző sugarától. Szegények. És mondhatatlanul jól esett, amikor hallottam a parancsnok szavait:

— Ne féljeteK és ne higjeteK el semmit abból, amivel tisztjeitek rémítgetteK titeket. A foglyot nem bántjuk. Hiszen ti csak szerencsétlenebb bajtársaink vagytok!

Elkapja a szélről az egyik semitaképu torzonborz harcos a szót:

— Szerencsétlenebb? Szó sincs róla.

OLASZ HARCTÉR

A görzi csata.

Déli sajtóhadiszállás, 1915 július 30.

Julius hónap első felében az olaszok támadásai főként a tengerparti fronton zajlottak le, de hogy szándékuk Görzért és a doberdói fensíkért erősebb offenzívát kezdeni, ezt a mi hadvezetőségünk csakhamar felismerte. Julius 12-től 14-ig három olasz gyalogezrednek Redipuglia ellen intézett eredménytelen támadásai kivételével csupán hosszadalmas tüzérpárbajokra és lövöldözésekre vezetett. Csupán 14-én kezdődött élénkebb fegyvertűz a doberdói fensík szélein, mely lassanként az egész partvidéki frontra kiterjedt és július 17-én, vasárnap az azóta folyton tartó, most már tíznapos nagy csatasorozatra vezetett és pedig úgy a görzi hídfő, mint a doberdói fensík birtokáért. Amint azóta már köztudomású, az ellenséget, noha mindenféle kaliberű tüzérségének fedezete alatt sikerült neki makacs harcokban egyes első sáncokat elérnie, már ezen az első napon visszavertük. Egészen különle-

ges szerep jutott ezekben a küzdelmekben a mi mozsarainknak, amelyeknek hatását az olaszok néhez ütegei meg sem közelítették. Változatlan heves-séggel folyt a lövöldözés a következő napon is tovább és egy elhatározó gyalogsági támadással kellett volna megkoronáztatnia. Valóban öt óras időközökben egy olasz gyalogdivízió két támadást intézett a görzi hídfő ellen, az elsőt a déli órákban, a másodikat estefelé. Eleinte csak sejtettük, de később valóban beigazolódtott, hogy ezeket a támadó csapatokat részeg állapotban vezették a Görztől északnyugatra fekvő Podgora ellen és keletkezett egy embertelenül izgalmas harc, amelynek folyamán az ellenséget egymásután kétszer vertük vissza néhány fedezék-ből is, amelyet mi az ellenség gyilkos tüzérségi tüzelése következtében átmenetileg kiűrtünk. Ugyanezen a napon — hétfőn, 18-án — fejjel rohant az ellenség a doberdói fensík szélére a magyar nép-fölkelők ellen, akik csúfosan végeztek vele. Innen nyugati irányban is visszaverték. A következő napon a Monte-San-Michelen egy rövid lélekzetű olasz siker következett, amely azonban csak szerdán kora reggelig tartott, amíg a mi csapataink alaposan megsemmisítették és támadásuk meneküléssé vált. Noha meglehetősen látható volt ennek a negyedik küzdelmes napnak eredménytelensége és látható volt az is, hogy az olasz offenzíva megállásra kényszerült, a harc mégis változatlan heveséggel folyt tovább.

Rubbiától Monfalconeig szakadatlanul tovább tartott egész szerdán az olasz tömegtüzelés. A mi

kimondhatatlanul halálmegvető csapatainkat ez a tűz a fedezékek készítésére teljesen alkalmatlan sziklás terepen a legkeményebb próbának tette ki, amit fényesen megálltak. Sokkal inkább a minden irányban repülő kőszilánkok által, mint maguktól a lövedékektől fenyegetve bátor védő csapataink fala mozdíthatatlanul állott s még egy dühös éjjeli támadás sem tudta a hősi magyar népfölkelőket megintgatni. Először Setnél, majd Selznál s azután északon egész Vermeiglianoig folytatta az ellenség egyre erősebb támadásait szakadatlanul és mindegyikszér, habár a mi részünkről sem áldozatok nélkül, olyan véresen veretett vissza, hogy csütörtökön reggel végre is engedni volt kénytelen. Egyes állásokat, melyeket előző napon az ellenség elvett, az éjjeli eredmények következtében ismét vissza kellett adnia. Elkeseredett harcok után itt is megkezdte az ellenfél a visszavonulását. Nem úgy az Isonzó-völgy keleti vonalán. Podgora környékén ennek a vonalnak északi támaszpontján két és fél olasz divízió volt koncentráva. Egyik sturm követte a másikat. Először két olyan lövészárokból kergették ki az ellenséget, amelyekbe az éj folyamán nyomult be s azután minden ágyútűz ellenére véresen visszaverték.

Alig múlt el ez, amikor egymásután két a Monte Sabotino ellen törő ezredet kergettünk vissza, amely eredmény legfőképpen oldalról tüzelő tüzérségünk gyönyörű munkájának volt köszönhető. A négynapos védelmi harc után csapataink ebben az egyfolytában közel huszonnégy óráig tartó ember-

ember elleni küzdelemben is, amelyhez fogható hevességű és elkeseredettségű mérkőzésre még ebben a háborúban nem volt példa, fáradhatatlanul és páratlan szívóssággal állottak helyt. Sem a fensíkon, sem a görzi hídfőnél nem tudott az ellenség semmi említésreméltó eredményt elérni. A csata még a következő egész napon át is tartott. Míg a hídfő állandóan tűz alatt állott, a Monte Sabotino,ⁿ és a Sdraussinától délre, valamint a sokat ostromolt vermigliano—selzi vonalon újabb támadásokat utasítottunk vissza. Az egész frontot, főképpen a hídfő előtt és Podgora körül ellenséges hullák fedték, amire végre némi szünethez jutott a harc.

Bár a tüzérségi tüzelés nem hagyott alább, az előretörések pénteken és szombaton egyre gyöngébbek lettek és mindinkább megritkultak. De igazi fegyvernyugvásról még most sem lehetett szó, bár már ekkor is világosan látszott, hogy a második offenzíva is kudarcot vallott. Pénteken este az olaszok egy a hídfő ellen intézett újabb támadását már ellentámadás követte, amely e nemben első volt a hétnapos küzdelemben.

Miután a mi tüzérségünk az övékét elhallgatatta, gyalogságunk nagy erővel visszavetette az ellenséget. Ugyanebben az időben néhány állást Selz körül, amelyben az ellenségnek a délelőtti harcokban sikerült bejutnia, végképp megtisztítottunk az olaszoktól, akiket messze visszaűztünk. A következő vasárnap — a csata kezdete óta a második — már meglehetősen nyugodtan telt el. A Krn vidékén lejátszódott események, ahol aznap csapataink

fölényesen visszaverték az összes támadásokat, a görzi és doberdói szakaszon is éreztették hatásukat, mert néhány kétségbeesett erőfeszítés után az ellenség csak tüzéségi harcra szorítkozott. Csak este felé újult ki a harc, újra rohamra roham következett s úgy látszott, mintha mindent föl akarnának áldozni az olaszok, csakhogy a döntést kieroszakolják. A rettenetes erejű támadást kezdetben némi siker koronázta, mert az ellenség néhány állásunkhoz közelebb férközött. De nem tartott tovább ez a dicsőség a hajnali pirkadásnál, mert ekkorra összes pozícióik a védők birtokába kerültek.

A görzi hídfő ellen csak hétfőn reggel intéztek újra tüzéségi támadást az olaszok, észrevehető volt, hogy itt s a doberdói fensíkon újra gyalogsági akciót készítenek elő. Azonban ez a nap is a mi győzelmünkkel végződött, mert elkeseredett közelharc után a megismételt rohamokat is véresen visszavertük. S így az elkeseredett támadások tizedik napja is anélkül múlt el, hogy az ellenség csak egy tapodtat is beljebb tudott volna kerülni. Több mint ezer olasz holttest fődí a hídfő balszárnját. Már alig harcolunk. Mindkét oldalon gyöngye tüzéségi tüzelés viszi a szót.

Repülőországban.

Déli sajtóhadiszállás, 1915 július 30.

Reggel nyolc óra. Megvolt az abfertigung, a századosnak kezében van a vörös írónnal megjelölt mappá, a hadnagy-pilótával együtt kocsiba

ülnek s már néhány perc múlva a repülőtéren szállnak ki.

A pilóta, alig több húsz esztendősnél, tüzéradnagy. Csukaszürke blúzban, gallérján hadnagyi csillaga mögött kifeszített arany szárnyacska, blúza felett bőrbekecs, nyaka körül gyapotkendő, arcán szemüveg. Egy csomó plajbász kandikál ki egyik felső zsebéből, a másiktól mappa és notesz. Szerető szemmel végigvizsgálja, méregeti monoplánját, lazít, feszít egyet a csavarokon, szót vált a gépészekkel, rövid tanácskozásra vonul vissza néhány lépéssel odébb a századossal, ki megfigyelőnek kíséri, a két férfiú egy utolsót szippant cigarettájából, eldobja, óvatosan eltapossa.

— Rajta!

Nyeregben már a pilóta, előtte ül a megfigyelő százados. Fordul már a csavar, perog, süvít, indul, gurul az óriás szitakötő, most hagyja el a térség szélét és emelkedik, lassan, biztosan felfelé, a máitöbbé nem ösmeretlen levegőbe, de annál ösmeretlenebb jövő elé.

Ezer méteres már a magasság s az alatt elterülő világ egészen felvette a mappa képét. Élesen elhatárolt szántóföldek, sötétlő darabok, erdők sűrű pontjai, csillámló pataksávok, sárgásán világító útszallagok, egy híd, egy magános ház, vereslő sziklaoldal és szépen foltonkint el-elrakosgatva gombostűfejek: katonaság.

Ezekre a gombostűfejekre tekint e pillanatban az egész világ s ugyanezek a gombostűfejek néznek most mind egyet és ugyanazt: a kattogó, berregő

szitakötőt. Pilóta és megfigyelő meg lehelnek elégedve: Ausztria és Magyarország, a német birodalom, az olaszok és hadserege, veres lampászos tábornokok, karcsú osztrák tisztek, nyurga magyar huszárok, természetes porosz gárdisták, szőke bajor mozsarasok és a savoyai és casalei divíziók fürtös gavallérai csak őket nézik e pillanatban, csak velük törődnek.

Elmaradt a saját harcvonulunk, eltűnedezik az úgynevezett holt terület, az alul mozgó, nyüzsgő bábok már az ellenség katonái. Hosszú, helyenkint megszakított lánc: gyalogság; egymás mellett és mögött sötétlő rakások: ütegek, osztagok; egy hosszú végtelen kígyó: menetelő csapatok; számtalan mozgó, vagy egymás mellett elhelyezett skatulya: a train. A magasból nézve egész kirakat a Kertész Lajos Tódor üzletéből: gyönyörű bábjáték, kicsinyek öröme.

A mieink jól tudják, ki fia a repülő csoda, mert a szárnyakon, kormányszélen fehér-piros sáv és fehér-piros zászlócska. De tudja ezt az ellenség is és hogy mennyire tudja, legjobban bizonyítja, hogy gyerek-síráshoz hasonló hanggal már el is süvít az első srappnell az indiszkrét látogató oldalbordája mellett . . .

A srappnell, igaz, ritkán talál, ha mégis, több mint kellemetlen. A puskalövés hagyján, mert a pilóta ülését páncél borítja, a benzintartályát pedig ha kilyukasztja, ott van helyette a másik. Viszont a szitakötő bombavetése sem valami nagyon egyszerű dolog. Mozgó helyről kell fix pontra irányítani

a löveget, számolva az esés törvényével s az explózió várható bekövetkeztével. Mint pusztító erő aligha váltja be a régen hirdetett légi háború ígéreteit, de bátor, ügyes kézben meghiúsítja az ellenség mozdulatainak titokzatosságát.

A felhők közé emelkedés első rövid ideje valamicske magábaszállással, a természet gyönyörűségének láttamozásával és azzal az erős elhatározással telik el, hogy nincs golyó és nincs lezuhanás. A következő öt perc már a mappáé, amelybe vörös plajbásszal jelzéseket és a noteszé, amelybe a jelekhez hetüket és számokat kell írni. A harcvonal elhelyezkedése, a csapatok formációja, az ágyúk száma, a train-oszlopok, a paraszt-fuvarok, az egész vásári sokadalom fölbecsülése. Az útegek, osztagok száma, a municiók kolonnok hosszúsága vagy szélessége a legmegbízhatóbb áruló. Erdővel baj van, eltakarja az arénát; de nyilott térségnek, országútnak nincs többé titka. Megfelelő magasságból tekintve, ceruzahegyre kerül minden részlete. A fejlődő csata borzalmasan fenséges képe a pilóta jutalma, páratlanul fontos missziójának nagylelkű ráadása. A jóval alatta pukkanó, átröpködő lövegek jövendő lázas álmák fantomjai . . .

Jó-e a gép? A motorja melyik pillanatban mondja fel a szolgálatot? Mentől eszeveszetteen komplikáltabb egy gépezet, annál könnyebben áll be csődje. Alkalmas pontot tud-e elérni a leszállásra, mielőtt kiürül tartálya? Kikötéskor, ellenséges területen, puskatűz, kozák patája vagy fogság vár-e?

Gurul, gurul, a hangárig gurul a gép. Kiszáll

két utasa és rágyújt. Kocsira ül, behajt az O. O. Kommando épületéhez s a százados úr megint ott áll a parancsnok előit mappájával kezében, mini alig négy órája. Nem történt közben egyéb, mint hogy belelátott az ellenség gyomrába — no meg egy kicsit incselkedett a halállal. És amikor félórával később a menázshoz siet, hogy ki ne hüljön a leves, aggódva kémleli az eget: lesz-e holnap felszállás? Mert ha holnap halálos veszedelem helyett a kávéházi nagy tükrös ablak mögött kell ülnie, az legalább is: „átkozott pech”.

Nyugodtan elülni a lövészárokban, mialatt jobbra-balra teregeti le ágyú- és puszkagolyó a szomszédol. Megmászni óvatosan, megfontoltan a meredek hegyoldalt, amelynek tetejéről kényelmesen kaszál a gépfegyver. Nekivágtatni az ellenséges gomolyagnak kard és szurony közé, eszeveszetten, mámorosan. A mai világban, amikor a villamosra is óvatosan száll fel az ember, szigorú büntetés terhe alatt tilos átmenni a vágányon s a léghuzattól ki ne félne? Bizony rákerült a sor a bátrak megpróbáltatására.

De hát naponkint reggel és este pontos időben felküzni a repülőgép szűk ülökéjére mindig ugyanazzal a tudattal, hogy csak ha jól megy minden, van onnét leszállás. Naponként kétszer elbúcsúzni az élettől. És nem amúgy szenvedélyesen, viharosan, együtt a tömeggel, a diadallal, hanem minuciózusan gépies munkával, hűtőt, motort, mérőt

kémlelve, igazgatva, számolgatva, jegyezgetve, művészi ügyeskedéssel, százféle latolgatással, megfigyeléssel, srappnellfelhőkön keresztül a gyilkos kévébe, vagy a könyörtelen sziklacsúcsnak?

Ez is csak olyan bátorság, mint amaz. De talán mégis csak ez a nehezebbik, ha lehet így osztályozni a bátorságot. Halálmegvetésnek szinte embertelen, lemondásnak majdnem kegyetlen. Van-e annyi érdemkereszt, ahány ráfér az ilyen mellre?

Künn jártam a repülőgép osztagnál (öst. ung. Flieger-Kompagnie). Messziről nagy sátor-tábor, közelebbről ünnepi vásár, tarka ákom-bákomokkal telipingált ponyva-sokadalom. Az egyik sátor tetején nagy piros-fehér-zöld zászló, a középső fehér mezőben primitív óriási betűkkel: Isten segítsen.

Szívesen fogadnak, beljebb tessékelnek. Wilhelm és Zuleger századosok az osztagparancsnokok, Sabelic főhadnagy, aki éppen e pillanatban gurul haza messzi útról és Pfiffer főhadnagy. Nem utolsó a hősök között ez sem. A Kárpátokban szállt el a télen, hogy az egész frontot közel Krakóig bejárva másnap hirt hozzon. Nyolcvan kilométeres sebességgel száz kilométeres széllel kellett óráig megküzdenie, visszafelé jövet kifogyott benzinjé. A gép alá került alig száz lépésre egymástól a két elleneséges tűzvonal. Vájjon melyik mögé siklik a gép, meddig viszi motorja? Sűrű golyózáporban a mienk közé vitte a Gondviselés. Ez Gorlice-nél történt. Majd most nemrég Galogory felett a Zlota-Lipa mentén Ventura főhadnagy-pilóta egy orosz Farmau-

repülővel akadt össze. Mindegyik azzal iparkodott a másiknak, hogy az hátba ne kaphassa. Öt forduló és ugyanannyi golyóváltás, míg az orosz hirtelen elszelelt.

Bemegyünk az első hangárba. Megmagyarázzák, hogy mindegyik osztagnak rendszerint négy-öt felszerelt készüléke s két-három tartalékgépe van 4 pilótával és négy figyelővel. Két Albatros és két Oesterr. Aviatik képezi állományát ennek az osztagnak. Megnézzük az elsőt. A hűtőcsövön óriás malacbábu köszönt. Az Albatrosnak nagy fekete kereszt van az alján, végében piros-fehér zászló.

Rendszerint elől ül a megfigyelő, hátul a pilóta. Hogy beszélnek egymással, hiszen a nagy berregésben elvész minden szavuk? Találtak ki erre is kádenciát. Mindegyik ülőkéje mellett a párkányon mindkét oldalt keskeny kézforma van sárgarézből. A kézlapot úgy dirigálhatja a beszélő, illetve felhívó, hogy az keményen ütügeti a párkány deszkalapot, amíg a felhívott jelt ad, hogy figyel. S ekkor indul meg a jelekből álló párbeszéd, amelyhez a sablont mindegyik repülőpár maga gondolja ki. Mi a jel, amikor felmondja a szolgálatot a motor, vagy fogy a benzin? A tiszt, akitől ezt kértem, megvakarja szőke fejét. Nem szabad tudnom? Dehogy nem. Hát ez. S megvakarja még egyszer.

Egy gyerekképű szakaszvezető áll az egyik sarokban, három érem fityeg a mellén, mind a három vitézségi, egyik arany, a többi ezüst. Hogy hívják? Zugsfirer Stolba. A Kárpátokból vitte fel mint pilóta Kriez (67. gy. e.) főhadnagyt a leve-

gőbe. Rimanow és Krosno között lelőtték a gépel az oroszok, a srappellszilánk elvitte a félmotort. Fog-ságba kerültek. Transzport közben megszöktek, de nyolc nap múlva megint elcsípték. Leugrottak a robogó vonatról, de elfogták megint. Lemberg előtt Stolba megszökött harmadszor, a főhadnagy azonban ottragadt. Most úgy beszél az ilyen dologról ez a pelyhedző állú kis katona, mint valami gyerekcsínyről. Ahányan azonban körülállják tiszték, mind végigsimogatják gyengéden, féltő szeretettel szőke tarkóját.

Megmutatnak egy hosszúkás pléhdobozt, amelyről hosszú, keskeny fehér vászonszalag lóg alá. Ebbe göngyölitik a dobozt, a dobozba kerül a megfigyelő jelentése s így dobják le felülről megfelelő helyen. A szalagon szóról-szóra ez áll:

Flugzeug-Meldung.

Dem Höchsten Offizier zu übergeben.
Anweisung für den Offizier:
Verschluss öffnen. Meldung herausnehmen.
Adresse lesen. Meldung wieder in die Hülse versorgen. Dann alles unternehmen, damit Hülse sammt Meldung an die Adresse gelangt.

Előkerül egy „repülő nyíl” is. Francia talál-mány, német gyártmány. Száz méterről ejtve, tetőtől talpig keresztülszalad az emberen. Nagyon ve-gyes érzéssel vágtam zsebre emlékül.

Lehmann századosról, aki repülőgépen hagyta el a robbanó Przemyslt, már hallottunk. De Stanger főhadnagyról, aki kívülről gépen bement érte, eddig hallgatolt a krónika . . . Zikkero és Maurer főhadnagyokat hősi ellenállás után leszedték a magasból gépjükkel együtt, Zikkero kolerában halt el, Maurerl Szibériába vitték. Klimitsch főhadnagynak ellenséges terület felett mondotta fel a szolgálatot a motorja, elfogták, Szibériába vitték, innét megszökött, három hónapig gyalogolt, most Pekingben van. Stocsavljevic főhadnagy Reichl szász hadnaggal szállt fel Ungvárról hóviharban. A fuvásban elakadt motorja, le kellett szállni, fogságba kerültek, Lembergben megszöktek s négy hónapig bujkáltak híd alatt, pincékben, Sanchez, Feszi Béla . . .*

Nem azért sorolom fel ezeket a neveket, mintha több elismerés járna ki gazdáiknak, mint a többi százazreknek, akik csakúgy letették életüket a haza oltárára. Hiszen mit adhat bármelyik értékesebbet a szíve dobogásánál? És nem is azokról a dicsőített hősookról akarok beszélni, akiket a sors repülve vitt el az életből, hanem arról a sok névtelenről, aki napról-napra jókedvűen, lelkesen száguld a halálba.

Arról a mindennapos felderítő munkát végző pilótáról, vagy megfigyelőről nem azt kell mondani, hogy mindennap halálra zúzhatja magát, hanem azt, hogy mindennap hazajöhet élve is. Ne beszéljünk percentekről. De csak egyet gondoljunk meg. A maga ellenségén kívül, aki kijár mindegyik baj-

* Azóta Konyovics, Molnár. Vámos . . .

társának is, ott ólalkodnak a légi elemek, szélvihar, gyilkos áramlat, vak köd, elálló gép, rozsdás csavar, elpattant huzal, táguló rugó, a halálos lehetőségek egész halmaza. Hogy mi jót végez légi útjában naponkint, arról nem beszélek.

De hogy hónapokon át reggelenként felszállva arra a még mindig csak kezdetleges fantasztikus alkotmányra, napról-napra el kell búcsúznia az élettől, a kedvesektől, a harmatcseppes fűszáltól, ez az, amit soha el nem szabadna felejteni, ahol emberi szív dobban meg hálásan azokért, akik küzdenek értünk, ahol az igazságot mérik, ahol a történelmet csinálják. Zöldblúzos kis főhadnagyok szállnak fel kifeszített vásznakon a messzi magasba, túl a felhőkön, ahova a mi kényes szemünk el sem lát, hogy nyugodtan, boldogan élhessünk ezen a földön, amelyet Isten adott.

Harc a Podgoráért.

Déli sajtóhadiszállás, 1915 augusztus 5.

Amint kilépünk a városból, balkézről hagyjuk az Isonzó tágas völgyét, amelyet kelet felől határol a folyó kékesszürke csíkja, dél felé a doberdói fensík bejáróját a Monte Fortini hármass halma zárja el egyfelől, a podgorai magaslat másfelől. Középen, a híres hídfőnél túlról az összelövődözött Lucinico község, amelyet, mivel nem esik a védővonalba, elejétől fogva átengedtünk az ellenfélnek. Az egész

eddig ígynevezett isonzói csatának legfőbb ütköző-pontja a podgorai magaslat, kétszáz méter a magassága a tengerszintől számítva, nem több két kilométernél a hossza, de ez zárja el az olasz határ felé az egyetlen alkalmas átjáratot Görz irányában, a tágas sík Isonzó-völgyet Cormonstól Gradiskáig.

A meredek, csúszós úton csak nagynehezen jutunk előre, köröskörül majdnem kopár az erdő, a hatalmas szálfáknak csak a törzsük maradt meg, ágat, lombot szétvert az ágyúgolyó. Az innensőn csupa fedezék vonul végig. Már szinte nehezemre esik leírni, annyira valószínűtlennek látszik, hogy ezeket a beépített ürgelyukakat csupa jókedvű ember lakja.

Akiket felváltottak, itt szundítanak, amíg megint rájuk nem kerül a sor, a tisztjeik jókedvűen, tréfás szóval úgy járkálnak köztük, mint a négyesrendező beharangozás előtt. Az egyik kapitány, aki teljes 24 óráig állott a tűzvonalban, most aludt el az egyik műbarlangban, asztalkáján ott fekszik a könyv, amelyet valószínűleg megszokásból elalvás előtt lapozgatott.

A magaslat túlsó, az ellenségre néző oldalán vannak a gyalogság árkai. Az árkok előtt drótsövény vonul végig, hiába lövöldözték széjjel már nem egyszer, kireperálták a hibát utána mindannyiszor. Bár csendesebben, de folyik a tüzérségi párbaj most is. A keletről és nyugatról egymással szemben röpködő lövegek süvítése mintha összetalálkoznék közepúton, a hang után ítélve, mintha a hegyoldalban

összecsapna a két bomba. Hogy a mieink odaát milyen kárt tesznek, nem tudom, embereinkben hál Istennek mostanában* kevés kár esik.

Az egyik román baka, akit most váltottak fel, görnyedt háttal, púposán bandukol a gerincről lefelé. Betemették, panaszkodik, különben semmi baja, ugyanis a gyorsan hányt árokban nagyon szűk ülőke jut csak, éppen, hogy valahogy leguggolhat s a hátul lecsapó löveg irtózatos erejével maga előli sodorta az egész földrétegeket, bele a guggoló katoná hátába, úgy, hogy ültében alaposan beszorult s csak nagy erővel tudott kihámozkodni . . . persze félóra múlva már virgoncan rohan a csajkjával a zupáért.

Megesett azonban már az is, hogy a földomlás jobban eltemette egyiket-másikat, még se ez fáj nekik legjobban, hanem hogy ott elől a svarmli-niában nagyon rossz szag van, ott fekszenek százával az ostromlók, nem lehet elvinni a holttesteket, azonnal lőnek odaátrul. Szinte furcsán hat, hogy a halál torkában gyapotkendővel kötik be az orrukat a legények, hogy a golyózápokban kellemetlen illat ne bántsa. Igaz, hogy ettől a „kellemetlen” illattól magam majd hogy vissza nem fordulok, olyan irtózatosan émelyítő.

Hason csúszva felkerülök a tarajra. Belátok a túlsó völgybe, a szemközti dombra, hosszú sárgás sávra, amely mögött most olasz bakák s talán egy ugyanoly kíváncsi olasz kollega lapul meg e pilla-

* Ezen a ponton, történetesen.

natban. Mellettem, ha nem figyelmeztetnek rá, észre sem veszem, két ágyú.

— A mi drága két kis ágyúnk — mondja a kalauzoló alezredes — idejut a legtöbb lövés. Mikor a fedezék mögül halljuk folytonos robajukat, biztosra vesszük, hogy nincs már körülöttünk élő, de aztán csak halljuk egymásután kétszer ping, ping. Hála Istennek, megvannak még.

Ötödször próbálták az olaszok görzi állásainkat elfoglalni. Azonkívül két hadtest indította sokszoros túlerővel az elképzelhető legerősebb támadásokat az egész védelmi vonal, de különösen a Podgora melletti magaslat ellen. Meghiúsult egy olasz léghajónak a görzi vasúti híd ellen intézett bombatámadása is. Ezt még aznap délelőtt tüzérségi tűz követte, amely a következő napon, a reggeli szürkülettől szakadatlanul tartott az egész fronton, de különösen a Podgora-magaslaton, amelyet nehéz- és közepkaliberű ágyúkkal lőttek. Nem csökkenő hevességgel dörögtek az olasz ágyúk éjjel-nappal megszakítás nélkül huszonkettedikén. Csak most távolodott kissé a várostól és ami állásainktól a tüzelés, de néhány gránát és gyújtóbomba ezután is érte azokat, anélkül azonban, hogy említésre érdemes kárt okozott volna. Tizennyolcadikán a Monte-Sabotinónál és a Görztől és Podgorától északnyugatra Oslavijánál húzódó magaslatokon levő állásaink minden kisebb gyalogsági támadást visszautasítottak s a következő délelőtt ugyanez történt a Penma és Oslavija melletti magaslatoknál is; négy

további támadást délután törtünk le és csak most kezdődött a főtámadás a Podgora-magaslat és pedig annak déli része ellen.

Tüzérségi, aknavetőkkel és gépfegyverekkel, történt erős előkészítés után az olasz gyalogság három órai erőfeszítéssel egymás mögött több vonalban rendkívüli energiával az állásaink előtt levő akadályokig dolgozta előre magát. 20-án a Peuma-magaslatot szünet nélkül lövi a gyalogság és egy, éjjel előkészített ellenséges patrouille-nak sikerült egy helyen drótsövényeinket átvágni. De rögtön kiköszörüljük a csorbát. Ugyanabban az órában három ellenséges zászlóalj támadását a Monte-Sabotinonál, majd egy másodikat is Oslavjánál kézi gránátokkal véresen visszautasítottunk.

Délelőtt 9 órakor erős gyalogsági csapatokkal megnyitja az ellenség a támadást Podgora ellen, az előretérés azonban alig már félóra múlva megtörik drótakadályainkon. Délután újabb heves támadás indul a Lucinico északi széléről és nyugati irányból. Heves ágyútűz, aknavetők és gépfegyvertüzelés arra kényszerítik előretolt állásaink legénységét, hogy pozícióikat kiürítsék. Az ellenség azonnal előrenyomul és egy kis szakaszban elsáncolja magát. Az összelőtt akadályokon, nyílásain keresztül történik most előre az olaszok, a mieink pedig hátrább fekvő lövészárkokba vonulnak vissza. Alig félóra múlva azonban a páratlan halálmegvetéssel küzdő védők hősiessége erőfeszítése mindent helyrehoz: valamennyi újonnan elfoglalt állásból véres fejvel futni kényszerül az ellenség.

A 6. olasz hadtest pisiojai, casalei és páviai brigádja volt a támadó, 1200 lépésnyi szélességű fronton szuronnal, kövel, ököllel, foggal verekedtek az elkeseredetten küzdő emberek s egy a sáncok közé húzott üteg 30 lépésről tüzelt a rendetlen tömegben gomolygó ellenségre, amely különösen visszavonulása közben óriási veszteségeket szenvedett.

Ezt a helyet a kifáradt ellenség a következő délelőtt nem merte többé megközelíteni. Két támadás tört meg a Monte-Sabotinón. De már délután ismét háromszor kemény támadásra került sor a Podgora körül, amelyet mindenáron el akartak foglalni. Két órai harc után mind a három támadás összeomlott drótakadályaink előtt. A védőknek tüzérségi előkészítés után indított ellentámadása még tovább űzi az ellenséget. Eközben a Peuma-magaslaton is visszautasítottunk két támadást, dacára a bombatűznek. 22-én már észrevehető volt a tüzérségi tűz lanckadása, a Monte-Sabotinóért egy gyöngébb támadást könnyen visszautasítottunk, 23-án már csirájában elfojtottunk egy újabb támadást Podgora ellen és egy nagyszerű ellentámadással az ellenség kezébe jutott árokrészek utolsó darabjait is visszafoglaltuk.

Az ellenség egy csomó fegyver, szurony, töltény hátrahagyásával menekült. Azóta a mi állásaink és a város éjjeli lövetésének kivételével csak Podgora előtt való jelentéktelen és fáradhatatlanul visszautasított közeledési kísérletekről van szó, főként bersaglierek részéről. Julius 28-án, az olasz király nevenapján, Görz várost akarták lábai elé helyezni. Nos, ezért a jámbor óhajlásért a foglyoknak és se-

besülteknek még ismeretlen tömegein kívül csupán Podgoránál háromezer halott, köztük aránytalanul sok tiszt bűnhődött.

*

De még a mai nap is bizonyóságot tett amellett, hogy az ellenség nem törődött bele sorsába. Annak a magaslatnak Görz felé eső részén, ahol előbb az őrség tisztjeivel beszélgetve ültem, úgy naplemente felé nem ugyan nyugtalanság, de bizonyos mozgás volt érezhető. Az ellenfél ágyútüzelése lassanként, anélkül, hogy teljesen beszünt volna, csillapodott, ami a gyalogsági támadásra való előkészületet jelentette, mert a tovább folytatódó lövések a saját előretörő gyalogságukat akadályozták volna. Alig hangzottak fel a völgyből az estharangszó utolsó hangjai, amikor mindkét oldalon is tökéletes csönd állott be s egyetlen lövedék sem süvített át a légen. A földalatti fedezékek négyyszögű lejárataiból és lyukaiból kiözönlött a legénység, hogy óvatosan a magaslatnak az ellenség felé néző oldalán levő lövészárkokban foglaljon helyet. Halk vezényszavak, lapidaris rövidségű jelentések voltak hallhatók s a keskeny ösvényen libasorban vonult a rajvonal a gerincen át előre.

Pont 8 órakor szállt fel a magasba a mi világító pisztolyaink első lövege. Síri csönd köröskörül. Ekkor a világító pisztolyt az északi vonalra, majd a középre sütötték. Még mindig hangtalan várakozás. Ekkor aztán hirtelen, mint egy jelre — éppen pont negyed kilenckor — kiáltások és ordítások, „avanti” „curaggio”, és a mi állásaink középső osz-

tagára rohantak. Nemcsak a lövésrekész rajvonalunk, de a mi ágyúink is beleszóltak egyel. Alig tíz percre a fronttámadás után egy második következett jobbszárnyunkra. A Podgora egész gerince tűzben állott már, mindenesetre igen rövid idő alai. Egyik salve követte a másikat, a hegyoldalon az üteg szakadatlanul adta a teljes tüzet s hirtelen nem volt több ordítózás, több rivalgás hallható, csak egyes kiáltások, majd ágyúdörgés és fegyverropogás sem, csupán a mélységből feltörő fájdalmas nyöszörgés. A középső csapathoz húsz lépésnyire, a jobbszárnyhoz a drótakadályokig közeledett az ellenség és nem tovább. Ez történt pénteken este, július 30-án. Az előtérben most több hever egynéhány száz olasz hullával, lassú feloszlásban.

Élet Triesztben.

Trieszt, 1915 augusztus 2.

A tenger! . . . Sáros vagy poros utak, agyon-taposott mezők, rétek, roskadozó hidak, trénkolon-nok, kocsitábor, füstölgő házak, gőzölgő dombhátak, verejtékkal vájt árkok után micsoda boldogság: a tenger! A végtelen, sima tenger, amelynek nem szeli habját csak a sirály szárnya. A hosszú kék síkság, amelyen, legalább, ameddig a szem ellát, nem pusztul emberélet, amelyet nem szánt fel halálhörgés, nem dermeszt halálos tusa. Köröskörül dombok, telisedteli hófehér házikókkal, pálmakertes villá-

nokkal, békeárasztó templomtornyokkal, zöld ligettel. Aztán a város gyönyörű palotasorával, óriás te-reivel. És a Molo San Carlo . . .

Milyen csend. Milyen üresek a terek és utcák. Még besüti a nap a tündöklő kikötővárost, de alig jár künn, akire süssön. A Lloyd és az Adria palotáinak le van hunyva a szempillájuk, csak a félemelet-ről hajol ki az ablakon néhány unatkozó beamier. A tőzsde, a híres, lármás trieszti tőzsde gögösen ter-peszkedik a büszke téren, meg tud ő lenni zsvivaj nélkül is. A Specchit keresem és nem találok, ötszáz asztalát, szalmakalapos virginiaszívó törzs-vendégeit, kávéöltögető zord, tiszteletlen pincéreit, köröskörül tolakodó gyufa- és levelezőlapárusítóit. Pedig megvan, csak földigérő ponyvák mögött éli elhagyatott, szomorú világát. A Gaffe al Municipio, az egyetlen konkurrens, még rosszabbul áll, be-csukta boltját egészen. Még a Lloyd-kávéház birja legjobban, a terraszán ember-ember hátán, ide szo-rult, úgy látszik, az egész város népe. Csodálatos érzés.

Csupa olasz szó, olasz mozdulat, itt, az olasz háború tövében. Hirtelen általános mozgolódás. Mindenki felfelé néz, de csak úgy, szokásból. Senki sem izgul, senki sem ugrik fel. Repülőgép vonul át a városon. Aeroplano! — újságolja az egyik. Hydroplano! — javítja ki a másik, Italiano! — hirdeti csöndesen az egyik családapa s kéjesen döfi tizen-négyfilléres kukoricazsemlejét a kávéspohárba. Austriaco! mordul rá a szomszéd. Az asszonyok abba sem hagyják a tréccselést. Legjobban a gyerekek

örülnek, eszeveszetten szaladnak a gép után, hátha bombát doli le, egy szép, gömbölyű, helyes kis bombát.

A Corso. Bizony mostanában nem érdemli meg nevét. Hogy az olasz Salamandra, a Luigi Alberti signor cipőüzlete be van zárva, azt értem, de miért gyászoskodik a Dreher vendéglője? Nem elég neki az a sör, amit most a szolidabb világ fogyaszt? A Via San Giacomo sarkán egy lulitarka palola vonult vissza a magánéletbe, öles cégtáblája mindent megmagyaráz: Modelli Parigi. Hja, hja, a párisi modellekre úgy, általánosságban rájár a rúd. Nem túlságosan, tessék elhinni — néhány tucat pesti uriaszszonynak, akik jó Hollandia szíves közbenjárásával meg tudják szerezni most is Paquin mester térdigérő szoknyáit és sötétkék sevro-csizmáckáit. A Trattona aile due Colonne feldöntött kél oieanderjével egészen szomorú dolog. A sarkon pedig az „Il Piccolo” megboldogult irredentista újság háza — romokban. Hogy, hogy nem, egy szép napon kigyulladt és leégett. Nagyon sok ellenese volt a taliánbarátnak. Megkérdek a sarkon egy embert: hogy pusztult el a ház? Zordul feleli:

— Fuoco.

Mitől gyulladt ki?

— Política.

S egy megvető mozdulat.

Esteledik. Eleinte csakúgy, mint máskor. Egyszerre csak azonban olyan furcsán érzem magam. Nem a megszokott, városi éjszaka ez, hellyel-közzel koromfekete, amarrébb vakítón kékesfehér; ajtó-

kon, ablakon átszűrődő, szürkés kék. Ez fekete véges-végig, világosabb foltok és sötétebb árnyak nélkül. Se előtttem, se mögöttem, se fölöttem egyetlenegy fénysáv. A széles utcán egyetlenegy emberi, egyáltalában semmit sem látok, csak csoszogó neszenben hallom az utca mozgolódását, éppen csak hogy sejtem a nagyváros érverését. Idegen könyökök súrolnak, túlközeljutott emberek lehellete csap meg, ellenséggemmé lett a járda, az oszlop, a lépcső, mind megbánt, mind megüt. Elég gyorsan surranak el mellettem testek, úgy látszik megszokták az egyiptomi állapotot, csak én vergődöm tehetetlenül, tépelődve, vájjon az a „világosabb feketeség” előtttem a szomszéd ház fala-e, vagy a tenger?

A hatóság parancsára este minden világosságot el kell oltani utcán és házakban. Természetes és helyes intézkedés egynél több okból. Szigorúan meg is tartják, mint ahogy Triesztben a legkisebb fennakadás nincs semmi tekintetben. A kényszerű vaksetétet se veszi tragikusan senki. Sőt. Valamelyes farsangi hangulat incselkedik a Piazza del la Legnetől végig a Corson, a Piazza del Teatro-ig s azontúl a tengerpart széles járdáján. Itt-ott pajkosságból gyufát gyújt valaki s egy röpke pillanatra megvilágít szalmakalapos férfi-, pikéruhás női alakokat, bajszos barna- és szőkefürtös fehér arcokat, egy másodperc tizedrészére megrögzítve a legkülönbözőbb kifejezésű arcvonásokat és fintorokat, a foszfor világításában kéken, zölden, violán. Kicsi Zuloagaképek. A kávéházak asztalai — persze nem szolgál ki senki — népesebbek, mint nappal, hazulról hoz-

zák magukkal az itókát az élelmesebbek s itt ingyen szíjják hozzá a tengerparti frissebb levegőt s a finom kávéház válogatott előkelőségét. Egy-egy konflis botorkál végig az aszfalton s vígan gázol lovacskája boldog-boldogtalant, könnyű neki, vak ő amúgy is. Bezzeg hajdan büszke Excelsior-Palace-Hotel is megérezte az idők sorát és beletörődött a változott helyzetbe, akár egy óvatos politikus, sőt ki is aknáztta alaposan, ami amannak nem mindig sikerül. A lépcső szőnyegeivel együtt felszedte rideg exkluzivitását is, mintegy jelezve: a tömegben a sor. És csakugyan, ezüstpaillettees rózsaszínű legendák helyett kackiás fehérblúzos szonettek, az admirálisok aranyrojtos frakkja helyett civilek özönlik el az Excelsior legbelsőbb kávéházi termét, a sarokban pedig cseh muzsikosok húzzák a meghurrázott indulókat és megsiratott walcereket. Szűken egymás mellett a sok asztal; a teremben, mert minden ablakát el kellett zárni s lebocsátani a vasredőnyöket, fojtogatón forró a levegő. Szegfűbástyák mögül kuldik mosolyukat a trieszti szépek. A padlástól menyegyetig szorosán ölelkezik virágszag és dohányfüst. Szép minden, mert a leplezetlen valót, sarkot és szegletet eltakarja, elmossa a félsetét, a lámpákat heliotropszínű selyempapiros takarja, hogy még csak egy áruló sávocska se kerüljön ki a feketébe. Heliotropos világban muzsikaszó mellett dőzsölnek a színek: hófehér, rózsza, kék, lila, fekete, arany-sárga. Nem haditudósító kell ide, hanem piktör.

Ágyúharc a Doberdón.

Isonzó partján, 1915 augusztus 5.

Abban a városkában, ahol a körülfekvő csapatok parancsnoksága székel, későn nyíló lila akác és vadszőlő lepi el a kis olaszos házak falát, bejáróját, kerítését, ablakait. A legnagyobbik ház kapuja mellett hosszú fehér asztalnál a törzskar tisztjei üldögélnek, amíg el nem szólítják siető ordonáncok. Az altábornagy most jön ki, hogy megadja utasításait további utam dolgában.

— Habár szünőfélben van a nagy támadás, sok érdekeset fog tapasztalni ott fenn, ahonnét elláthat az egész harctér felett. Nehéz sziklás úton kell majd felkapaszkodnia. Gondoljon majd derék katonáinkra, akiknek ez folytonos és mindennapi útjuk. Talán robban a közelben egy gránát is, ha majd látja gyilkos porzását, megint csak hőseinkre gondoljon, akik hetek óta és jóval közelebről tűrik. Magyar, dalmát, tiroli, egyik különb a másiknál . . .

Egyideig kocsi vitt a fehér országúton, mindig közelebb az ágyúszóhoz. Mihelyt a tenger felé járunk s előtűntek a gradói lagúnák a távolabbi Aquileja tornyával, ahonnét a törpekirály lesi Görz elestét immár harmadik hónapja, ki kellett szállnunk, mert a kocsi fehér vászonzfedele túlságosan megkönnyítette volna a szemközt, a mocsarasba épített „battériák” dolgát. S így hát rekkenő déii hőségben, meredek kapaszkodón fölfelé, göröngyről sziklaélre ugrálva, agyonkínlódva s folyton vigyázva,

hogy eltakarjon az olasz megfigyelő sasszeme elől törpefenyő, borókabokor s meg ne akasszon, össze ne vérezzen a drótháló, spanyol lovag. Végre fent vagyok valahol, ahonnet szerencsére már nincsen feljebb s a vezető tiszt azt mondja:

— Helyben vagyunk.

Hol? Hiszen előttem sűrű facsoport, nem látok el se jobbra, se balra, aztán hol az üteg és hol a megfigyelő? Két lépést vezetnek még előbbre, le kell hajtani a derekam, hogy az ágak közt átvergődjem és egyszerre csak egy gályából összetákolat fal előtt állok, amelynek úgy közepetáján kerek nyílás van. Onnét látni ki a tájra.

Megelevenedett térkép fekszik előttem távol hegyeivel, közelebb dombocskáival, erdővel, kopár háttal, ezüstös folyósávval. Mindez, noha fensík, mélyen alattam. A főhadnagy látcsövét kínálja. Minek ide látcső, szabad szemmel ellátni végig és jobban esik nem poniról-pontra, hanem egyszerre lopni be íriszembe az egész csodálatos szépséget. Hát ez az a bizonyos doberdói fensík itt előttem, amelynek tömeghalál kellett, hogy érvényre jusson? Rubbiánál kezdődik a láthatár északon, az első emelkedés a Monte San Michele-é, ezt lankás követi, megint domb, mögötte nagyobb házcsoport látszik ide, ez maga Doberdo. A háttérben párhuzamos emelkedés, a tetején a sagradói várrom. Elöl déli irányban két magaslat, az egyik kopár egészen, ez a Monte Cosich, a másikkal feketelombos az oldala, a Rocca. Aztán síkság egy nagy gyárépületig, a mojifalconei telepig, amelynek magas kéményeit

uralja az alatta elterülő lapály egészen az Isonzó csikjáig. A dombláncon innen barátságos völgy, szántások, szőlők, kövel kerített gyümölcsös, nádfeledű csószkunyhó.

Az Isonzó túlsó partjáról, amely majdnem párhuzamosan halad az egész fensík szélével, Sagrado, Villa Vicentina és San Cauziano irányából, aztán meg egészen délfelől, onnét, hol az Isonzó befejezi pályafutását, a Sdobba mocsaras vidékéről percerő-oerre nagyobb erővel és sűrűbb egymásutánban dörög át az ágyú. A fensík északi pontjait lövi a tüzérség.

A San Michèle fölött szakadozott bárányszerű felhőcsoport himbálózik a légben, egyszerre iiztizenöt különböző kerek fehér gomolyag, tekintélyes 28-as mozsarak srappelljei. Gránátgejzerek folytatják a tűzláncot, egy hely ült meg is gyulladt a száraz haszrt, messzire elfüstöl feketepiszkos uszálya. Aztán véges-végig csupa srappell-foszlány, amelyet Monfalcone alól küld a tékozló olasz.

És mi? Mi nem bántjuk? — kérdem majdnem idegesen a megfigyelőt. Majd rákerül a sor! — mosolyog fölényesen. Aztán rákerült sorja tényleg. A hangját, mert elég messziről jött, alig tudtam volna megkülönböztetni amazokétól, de a löveg füstfelhőjét, azt megismertem mindjárt, mert felül fehér, alul rózsaszínű. Vájjon ott van-e a lövöldöző ellenség? Ugy kell lenni, mert a hatodik veresaljú felhő után az oszladozó egész fehérék helyébe ide már nem jött több. Még egy-két teljes ütég-salve Sdraussina irányában s a Monte San Michèle fölött egylőre békés-

ség van. Mi lehet ott, ahonnét elzavartuk az olasz üteget, a kis olajfaerdő mögött?

Azonban újabb tölcserék feketéllenek, egyre közelebb a faluhoz, már a két szélét két füstoszlop fenyegeti. Ha ezek még egy ideig próbálkozhatnak, beletalálnak, bizonyos. Így gondolkozhatott, úgy látszik, a szomszédos ütegünk parancsnoka is, mert most meg Sagrado felé kóvályogtak vészthozó gömböcskéink és bár az előbbinél jóval hosszabb összeszólalkozás után abbamaradt a doberdói veszedelem, nem jött oda olasz gránát többet egész délután.

— Most vigyázzon! Látja ezt az erdős kúpot előttünk balra? Igen? A jobboldali széle metszi a másikat, azt a kopárat. Mögötte a mélyedésben olasz svarmlénia van.

— Látom.

Még egyszer belenézett a nagyítóba a főhadnagy, aztán jelt adott. Hogy kinek? azt nem láttam. Csak egy rövid tutolást hallottam, bár közelről, de mintha a föld alól.

— Ganze Batterie. Seite 960. Libelle 161. Srapnell 50 und 20. Tempirung 50. Lage vom ersten. Richtig!

Rámeredtem a kijelölt pontra. A parancsot körülbelül két perc múlva két dörrenés követte, egészen közelből. Aztán húszig számoltam. És két felhőcske jelent meg a kúp hátán, valamivel errébb a célponttól.

2. Zug. Seite 10—14. Libelle 171. Srapnell-Zug 48 25. Richtig!

Hosszú tutolás. Két perc szünet. Csak beütne

most. Két dübörgés. Pont a kijelölt helyen két rövid szikrázás, utána két szürke gömbölyűség. Brandja volt a két lövésnek, a feketébe talált. A két kúp között mintha mozogna a haraszt. Pontocskák kúsznak valahonnan lefelé.

Ment ugyanoda még három sortűz.

Egy épület jobb sarkában kerek kéményalakú tartályok állnak egymás mellett. Ezek mögött is ellenséges állás van.

Hallom megint a jelzést:

— 3. Zug. Fünftes Seite 64. Sechstes 13—58. Libelle 12. Srapnell-Ziig 41 75. Richtig!

A tartályok körül ott vannak a felhőcskék.

Wechseln. Fünftes 13—40. Sechstes 13—30»
Libelle 159. Granaten-Zug 43. Richtig!

Az épület felső emeletét sűrű füst takarja. Mire kissé eloszlik, szabad szemmel látni, hogy négy ablaka felül is, alul is egy-egy lyukká olvadt össze.

A megfigyelő főhadnagy pihen most, az ő ütege egyelőre elvégezte a dolgot. Odamutat most ujjával északnyugati irányban.

— Az ott Pieris, Papariano és Begliano között, kis község, keresztül megy rajta az országút. A község előtt keresztezi a Canzianóból Turnadcoba vezető út. A keresztezésnél egy őrnagy állott a csapat jávai. Szemközt, jobbról és balról mindössze két és fél olasz hadosztály, tehát majdnem egy egész hadtest jött rá. Pedig a keresztutat tartani kellett egy ideig, amíg háta mögött a sereg zöme megszállja állásait. Es órákig szembeszállt a kis csapat a túl-erővel. Ameddig szükség volt rá . . .

Egy magyar bakái hoznak hordágyon a frontról. Amikor legelőször megállnak vele, hiába kérdik hol, hogyan sebesült meg? Csak ő maga kérdez: megvan-e a két ágyú? Az ezredorvos leinti, de hiába nőgatja, vesse le zubbonyát, nadrágját, bakancsát, mert véres, lyukas ez is, az is. A legény csak egyre: megvan-e a két ágyú? Végre is el kelleit intézni a kérdést. Miféle két ágyú? Parancsot kapott a zúgja, meg kell rohanni, el kell foglalni a dombháton azt a két ágyút. Rohamra mentek a fiúk, ő maga már csak húsz lépésre az ágyúktól, kartácsot kapott, összerogyott. Megvan-e hát az isten szerelmére a két ágyú?

Egy kapitánynak ugyanegy lövés átfúrta roham közben mind a két lábszárát. Hordágyra fektették. Úgy vitette magát tovább csapatával, végig ő vezette.

— Ez a vidék itt köröskörül a „szanitécek” dicőségét zengi. A szanitéc — tulajdonképen nem a rendes szanitéc, hanem „sebesülthordozó” — nem katona, csak beteget cipel. Az ám, nem katona! Egy osztrák főúr ezer koronát küldött, adjuk oda annak a sebesültvivőnek, aki legtöbbet hozott ki a tűzből. Száz között kellett válogatnunk. Végre is öten osztokodtak a díjon, mindegyik megebesült maga is hordás közben s amúgy sebesülten, üresen megint csak visszafordult a léniába újabb sebesültért, . .

Fülembe rezgett a megindult hang, de már alig figyeltem a szavakat. A tengert néztem, a Panzano öblét, a vörös lagúnát, a mindjobban ködbe vesző, messze, szagatott, kísérteties mocsáriapályt, a déli-báros Grado pasztellszíneit, itt-ott a mocsárnyelvek

közi feketéllő pontokat, halászbárka talán, vagy irtózatos egyéb. Aztán még messzebb Aquileja, a síkságban messzire ellátnak karcsú tornyai. Amilyen felségesen emelkedik a lapostetejű házak közüle olyan felséges cím és rang szerint lakója, aki hetek óta innen lesi kitűnő látcsövével ugyanazt, amit hitvese, a fekete hegyek princessze a cormonsi loggiából: visszakerül-e már a még „vissza nem adott”¹ Trieszt, Görz? Az a kép jár eszemben, amelyet évek előtt egy római újságosbolt kirakatában láttam. Pillanatfelvétel volt valamelyik olaszországi hadgyakorlatról. Vitíorio a díszszázad előtt lépked, mellette a hórihorgas angol, a szélesvállú orosz, a karcsú francia katonai attasé. A királyi felség szárnalmasan botorkál köztük kétakkorára szabóit nagy csizmában, nagy sapkával, szinte látszik a képen, mint kettőzi lépteit, hogy el ne maradjon. Éppen a jobblábjával léphetett, amikor elcsettent a kodak, mert az van a levegőben. Ugy fest ott a bal-tában a kis hódító, mintha nagyot szisszenne, ahogy rátaposott a másikra valamelyik Gulliver.

L'amor' pendente.

Görz, 1915 augusztus 7.

Ecco l'amor pendente . . . Otromba nagy betűkkel ékeskedik ez a fölirat a sárgára festett csúcsív homlokzatán. Az első betűk becsvágyóan kacskaringósak, az egész fölirat pedig pedáns félkörben hajlik a kapubejárat fölé. Egy félénk freskókísérlet

ékesíti a falat a fölirat fölött: a keresztrefeszített Megváltó képe, fakult, szegényes sziliekben. Az udvarházból pirosrózsás Crimson-ágak nyúlnak ki az izzó utcára, bent pedig a dagadó pázsitot halványkék és hófehér liliumok tarkítják. A kapu előtt a két kerek balkonoszlop között az izzó kövezetet vízbe mártott kendővel nedvesítette egy jótékony kéz. Hátha valamelyik arra vetődő vándor meg akarna ehelyütt pihenni. Fellegtelen a verőfényes ég. Tik-kasztó, lusta, délszaki levegő, néptelen utcák. Csak felülről, az erkélyszoba fehér, halkán lebegő muszlinfüggönye mögül csendül elő egy csinos, pici zenélő óra érces, éles dallama. Nagyanyó kedvenc sóhaj-tása: „titkos szerelem, titkos szerelem.”

— Giuta!

Felettem koromfekete, bodros leányfej jelenik meg az ablakfüggöny muszlinfellegéből. És alig hangzott el a hívó szó, a szemközt levő házban egy másik fiatal leány dugja ki hamvasszőke fejét az ablakból.

— Láttad, kérlek?

Összeszorított ököllel dörzsöli a kisírt szemét Giuta, hallgat egy ideig, aztán zokogás közben fakad ki belőle a panasz:

— Véres cafatokban lóg le testéről a karja, a ballábát ellőtték. Sose ismertem volna rá, azzal a kusza nagy szakállal, a beesett, sápadt orcával. Hogy kiállnak a pofacsontjai szegénynek! Nyomorék lett, nyomorék, nyomorék . . .

— Szegény Tonio, hát most mit fogtok csinálni?

— Mit tehetnénk? Mama azt mondja, úgy kell nekem. Az orvos nem tudja, mitévő legyen. Ma reggel elviszik szegényt a legközelebbi kórházba.

— És te?

— És én?

A zenélő óra elhallgatott, a mívének rekedt berregése is megszűnt. Mit fecsegnek itt bodros leányfejek az ablakon át vérről és csontokról? Ah, persze, hiszen háború van. Lökik, taszítják, ölik egymást az emberelv. Szinte el is felejtettem. Milyen szép volt pedig az a pár pihenő lélekzetvétel a Via della Capella kis izzó háza előtt . . .

Görz a háborúban. Igazán, most, hogy ágyúzás-tól nem remeg a levegő, alig hinné el az ember. Görz, a pompás, az egyetlen Görz, az északi módra letompított Veneto. A tiszta ünneplő ruhájába bújt piszkos szemű lazzaroni semmit sem ind, semmit se érez a háborúból. A Via Salcanoból végig jöttem a Piazza Edmondo de Amicis-ig, a Via Carducciból az öreg görzi gróf palotájáig. Találkoztam útközben játszadozó fiúkkal, trillázva kacagó leányokkal, szorgalmas háziasszonyokkal pici kosárral a karjukon, fehérruhás vivőr férfiakkal, cigarettával az ajkuk közt, pápaszemes rajztanítóval, hájas kofával, csontos rendőrrel, snájdig tisztel akárhánnyal. A háborúból a világon semmit sem éreztem.

A széles, vakítóan fehérlő Via del Corso békésen terül el végeláthatatlan platánsorával és kőpadok, valóban sima, hűvös kőpadok hívogatnak magukhoz. Le, az Aquedottoig, fel a Piazza Catteriniig senki éió meg nem moccanhat anélkül, hogy

innen feliról meg ne láthatnák; amint messze távolból felmerül a mozgó pontocska, erre jöttében ombéri alakká növi ki magát s mellettem tovább halmvá, ismét ösztövérvonallá vékonyul. Jó dolga lehet errefelé az ólálkodó diákszerelemnek.

Hál ez micsoda itt a színház pitvarában? Lazán felnyergelt hátszlovak egy rakáson, kantárszáraik a marquise-oszlopok köré fonva s a szomszéd kávéház előtt poros lovastisztek fakult csukaszürkében, rozsdafoltokkal blúzaikon — avagy talán vértől erednének a foltok? Persze, már megint háború ütökzik itt belénk s ezek a fagyaltot szűrösölő vendégek egytől-egyig harcos katonák, akik az egyik rajvonalból a másik felé igyekezték, pihenőt tartanak a hűs helyen.

Milyen páratlanul szép ez a kis város és milyen kevésbé illik hozzá a rövid, reszelős, dallamtalan neve. Még Gorozia is túlkeményen hangzik. Róma, Nápoly, Firenze, Venezia, valamennyien rányomták erre a városra a bélyegüket és csak a legélesebb tónusok maradtak el. Pádova hűvös előkelősége vonul végig a tiszta patrícius-utcákon. Torino árkádjai árnyékolják a járda gránitkockáit; ez a gömbölyűre nyirbált hatalmas ciprus a Cestius obeliszkje mellől való és ez a hirtelen felszökő házsor a maga szögletes, kiugró tetőivel vájjon nem a Colosseumhoz vezető keskeny utca-e, amely a szegényes, kicsiny kápolna mellett visz el? Néhány lépéssel odébb a Campo Santo fog le bennünket. Egy, kettő, három, mindössze tizennégy ciprus szegélyezi a hosszát, hat a szélességét. Hiszen ezek ugyan-

azok a fekete ciprusok a fekete tó körül, amelyek olt fent Frascaliban Mária halvégzetét rejtegetik, a Villa Falconieri ciprusai. Hát igaza van a szép Elena becsvágyó férjének. Vittoriot gondolom, nem Menelaost. Igaza van csakugyan: szép Gorizia és szép Venezia, egymáshoz illik mind a keltő.

A Caffé Corso terraszán ül velem szemben a szinte lehetetlenül karcsú huszárliszt. Azt hinnéd, a szálas, vékony alak minden baj nélkül csokorba volna köthető. A sokágú korona helyett csinos veres sapka takarja el fekete haját, az arca is jól illik a telihangú környezethez. Egynél több csöppje az olasz vérnek — még a réginek, a tiszteletreméltónak — duzzasztja halványkék ereit a halántékon. Törvényhozó, hitbizományos és még sok mindenféle más tisztség viselője odahaza. Itt szerény főhadnagy, a katonai érdemkereszt szalagjával a mellén, egy ama száz közül, ki most nem ismer egyebei előretörésnél, lövészároknál, győzelemnél.

— S nagy károkat okoznak-e lövegeikkel?

— Hiszen találni találnak itt-ott. Tegnapelőtt egy szegény kéményseprőnek a fejét szakították le. Egy üresen álló háromemeletes házba — a lakókat bizonyos okból eltávolították a városból — telitalálatot röpítettek bele. A Via Rastello egyik házába az ablakon át repült be a bomba; a szomszéd szoba süket vénasszonya mai napig sem tudja, honnan ered körülötte a rengeteg törmelék.

— No és Giovanni, a szerencsefi

— Mát azzal ugyan mi van?

Még mielőtt a főhadnagyom felelne, hatot bömből egymásután az ellenséges ágyú. Közben ugyanis reánk esteledett. Este lett, utcai világítás nélkül s az ablakokból kiáradó fénykévek nélkül. Nincs itt átmenet a homályból a teljes sötétségbe. Formátlanul fekete minden körös-körülöttünk s ebbe a sűrű sötétségbe belevesznek a Cainpo Santo fekete ciprusainak árnyékszerű körvonalai is.

— Itt Giovanninak hívjuk, fent Galíciában Jan volt a neve, az ősszel pedig lent Szerbiában Jovo. De szerencsés maradt minden harcszintéren. Valósággal üldözi a szerencse, pedig valahol csak seb volt kapható, Giovanni mindenünnen elvitte a maga részét. A San mellett haslövés érte. Három teljes napot koplalt volt keresztül Jan és az üres beleinek köszönheti megmentését. Sábácnál a szerb géppuska egész nyakláncot lőtt beléje, öt csinos lyukat, közöttük egyet a tüdejébe. Tizennégy napra rá Jovo fürgebb volt, mint valaha. Itt aztán . . . de ezt már el se fogod nekem hinni . . .

A tüzelés azonban most már kezdett veszedelmesebb lenni. San Floriától a Podgorán ál a Monte Fortini mögül egyik sortűz a másik után fűtyült el a platánjaink felett. Vájjon mit gondolnak amazok odaát? Hiszen ezt még Putilow sem bírja ki, Japán pedig messze van. Hát a görzi emberek vájjon elrejtőznek-e ilyenkor a négy falaik közé? Van eszükben. A fagyaltos ember nyugodtan megy a maga útján és minden kapunak megvan a maga idillje, a sima hűvös kőpadokról nem is szólva.

— Elhiszem biz én, csak mondd tovább.

— Hát úgy volt, hogy Giovanninak az Alponté-hídon át kellett lovagolnia az Isonzó jobbpartjára. Ekkor közbedördült egy ilyen pokoli ágyúszörnyeleg. Rút füsttömeg szökkent a levegőbe, melyben a világosabb felhők birokra keltek a koromfeketéssel. S amikor mindennek vége volt, a felhők széjjel-oszlottak, az egykor lovas Giovanni a saját lábán állt ott a hídtesten. Mi az Isten csodája történt itt? A szerencsefí álláspontjából nézve a dolgot, voltaképpen nem túlságosan sok. De közönséges halandó mértékével mérve a leghihetlenebb. A bomba a lovast lovastul a levegőbe röpítette, a paripa összezúzódott a száraz folyópart kövén, a lovas pedig visszaesett a hídra. Ilyen marhaszerencséje van az én Giovannimnak.

Közben minden poklok ördöge kiszabadult. A folytonos ágyúdörgés immár csaknem tűrhetlenné vált. Most egy örületes dörrenés. Itt, egészen a közeliünkbe csapódhatott le a gránát. Ennek hadd nézünk utána. De az én huszártisztem a világért sem mozdulna a székéről: még nem kapta meg a fagyaltját, így hát magam mentem oda, ahol nyilván nagy szerencsétlenségnek kellett megesnie. Bár egész közlről dörrent, ez még nem jelenti a legközelebbi utcát. így hát egyik utcából a másikba tértem. Néptelen volt valamennyi. Itt ugyan nyoma sem volt semmi találatnak. Bolyongásom közben kijutottam a város közepéből s beletévelyedtem a legsűrűbb sötétségbe.

Kábító magnoliaillat kavargó körülöttem. Fi-

nom, homokos talajt érzek a lábam alatt s egész halk levélzizegést hallok. Valami kertbe kellett tévednem, vagy legalább is fák közé. Tapogató kezem egy nagyon nagy levélre téved, amely fölém hajolva csipkékben végződik. Pálmafa. Mivelhogy lilámat állja, oldalt térek és most harmatos pázsitra lépek. Meg egy lépés, és valami kemény tárgyba üldöm: kél lépcső, belevájva a sziklába, aztán feljebb keskeny, mély pad, amely simaságával márványra emlékeztet. És most végeszakad a sötétségnek, az ágak közül előcsillan a holdnak sarlója.

Mindjárt gondoltam, a Villa Coroniniban vagyok, a kis groita fölé emelkedő márványtrónuson, amelyei ma hajnalban már megbámultam, sok nemes úri ivadék gyönyörű rezidenciájában, akiknek hála Istennek, volt annyi ízlésük, hogy régi mohlepertt úriházukat, nem alakították át valami modern téglaszörnyeteggé. A kis ház a maga apró tornyaival most is belépett a holdfénybe s olyan csöndesen terpeszkedtek el a nehéz falak, hogy a gyönyörű éjszakai képtől az embernek gyönyörködve dobogott a szíve. Édesen illatozott körülöttem a magnolia, hogy szinte belekábultam illatába.

Azt hiszem, kéjesen elaludtam az én fehér márványtrónusomon és álmodni kezdtem. Lótuszvirágok között fehér alakok andalogtak. Fehér női testek lobogó fehér ruhában, alakok, akiket ismerek, ismernem kell szobor-korukból, amikor márványtalapzatokon állottak. Ausztria, Itália, Hungária, Germania . . . virágkoszorúk hullanak keskeny kezeikből, ők maguk körben lejtének a magnoliás le-

vegőn ál, egymáshoz hajtják tejüket és kedveskedve, suttognak, kacagnak. Aztán egy Szentjánosbogárkán, amely izzó hálát közjük tolla, összevesznek, egymás hajába kapnak, dühtől eltorzulva összegabalyodnak, verekszenek, karmolnak s márványleslükön kiserken a vér. Majd hirtelen nagyot dörren valami . . .

És dörren csakugyan. Rövid szünet után az ágyú harc újra megindult. Messze mögöttem volt már a tündérpark s én újra a keresés útján voltam. Vájjon hol csaphatott le a gránát? Az ágyúk éjszakai munkája befejeződik, én legalább így vélem. Hiszen pirkadni is kezdeti a hajnal.

Így vetődtem a Via della Capella-ba. Itt aztán az egyik ház előtt ijedt emberek csoportosulása. férfiak és asszonyok hálórúháikban sűrűen verődnek össze egy árkádoszlop körül. Hogyan, nem a Giuláék háza ez?

Csakugyan, a kapu felett ráismerek a felírásra. Kék alapon fekete betűk: Ecco l'amor' pendente. És szorosan alatta egy mély lyuk, amelyből vakolat és tégladarabok rémületesen kukkantanak ki a szürkülő reggelbe. Ide csapott hát be a lövedék. Most már nem kellett tovább keresgélnem. A kerek nyílásból a felkelő nap sugarai élesen szóródtak széjjel. Az egyik korai napsugár eljutott a szomszéd falig. Oda, ahol a felirat folytatódik: nel canto me lodale... énekelve dicsérjetez engem!

És e percben jött San Floria felől a háztetők felett süvöltve a reggeli üdvözet, az első srapel!.

A krni csoda.

Santa Lucia, 1915 augusztus 15.

Az olasz ellenségeskedések első napján csapalaink a Krn vidékén már állásaikban voltak. Mialatt az utánpótlásokat odavonták, a pontosan a mieink előtt húzódó olasz határt lassanként elárasztották az alpinik és bersaglierik, később gyalogság, de lövés még nem történt. Minden várakozás ellenére az ellenség késett a támadással, bizonyára azért, hogy előbb a partvidéki front déli szakaszán kezdődő offenzívát várja be. Ha az volt a számítása az ellenségnek, hogy csapatainkat a várakozás izgalmaival kimerítse, úgy ezzel az iparkodásával teljes csődöt mondott, mert az a seregünk, amely a távolabbi harctereken bámulatosan megedződött, a bekövetkező olasz offenzívának minden szenzációja ellen vértézve volt.

Végre megkezdődött a tüzérharc s kevés utána ütközet az egész vonalon, a legsúlyosabb harcok az egész Isonzó-fronton. Ezalatt természetesen nem kiterjedt területeken való ütközetek, hanem kevés kivétellel guerilla-harcok, nagyobb patrouille-összetalálkozások értendők, később úgynevezett pozíció-csaták a kél, egymáshoz mind közelebb érő ellenséges front között.

Ami állásaink a harmadik hónapja folyó ütközetek alatt a leghevesebb támadások ellenére is olt húzódnak végig, ahol az első napon, egyetlen egy ponton sem sikerült az ellenségnek betörni.

A Krn vidéke jóformán egyetlen szilárd tömböt alkot, amelynek szélein farkasszemet néz egymással támadó és védősereg.

Lejebb húzódnak a gyalogsági állások, a mienk ugyanott, ahol a csapatok megérkezése napján.

Természetes dolog, hogy a magasabb, a legmagasabb csúcsokig fölvezető árkok és állások itt is, túlhan is újabb keletűek. Sem itt, sem olt eredetileg a Krn-csúcsot, mint hadszíntért, nem vehették figyelembe; ki hitte volna valaha, hogy ott fönt a sziklák és omladékok közepette, fellegek közt és felhők fölött harcolni lehet?

A legtöbb árok 25 lépésnyire fekszik egymástól. Az étkezések ideje alatt a bádagedények eső-römpölése áthallatszik ide is, oda is. Azután helyenkint vannak kisebb szakaszok, amelyek sem a mi, sem az ellenség birtokát nem képezik. Olyan pontok, amelyeket egyszerűen sem elfoglalni, még kevésbé tartani nem lehet, akárcsak némely állások az Ypern környékén. És így húzódik a mi tenger-melléki harcvonalunk a Flitscher-hágótól le a tengerig.

A balsikerű második nagy görzi offenzíva után augusztus elején elérkeztek az erős küzdelmek napjai. Természetes dolog, hogy itt sem harcokat, hanem intenzív rendkívül előőrsi csatározásokat és pozícióharcot kell érteni. Az olaszokat, akik szakadatlanul arra törekednek, hogy állásaikat előretolják, naponta, sőt óránként kiűztük belőlük. Hajszálnyira ugyanaz a tipikus pozícióharc, mint Franciaországban, csak az olaszok több támadó erőt

tanúsítanak. Nappal tűzérsegi tűz, éjjel támadási kísérletek, szabályszerű argonni-harc. Az alpini és a bersaglieri igen vitéz és bátor, a gyalogság kevésbbé. A kassai csapatok itt is különösen kitüntették magukat, háromszor kellett a pusztító túlerővel szemben állást változtatni, de minden esetben visszaverekedtek magukat és ma is olt állnak, ahol az első napon. A zászlóaljkat annyiszor kicserélik, ahányszor csak lehetséges, mert a klímát a legnehezebb ott a magasban elviselni. A küzdők hangulatát a telefon tartja ébren, mely az északi győzelmek híreit a legelső arcvonalba juttatja el.

*

A woeheni Száva-mentén jöttem el idáig, most az Idria kies völgyében visz a rázós ekhós szekér a parancsnoksághoz. Az út szélén egy huszárpatriujt bocsát éppen útnak parancsnoka. Amint felém lordul, nagy örömömre megismerem az őszbecsavarodott fejel, a markáns vonásokat a huszársiipka alatt is: gróf Zichy Nándor huszárkapitány, a stabszug kommandánsa előtt állok. Néhány lépéssel odébb a deszkakerítés mögött a hadosztályparancsnok ül ebédnél törzskarával. Néhány harapás meleg étel s egy korty bor után már indulok is egy vezérkari tiszt kíséretében a szapora ágyúdörgések irányában. Jó ideig még az Idria partján haladunk, azután elhagyjuk jobbkézzről Santa Luciát s megelőzünk egy hosszú csacsi-kolont, száz derék csacsit, hatvanhatliteres hordóban vizet visz fel mindegyik a száraztorkú embereknek, akik pedig annyit sértegetik őket.

Átmegyünk a folyócska túlsó partjára s a hegy-

oldalba vajt üreg elé érünk. Benézek. Pihenő, pipázó, mosogató, irkáló legények szanaszét, csukaszürke fez a lejükön, bosnyákok. Úgynevezett holt területen vagyunk, ahova az egymást keresztező lövegek nem érhetnek, mert a hegyoldalnak tövében van. Három napja pihennek itt a vitézek, mintán harminc napig állták a halált.

Július 14-ikén kerültek föl a Krn felhői közé. Milyen utakon, milyen kínok közt, elhallgatom, mert érzem, hogy szófukar bemondásuk utam meddő próbálkozás volna minden sor írásom. „Tesko je bilo!” (Nehéz volt.) Sokkal többel nem is tudok kivenni belőlük, csak itt-ott egy elejtett szól arról, hogy ahol hason nem kúsztak, ott egyet léplek, ugyanannyit csúsztak visszafelé, száz métert két óra alatt másztak meg, mire fölérték félútra, nedves ronggyal szorongatták halántékjukat, hogy a kidagadt ütőér meg ne repedjen. Hogy közben itt is, ott is levágott egy-egy szomszédot az olasz ágyú, lehempergetett a sziklarepedésen, az szót sem érdekel. Végre fölérték, már azok, akik. Tizenötödikére virradó éjszaka végleg elhelyezkedtek s 3 napig nem volt semmi különösebb izgalom. Tizennyolcadikán kezdődött éjjel az ágyúzás, eltartott hajnaltól dél-előtti 10 óráig, délig szünetelt, aztán újult erővei rákezdt s 3 órakor délután olyan méreteket öltött, amely még ezt a halálra edzett csapatot is megrémítette. Este 8-kor ellanyhult, éjjel keveset tüzelt, de aztán reggel megint bolond ágyúzás indult meg s miután a tüzérségük bizony széles sávokat lyuggatott ki a védők frontjából, jött a szuronyroham.

Tudnivaló, hogy az az állás, amelyet a bosnyákok védtek, egy kinyúló keskeny sziklanyelv volt, amely messzire kiállt a folytatólagos sánctonalból. Ennek a nyelvnek az irtózatosan meredek széleiről kaszálta le az ágyúhalál áldozatait és ideirányult az ellenség támadása. A megfogy olt védősereg kénytelen volt meghátrálni a nyelv tövéig. Ekkor segítség érkezet a hátulsó vonalból, ennek sikerült másnap, azaz 19-ikén este visszafoglalni a szikla szélét. Másnap csend volt, az olaszok nem támadtak, meglapulnak a keskeny fensík széle alatt.

Most tehát a segítségül érkezett csapat feküdt a keskeny nyelv peremén, a bosnyákok hátul a hegy nyakán, az általános vonalban. 21-ikén megint pokoli tüzeléshez fogott az ellenség. Erre a pontra már kifogástalanul be voltak löve ütegeik s nem vágott le egy liheg se hiába. S egészen mást jelent a lecsapó gránát itt a sziklatengerben, mint egyebütt puha földön. Itt belefürödik a sziklába s vagy két köbméter szilánkot csap fel egy-egy lövés, tehát ugyanaz, mintha ugyanannyi srappellgolyót szórna széjjel. Elképzelhető, hogyan pusztított a sziklaperemen halálraszánt védői között. Ekkor parancsot kaptak a bosnyákok, siessenek előre. Gyilkos verekedéssel, szuronnal, késsel, ököllel sikerült visszaverni a támadást. Most tehát megint a bosnyákok voltak a szélen, az erősen megfogyatkozott eredeti védőcsapat pedig a fedezékben.

A visszavert ellenség azonban éppen csak annyira vonult vissza, amennyire muszáj volt a fedetlen síkon s már néhány méterrel odébb egy szikla-

repedés mélyében megvonult az egyik csapat s cbeu a képtelen közelségben töltötte a délutáni órákat a sötétség beálltaig.

S amint végképp beesteledett, olyan új formájú bare fejlődött ki az egymástól néhány lépésre fekvő svarmlénia között, amelyhez foghatót még nem jegyzett fel a háborús krónika.

Az olaszok parancsszóra kézi gránátokat hajigáltak át a mieinkre. Ezeknek olyan a szerkezetük, hogy először kemény tárgyhoz kell ütődniök s az ütődést követő 6 másodperc idő után robban, ha falat ér. Ámde az olaszoknak nem volt elég hidegvérük ahhoz, hogy a koppantás után bevárják az előírt 6 másodpercet s lóbálás nélkül áthajigálták. Ekkor az történt, hogy a mieink elkapták a röpöködő bombanyeleket s visszahajították, úgy, hogy éppen az olasz fejek fölött telt le a robbanási idő s ott verték széjjel a bombák az egész vonalat.

Urak voltunk tehát a sziklanyelv fölött. Most azonban szinte feleslegessé vált, mert időközben beérkezett oldalt az útban levő üteg s most már az söpörhette kénye-kedvére a keskeny fensíkot, úgy, hogy semmi értelme se lelt volna annak, hogy csapat szállja meg. A mieink tehát visszavonultak a hátulso állásba, az olaszok pedig a csücsök alatt szorongának, a repedések közt, honnét se előre, se bálra nem mehetnek.

— Ebben az időtájban — fejezi be az alezredes, aki eddig beszélte el szárazon, ridegen a dolgot — jött a felváltási parancs. Lejöttünk a magasból, ide, ahol most iparkodunk megint hozzászokni az élet-

hez? Kicsit kinyújtózkodunk, kicsit megmosakodunk, kicsit jóllakunk. Három nap alatt olyan urakká lettünk megint, hogy soha ilyen. Ha ád az Isten még vagy három napot . . .

Lovas katona valami írásfélét hoz ebben a pillanatban. A tisztt elolvassa, kissé rágja a felső ajka szélét és kiszól:

— Gyúró, nyergelj!

Aztán félhangon felém:

— Megyünk vissza.

*

Lombsátort fontak az út fölé, amely felfelé visz. Mégis hátraszól a vezetőm, hogy maradjak el ötven lépésnyire, kisebb a célpont, ha nagyobb köztünk a távolság. Félórát megyünk így, aztán letérünk az útról a hegyoldalba és megkezdjük a kúszást felfelé.

És itt kezdődik a krni csoda.

Eleinte még csak volt valami meredek ösvényféle, amelyet szöges bakkancsok tapostak ki. Jött utána egy sikamlós, gyepes részlet, amelyen a láb egy fél pillanattig meg nem pihenhetett. A vezetőm maga háromszor csúszott el, magamról nem is szólok. Félóra alatt többet négykézláb, mint egyenesen, megmáztunk vagy tíz métert. Most aztán benne voltunk a törmelékzónában. Kőélek hasogatták a lábam, s minden percben megindult velem együtt lefelé egy egész kis lavina. Ha cserje nincs, amelynek ágába fogózhatom, itt-ott egy vastagabb törzs, amelybe belekapaszkodhatom, egy lépést tovább nem tehetek. A lihegéstől fáj a mellem, tudom, a szívem zakatolását a torkomban érzem, megda-

gadt, föl puffadt nyakamon az ér, fájt az állkapcsom, a fogam, homlokomról a verejték úgy folyt a szemembe, hogy percekig nem láttam. Minden lépésnél úgy éreztem, hogy nem lehet tovább. Végre is összeroskadtam. Egy sziklatömbön feküdtem, hátam a kőnek támasztva. Jött utánam egypár katona. Csak vérbenforgó szemükre, violaszínű arcukra emlékszem, meg, hogy átléptek rajtam, még csak föl sem tűnt ez irtózatosságon nekik sem, hogy itt egy civil fekszik a sziklán keresztben.

Aztán, amint kissé lélegzethez jutottam, elgondolkoztam. Könnyű vászonruhában vagyok, szöges bot a kezemben. S fekszem tehetetlenül. Hát az a sok eltikkadt, viharvert katona, aki nap-nap után járja ezt a kálváriát darócruhában, bakkancsban, fegyver az oldalon, puska a vállán, súlyos tarisznya, kabát, csajka a hátán, hogy győzheti? Ágyban pihentem az éjjel, melyik sziklán görbültek amazok? Aztán engem odafenn látnivaló fogad, amely után áhítozom, a fenséges kép is — szégyellem bevallani — a szenzációs látványosság szomszédja vezérel, tudom, hogy lejöhettek, mihelyt akarom, odalenn kocsis vár, étel, ital, kényelem, megvetett ágy, úrimód. Mi vár ellenben őrájuk, ha majd felérkeztek? Micsoda kilálás, reménység enyhítse már csak az út kínos gyötrelmeit is? Hát még azt, ami azután jön?

Feltápaszkodom s most már csak hegyes köveken, kiálló sziklákon kínlódom felfelé. Zsebkendőmmel nem törülhetem homlokom, halántékom, meri míg odaér, már csurom víz kezemtől. Végre is, félre az emberi méltósággal, négykézláb kúszom tovább...

Fenn vagyok. Hol? Mindössze egy domb tetején. Akkora legfeljebb, mint a János-hegy. Elöttem még mindig a Krn csúcsa. Magasabban felettem, úgy tetszik legalább, mint valaha. S katonák, fáradt, szomjas ifjú és öreg katonák, odáig fel tudnak vergődni, a sziklás lehetetlenségig? Mi ez, ha nem csoda?

Egy hegyi üteg állásánál vagyunk, a brigadéros éppen szemközt jön. Blúza nyitott, vöröslampaszos nadrágja a fűzős hegyi cipőben végződik, most kúszott át ide a szomszédos állásból. Elvezet a sarokig a megfigyelő-vackához, egy téhen tetemét kell állapnunk útközben, nincs még öt perce, nyakszirten érte egy srapnell-golyó, nincs többé teje a brigádnak. Egy kis mélyedésben friss hanton egyszerű fake-reszt: ma reggel vitt el a szélről öt tüzért egy gránát.

Hasra fekszünk a kiálló peremenegy marék gally mögé. Alattunk 1200 lépés távolságban, egy rommá lőtt ház előtt egy földbevájt L alakja feketélik. Az olasz lövészárók ez, szabadszemmel látni valamenynyi lakóját, a sánc hátának hajolnak a készen tartott fegyver mellett. A nagy melegben kilátszik a nyitott zubbony alól a fehér ing, némelyik van olyan könnyelmű, hogy ingujjban áll s a fehér pont külön kiválik a többi közül. Az árok iránya nem felénk fordul, hanem tőlünk balra. Hogy mi itt vagyunk s oldalt beléjük látunk, azt még nem tudják. De megtudják a következő pillanatban, ütegünk most bocsatott rájuk egy fél salvet. Sűrű fehér füstben van az árok. A brigadéros előkap egy fegyvert, lövésre fogja, de nem, hogy lőjjön, csak hogy megpróbálja,

esik-e kilövés arrafelé? Aztán megkapja a parancsol a svarmléniánk a tüzelésre s olyan oldalazás indul meg, hogy alig néhány pere múlva látjuk az egész emberkigyót bukdácsolni, szökni az árokból a rom irányában hátrafelé.

Előlttem magas hegy, legalább is kétszer akkora, mint az, amelynek csúcsán magam állok. Mögötte reménytelenül kopár sziklahegynek látszik ki oldalt a bordája, aztán meghaladja a szikla a Mrzl Vrh csúcsát jóval, felmegy föléje vagy ezer lábbal s végig elterül dél felé. Ez a szürke, sziklás óriás, amelynek fejét örökös hó és majdnem örökös felhő takarja, a Krn. Egy alacsonyabb kúp: a Loznica és még arrébb megint egy óriási: a Kuk. Lent, tövében, erdős dombocskán messzire fehérlő torony: a tolmeyi várhegy.

Ez tehát a Krn?

Mi köze lehet ennek a háborúhoz? Ha valahol, hát ott csak béke honol az egetérő csúcson, a csipkés sziklaszárnyakon a felhők felett? Nem hiszem, hogy ott akár csak a zerge is megvethesse karcú patáját, hiszen az már csak álomvilág, amely arra emlékeztessen, hogy eddig s nem tovább, tündérmesék országa . . .

— Látja, ott fenn, majdnem a csúcs alatt azt a három feketéllő vonalat, görög η alakban? — kérdi a generális, — olyan, mint három repedés a hófehér sziklában. A felső vonal egyik gyalogsági állásunk, a kettő másik alatta sűrű drótháló.

Elnézek a távcsövem alól, bele a generális szemébe.

— Hogyan, ott fenn? Emberek? Lehetséges?

A tábornok vállat von:

— Hogy lehetséges-e? Hát mi nem az? S ha csak az volna, hogy odáig feljutottak. De ágyút, drótot, anyagot cipeltek fel oda, ahova vezetővel, csáklyával, kötéllel eddig nagy dicsőség volt a turistának, ha félútra felmászhatott.

Aztán hozzát teszi elgondolkodva:

— Néha magam is azt hittem, hogy ezek az emberek meg vannak babonázva. Valami nagy csoda ...

Igaza volt. Ott fenn a magasban felettem a krni csoda. A sokat megrágalmazott emberiség újjászületése, a csodálatos, szebb jövő sziklába vésett glóriája. Amely kell, hogy végigvezérelje élete útján az új nemzedéket, hogy vérébe ültesse, szívébe vesse azok emlékét, akik értük, a hazáért, ennek minden talpalatnyi földjéért felkúsztak a nyomorúság földjéről a felhőkig, ahová a többi sas már fel sem ér. Új-Magyarország fiait felett ott álljon örökösen, utolérhetetlen magasságban: a krni csoda.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó.....	1
„Gloria...”.....	3
A lemergi csaták.....	9
Sebesültek közt.....	24
A galíciai vonalon.....	32
Przemysl.....	41
Meghalt egy asszony.....	47
Hindenburg-Nagyfalu.....	50
Horthy Szabolcs halála.....	54
„Unsinn” József.....	57
Papok a fronton.....	58
Huculok.....	64
A német honvédgránátos.....	68
„Nem kombattánsok”, telefon és muzsika	71
„Evakuirung”.....	78
Przemysl halála.....	88
A stary-saei Klarisszák.....	04
A géppuska hőse.....	101
Báró Mednyánszky László.....	106
Diplomáciai legendák.....	112
A gall „esprit”.....	117
A feldkurat levele.....	121
Meddig tart a háború?.....	126

	Oldal
<i>A török háború.</i>	
Utazás lefelé.....	133
Vasárnapi kaland.....	143
A győzelem ünnepe.....	152
A halálszoros.....	160
Látogatás Limán v. Sanders tábornagnál.....	170
Csanak-Kalé.....	177
Siddel-Bahr.....	185
Ari-Burnu.....	192
A „Panderma”.....	201
Sztambuli fejek.....	207
<i>Galíciai harctér.</i>	
Lemberg.....	219
Lembergben vizontlátott katonáink	227
Dadányi hadnagy bujdosása.....	235
A Szurmay serege.....	246
A Zlota-Lipánál.....	255
Az 5. hadtest.....	261
<i>Olasz harctér.</i>	
A görzi csata	271
Keptülországban.....	275
Harc a Podgoráért.....	284
Setét Triesztben.....	291
Ágyúharc a Doberdón.....	296
L'amor' pendente.....	302
A krni csoda.....	311